

1325

O PRZYODZOBNIENIU

SIEDLISK

WIEYSKICH.

— Nie zawsze pysznych ogrodów, wyszukanych drzew zagranicznych, wytwornych pomników wieś potrzebuje; i owszem, tém właściciele powinna przywiązywać, że najprostsze, najmniejsze ozdoby, mogą ją miłym uczynić mieszkaniem. Nie koszt wielki ale ciągły porządek naywięcý ićy dodaie wdzięków.

(*Myśli różne o zakładaniu ogrodów, przez J. C.*)

Wolno drukować
w Warszawie d: 9. Czerwca, 1827 r.
J. K. Szaniawski
R. S. D. J. W. P.

O PRZYODZOBNIENIU
SIEDLISK
WIEJSKICH.

RZECZ ZASTOSOWANA DO POLSKI.

Tom 1.

W WARSZAWIE
NAKŁADEM I DRUKIEM N. GLÜCKSBERGA,
KSIĘGARZA I TYPOGRAFA KROLEW. WARSZAWSKIEGO UNIWERSYTETU.

1827.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 309

LECTURE NOTES

BY

W. K. H. ...

UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

WSTĘP.

Niedbałość o porządne zabudowanie iako téż o przyozdobienie siedlisk wiejskich iest przyczyną, że zbywa włościom w Polsce na téy powierzchni przyzwoitéy która zwiastuje udoskonalenie rolnictwa, i na téy powierzchni kształtnéy która przyczynia się tak wiele do uprzyemnienia życia wiejskiego.

Są to niedogodności które każdy ziemianin poczuwa, i na które wielu utyskuia, mało przecie znalazło się dotąd właścicieli którzyby zaradzić im usiłowali, dla téy zapewne przyczyny że zaprowadzenie odmian wydaie się bydź niektórym zbyt trudne i kosztowne, z tego téż może powodu, że zbywa wielu osobom na wyobrażeniu dokładném, wiaki sposób urządzone bydź powinno siedlisko wiejskie.

Powodowany nadzieią że zaspokoje troskliwość iednych, i że wskazać potrafię drugim koléy właściwego w téy okoliczności postępowania, tym zaś sposobem dogodzę powszechnemu życzeniu; przedstawiam moim ziomkom

ninieysze pismo obéymuiące zbiór wiadomości teorycznych i praktycznych, które służą za zasadę do urządzenia siedliska wieyskiego, połączającego w swym składzie wygodę z ozdobnością.

Stosując się do położenia znacznieśy liczby ziemian, starałem się przedewszystkiém o dobiéranie wzorów które do urządzenia i do przyozdobienia małych siedlisk przydatne byđz mogą, wzorów łatwych do naśladowania, i rokuiących skutki niezawodne.

Pilnie zwiedziwszy wszystkie części Polski, obeznałem się dobrze z naszym krajem; iestem właścicielem ziemi, znam przeto nasze potrzeby; przekonałem się téż z osobistego doświadczenia, przy odbywaniu prac poświęconych urządzeniu własnéy siedziby, i podiétych w skutek żądania kilku przyiaciół którzy mnie zafaniem swém zaszczytili, że zachodząca trudność w urządzeniu włości według zasad porządku i smaku, nie tak iest wielka aby zbywało każdemu właścicielowi na środkach do usunięcia wydarzaiących się przeszkód.

Zbiór uwag w ninieyszém piśmie umieszczonych gruntuie się przeto na postrzeżeniach, wynikłych z dość długiéy praktyki, która bywa zwykle rękoymią użyteczności pism tego rodzaju; nie polegaiąc przecie bezwarunkowo na własném zdaniu śledziłem w krajach ob-

cych wzorów, któreby w kraju naszym naśladowane być mogły, a wiadomości obszérniejszý zasiągałem w dziełach wielu autorów angielskich, francuskich i niemieckich tegoczesnych, z których liczne przytoczyłem wyiątki, w usprawiedliwieniu własnego zdania, i dla uzupełnienia zbioru prawideł, pomnażaiącego się bezprzestannie w miarę wzmagania się kultury.

Wzmiankuiąc o potrzebie odstąpienia od niektórych staroświeckich nawyknień, mniéy stosownych do obecnego położenia właścicieli ziemskich, starałem się pogodzić bezstronność z uszanowaniem dla zwyczajów narodowych, i zastósować do nich zalecane odmiany.

Pisano w Styczniu R. 1827.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

Second block of faint, illegible text, also appearing to be bleed-through.

A faint, illegible signature or stamp located in the lower-left quadrant of the page.

ROZDZIAŁ I.

UWAGI OGOLNE NAD PRYZOZDOBIENIEM SIEDLISKA WIEYSKIEGO.

1. Najcelniejszym, w wielu zaś okolicznościach iedynym środkiem do przyozdobienia siedliska wieyskiego, są plantacye urządzone w kształcie ogrodu, w kształcie zwierzyńca, albo też umieszczone pojedynczo między budynkami. Iakkolwiek bowiem zabudowania są głównym przedmiotem w każdym siedlisku, nie zawsze przecie bywają przedmiotem ozdobnym i zdobiącym, ale najczęściej przedmiotem potrzebującym przyozdobienia, i w tedy nawet gdy są okazałe, nie są ieszcze dostatecznym środkiem do upięknienia przyległéy im okolicy ieżeli nie będą otoczone plantacjami.

Gdzie w bliskości budynków znajduią się drzewa w znaczny ilości, iak np. gdy dom lub wioska które właściciel ich przyozdobić zamierza, mieszczą się pośród lasu albo przy lesie, urządzenie plantacyów które bydz maia przyozdobieniem siedliska odbywa się w sposobie rudunku, wycinając drzewa i oczyszczając z nich poziom, w celu rozprzestrzenienia mieysc do urządzenia komunikacyi i dla otworzenia widoków. Gdzie zaś zbywa na drzewach, nie inaczéy urządzone bydz mogą plantacye, iak

tylko dosadzając drzewa, krzaki i inne rośliny, stósownie do obmyślonego planu.

Plantacye są w ogólném rzeczy znaczeniu, rodzaiu dwojakiego, iako to: *Symetryczne* czyli urządzone w linije proste z których tworzą się rozmaite figury Jeometryczne mniej więcéy naśladowujące w swym kształcie rysy architektury, co stanowi rodzaj nazwany francuzkim; lub też *Naturalne* urządzone w taki sposób, iż naśladowują wzory iakie przedstawia przyrodzenie w miejscach które własną swą siłą przyozdobiło; drugi ten rodzaj plantacyi zowią zwykle Chińskim lub Angielskim.

Prace które przedsięwzięmie właściciel w celu przyozdobienia swego siedliska plantacyami, ograniczają się przeto w zakresie dwoiakiéy czynności: 1° niszczyć będzie niektóre pody natury, tym końcem, aby pozostałym częściom nadał odmienny kształt i postać więcéy uymuiącą; lub téż 2° tworzyć będzie bezpośrednio z materyałów których mu dostarczy przyrodzenie, widoki i stanowiska których uporządkowanie gruntować się powinno na pewnych zasadach, będących rękoymią ich ozdobności.

Plantacye urządzone w sposobie który zowią Chińskim i Angielskim, mają więcéy niżeli wszystkie inne rodzaje plantacyów własność zdobiącą, ponieważ otaczają umieszczone przy nich budynki widokami przyjemnemi, i same przez się tworzą widoki które stają się ozdobą siedlisk przyległych a niekiedy ozdobą całej okolicy.

Znajdują się położenia które tak szcudrze wyposażyło przyrodzenie, że trafny wybór posady

siedliska staie się środkiem dostatecznym do utworzenia pięknego obrazu. Wdzięczne te położenia są mniej pospolite mianowicie w kraiu naszym; zachodzi przeto zwykle potrzeba nadania poziomowi za pomocą sztuki takiego kształtu i takich ozdób na których zbywa mu w ogóle. Pomyślny skutek podobnego przedsięwzięcia zawisł od naśladowania natury w piękniejszych iey tworach, z czego wynika następnie, że umiejętnie urządzenie plantacyów iest dziełem smaku, wyobraźni tworzącej piękne obrazy, i pamięci zachowującej upominki nadobnych widoków, które w całej ich okazałości, lub téż w części przenosi naśladowczym sposobem w to miejsce gdzie zamierzone prace skutek wziąć mają.

Jakkolwiek smak i wyobraźnia prawidłóm ulegać nie zdają się, ponieważ działanie ich ograniczone bydz nie może, wskazało przecie doświadczenie potrzebę zachowania przy zakładaniu plantacyów zasad stałych i prawideł powszechnych, z czego utworzyła się sztuka nowa, którą słusznie policzyć należy między sztuki nadobne, ponieważ połączą w sobie właściwe im przymioty, i razem z niemi do wspólnego zmiierza celu.

Sztuka ta nie iest wynalazczą i twórczą lecz naśladowczą: iezeli więc z tego względu ustępuje pierwszeństwa budownictwu, celuje nawzajem przed innemi sztukami, z téy przyczyny, że czyni iest niejako podległemi swoim rozporządzeniom. Budownictwo użycza iey ozdób i stosuje częstokroć swe plany do iey zamiarów; malarstwo dostarcza iey rysów, snycerstwo powierza iey swe dzieła do

właściwego pomieszczenia, poezya udziela iey natchnienia, znajduie w naukach wyższych środki do wykonania swych przedsięwzięć, a piękne swe pomysły gruntuie na prawach podług których przyrodzenie urządziło swoje twory.

2. Taka iest ta sztuka która się stała wyłączną własnością narodów oświeconych dla tego, że zasada się na poznaniu rzeczywistey piękności, rozwijaiącym się tam tylko, gdzie dzieła sztuki tak dalece wygórowały i w takiéy namnożyły się wielości że w wszystkich szczegółach poznane bydź mogły, i obfitych dostarczały materyałów do skutecznienia wyboru. Z téy przyczyny posiadają Chiny arcydzieła téy sztuki, która rozkrzewia się w Europie w miarę wzrastaiący w każdym z iéy narodów oświaty.

Każdy atoli kraj odznacza się własnościami strefy i poziomu, które mają wpływ niepośledni na dzieła téy sztuki; każdy téż naród różni się w zwyczajach i nieiednakowe ma potrzeby, z czego wynika różnaitość w smaku.

Z tych to przyczyn urządzone są ogrody w krajach wschodnich bardziéy dla spoczynku niżeli do przechadzki; w Hiszpanii stanowią ich zaletę fontanny, altany i ciemne galeryie; w Anglii orzeźwiaiąca zieloność trawników, ich miękość i gładkość iest nieocenioną ogrodów zaletą; w Holandyi gdzie wszystko iest dziełem sztuki wykrywaią się przed zdumionym widzem ogromne przestrzenie zasiane rzadkiemi kwiatami; kiedy w północnych krajach Europy nieustannie poczuwać się daie potrzeba ożywiania obumieraiący wegetacyi,

przeciwnie w częściach iey południowych wielość drzew i roślin dochowujących zieloność w każdéj porze roku, podaje środki do sadzenia gajów które wśród zimy kraszają się młodocianą barwą wiosny.— Nieoddalając się przeto od ogólnéj zasady w zakładaniu plantacyów, iż naśladowanie ozdoby natury jest ich głównym celem, osiągnięcie sztuka najwyższy stopień doskonałości, gdy z przymiotów właściwych każdemu krajowi i każdemu miejscu, korzystać potrafi.

3. Upośledzona w tém wszystkim co stanowi przyjemność i ozdobność, północna część Europy, odniesie najważniejsze korzyści z upowszechnionego dążenia do naśladowania natury w pięknych iey tworach. Polska nadewszystko przyzywa w pomoc sztukę, do zaprowadzenia zmiany w urządzeniu siedzib wiejskich. Iey przestrzenie bez widoków, piaszczyste zamiecie które iey równiny obległy, smutne iey bory i martwa wegetacya, domagają się ręki umiętnéj któraby im nadała cechę życia i udzieliła wdzięków. Jeden z znakomitszych autorów angielskich twierdzi, że symetryczne ogrody najstosowniejszymi są dla Polski, ponieważ namnożenie terasów, wytrysków i posągów, zachowanie wymiarów Jeometrycznych i nadanie sztucznego kształtu drzewom i roślinom, tworzyć będą pośród dziczatego przyrodzenia sprzeczność łudzącą wyobraźnią. Pomysł ten jest zaiste trafny. Przedstawiał niegdyś Wilanów podobny obraz pośród martwych piasków które go do koła oblegają, lecz czyli dzisiejsze przeistoczenie ogrodów Wilanowskich ujęło im wdzięk? Tam

tylko naśladowanie przyrodzenia w szczupłych granicach ogrodu będzie niewłaściwem dziełem, gdzie skład poziomym zamożny jest w widoki urozmaicone i w ozdobne obrazy. Nie może przeto błędzić ten, który ubogą ziemię naszą wzbogacić zamierza rysami iakimi szczodre przyrodzenie inne wyposażyło kraje. Arkadya, Alexandria, Sofiówka, Puławy, są dowodami o gruntowności tego mniemania. Nie obierając jednak wzorów takich których naśladowanie dla niedostatku środków staje się zbyt trudnem, poprzestanę na wzmiance o Olesinie i Mokotowie. Czyliż Polska nie mieści w swych granicach tysiące podobnych położeń, którym tylko zbywa na wprawnej ręce, aby nabyły ozdobości takię, iaką z umiesieniem w wspomnionych miejscach dostrzegamy, i czyli niema tysięcy rodzin w Polsce które podobne dzieła z łatwością wykonać są w stanie? Jeżeliby owszem symetryczny skład ogrodów stał się dla nas prawidłem, wynikłby z tąd ten skutek, iż dla wydatków znacznych iakich rodzaj ten ogrodów wymaga, między tysiącem rodzin, jedna zaledwo byłaby w możności ich zakładania. Zbywa też w kraju naszym na materyałach z których wykonywają się główne takich ogrodów ozdoby, iako to wschody i balustrady marmurowe, posągi i ciosy do wykładania terasów i fontan. Czém więc byłyby te ogrody ogołocone z przedmiotów które stanowią część ich znakomitszą? Jaki bydź może użytek w kraju zimnym z ciemnych labiryntów i z gęstych szpalerów? Jaki będzie kształt posągów gdy ie śniegi przykryją? i iaka przyjemność

z fontan gdy ich wytryskanie wstrzymaia mrozy? Zachowanie linii prostych i regularnych figur, z których symetryczne składaia się ogrody, nie inaczej następować może iak tylko przez sadzenie drzew w kierunku przeznaczonym; tak więc pierwsze do zakładania ogrodów materyały iakie w lasach dostarcza przyrodzenie, stałyby się nieużytecznymi i późna dopiero potomność korzystałaby mogła z pracy poprzedniego wieku. Owo zgoła, niszczoneby dzieła przyrodzenia dla zastąpienia ie dziełmi rąk ludzkich, bez względu że najmniejszy utwor natury doskonalszy iest i więcey w sobie mieści piękności, niżeli wszystkie pody przemysłu ludzkiego. Zamiłowanie w okazałości iaką Ludwik XIV. dwór swój otoczył, zaślepiło niegdys francuzów tak dalece, iż każdy z iego dworzan usiłował naśladować w swéy włości ogrody Wersalskie, bez względu, że te twory zadziwiające zbytku i przepychu, niepomiarkowaną rozrzutnością Króla iedynie istnieć mogły. Wynikło z tąd owo namnożenie Jeometrycznych ogródków w Francyi które były iakby wzorem nikczemności i śmieszności. Istniały także podobne ogrody w Anglij, lecz w obszerniejszych wymiarach założone, ponieważ Anglicy zawsze umiarkowani i rozsądni, w tém nawet czasie gdy hołdowali upowszechnionemu gustowi, właściwe mu wady poczowali, i lubo oddalali się od natury, nie zbliżali się przecie do nikczemności. Lecz gdy cała Angliia stała się iakby iedną osadą, której zagrody są żywoplotem i murem obwiedzione, gdzie każdy strumień płynie w kanale, gdzie każda ścieżka ma swój wy-

miar, i wszędzie ślady pracy ludzkiej zatarły pierwiastkowe znamiona działań przyrodzenia, dała się uciec potrzeba przywrócenia tej ozdoby naturalnej z której ogrody symetryczne zupełnie ogołoczone były. W ów czas poniesiono celem przywrócenia staroświeckim ogrodom kształtu naturalnego, takie trudy i takie wydatki, jakie niegdys do przeistoczenia w nich rysów przyrodzonych użyte były. Taka kolej stałaby się nieodzownie naszym udziałem, gdybyśmy za radą angielskich postąpili autorów. Należy nam także mieć na uwadze że Polska być może w czasie kraiem dobrze zabudowanym we względzie ekonomicznym, lecz mieć nie będzie nigdy budowli takich w których architektura celuje jako sztuka, albo raczej budowli tych nader mało będzie liczba, ponieważ zniszczenie wielu majątków wynikłe z wstrząśnień politycznych i następne ich rozdrobienie w miarę rozrodzenia się familij, stały się niewzruszoną przeszkodą do wykonania kosztownych przedsięwzięć. Że zaś w ogrodach symetrycznych najznakomitszym przedmiotem jest budynki okazały, ogrody takie pozbawione by były w kraiu naszym główny swy ozdoby. Jeżeliby jednak wbrew wszelkim zasadom sztuki, otoczono niemi budynki pomniejsze, wynikałyby z tąd rażąca sprzeczność. Jakkolwiek więc ogrody naturalne nie mało nabywają wdzięku gdy wśród nich wznosi się gmach okazały, iednakże budynki najpospolitsze nie przestają im być właściwemi. Względność na wydatki która się stała dla nas nieodzownie potrzebną, tamuje nam wolny wybór;

dla téy inż przyczyny że ogrody naturalne nie tak znacznych co symetryczne wymagają nakładów, że ich utrzymanie iest mnéy kosztowne i łatwiejsze, i że przynoszą nieiaki pożytek, mieć powinny w kraiu naszym pierwszeństwo. Jakoż gdy tamte naytrudniejszych dzieł sztuki wymagają ku swey ozdobie, gdy ukształcenie poziomu i kierunek wody ulegać muszą rozporządzeniom sztuki, która ogrody te tworzy, lasy dostarczają plantacyom założonym w guście naturalnym obfitych materyałów, każda pochyłość w linii widnokręgu, każda zmiana w kształcie poziomu dodaie im wdzięku, powszednie i naypospolitsze przedmioty stają się przydatnemi do ich przyozdobienia, strumyk ię ożywia, łąka ię krasie, dróżka przyjemnie pośród nich krąży, i chatka prostocie ię przyiaźnie towarzyszy.

Z powyższych uwag wynika przekonanie że plantacye urządzone w sposobie naśladowującym dzieła przyrodzenia, są do kraiu naszego naystosowniejszemi; umieściłem przeto w ninieyszém piśmie takie tylko prawidła, które posłużyć mogą do zakładania siedlisk wiejskich w guście angielskim

4. Ogrody symetryczne przeznaczone są wyjątkownie do przyozdobienia tego miejsca w którym mają posadę; plantacye założone w sposobie naśladowującym twory natury, mają cel znakomitszy i pożyteczniejszy, służą bowiem do przyozdobienia znaczny przestrzeni kraiu. Ta zaś własność nadaie im pierwszeństwo przed innemi, i słuszną być powinna pobudką do upodobania w ich za-

kładaniu każdemu obywatelowi, i do starania się usilnie o największe ich namnożenie.— Zachowując do dalszego czasu wyjaśnienie przyczyn z których takie wynikają skutki, nadmieniam w tém miejscu, że przydatność do przyozdobienia siedliska wiejskiego która jest właściwą plantacyom założoném w gęście naturalnym, z tąd w części pochodzi, że takie plantacye urządzone bydź powinny w taki sposób aby wydawały się tworem rzeczywistym przyrodzenia, zalecającym się kształtem i wydatnością, nie zaś dziełem sztuki, dla czego téż nie powinny bydź nigdy odłączone od przedmiotów przyległych, ale owszem iak najściśléj z niemi spoione, czyli raczej wcielone do ogólnego planu okolicy; że znajdujące się w nich budynki mieć powinny cel widocznie użyteczny, zastosowany do potrzeb miejscowych; że nakoniec prawidło naśladowania natury, nie obowiązue do naśladowania iey w przedmiotach obojętnych ale owszem w wzorach naydoskonalszych. Przekonać się więc można z takiego przedstawienia rzeczy, że namnożenie siedlisk ozdobnych w iakiejkolwiek okolicy, posłuży niezawodnie do nadania iey kształtu i przyjemności, i ziednać może ten skutek, iż z obojętnéj i martwéj stauie się zajmującą i wydatną.

Przytoczyć mogę za dowód tego zdania przestrzeń kraiu znajdującą się między Warszawą i Błoniem. Jest to równina ogołocona z widoków, z wody i z lasów, a przeto nayniezdatniejsza do zaięcia uwagi widzów; lecz że znajduią się rozsiane na téj równinie w nie wielkiem oddaleniu

folwarki starownięy urządzone i przyozdobione plantacyami lub gaikami naturalnemi, nie zbywa iey na wdziękach; gdyby zaś tak rozrzucone siedziby połączone zostały plantacyami wynikłby z tąd niezawodnie skutek stanowczy we względzie przyozdobienia całej okolicy. Znajdujące się w bliskości Warszawy niektóre wioski osiadłe przez kolonistów przedstawiają także przyjemne widoki i przyczyniają się wiele do przyozdobienia okolicy, z tąd przyczyny, że umieszczone w nich siedliska są przyzwoiciey urządzone, że znajdują się przy nich ogrody rozleglejsze, i kępy drzew dość obszerne.

Podobne skutki wynikają z kolonii założonych w lasach, z tąd różnicą, iż we względzie ozdobności przewyższają tamte, z przyczyny, że w świeżo odbytych rudunkach zwykły pozostawać miejscami zabytki wyciętych lasów, które tworzą ogniwa łączące siedliska i są kierującemi liniami ułatwiającemi rozpoznanie widoków rozmaitych.

Mógłbym wymienić wiele okolic, albo raczej wskazać całe powiaty w krajach obcych, które z przyczyny znaczney liczby znajdujących się w nich siedlisk wiejskich ozdobnych, nabyły okazałości i wdzięków, zupełnie nie zawisłych od kształtu poziomu. Że iednak rzecz ta mniej obchodzi nas może, poprzestaję na przytoczonych powyżęy przykładach.

5. Jest mniemaniem upowszechnionem, że upodobanie w ogrodach naturalnych, iako téż wzory do ich zakładania rozszerzyły się z Chin do Eu-

ropy. Missyonarze Jezuici wzmiankując w swych pismach o urządzeniu ogrodów Chińskich zupełnie przeciwném temu iakie było dawniéy w użycowaniu, a obiecującém wiele, nie tylko z powodu nowości, lecz także z przyczyny wielkiéy różności w kształcie która ogrody Chińskie znamionnie, wskazali kolej nowych wyobrażeń które z czasem rozwinęły się w Europie tak szczęśliwie, iż ogrody nasze nie ustępują bynajmniéy chińskim. Pierwiastkowe podania udzielone przez Jezuitów nie były przecie tak dokładne aby za prawidła służyć mogły, a przeto wątpić nie należy że poznanie piękności przyrodzonéy na którój zasadza się umiejętność w urządzeniu plantacyów, była środkiem najskuteczniejszym do ustalenia nastą pionéy w guście odmiany. Jakoż w Anglii *Pope, Mason i Adisson* znani w świecie uczonym pisarze klassyczni, urządzali swoje siedziby wiejskie według wzorów użyczonych od przyrodzenia, wprzód niżeli zawiązanie się bliższych z Chinami stosunków posłużyło do obeznania plantatorów europejskich z ogrodami chińskimi. Rzeczywista epoka reformy w zakładaniu plantacyów mieści się w ostatnich latach wieku 18go. zjawiło się w owym czasie mnóstwo pism zachęcających do zaprowadzenia odmiany i wskazujących prawidła mało znanéy dotąd sztuki.

Niszczący pomiot rewolucyi francuskiéy, który zagrażał zarazem bezpieczeństwu narodów i spokojności rodzin, wstrzymał postęp téy sztuki w krajach gdzie srożyła się wojna. W Anglii iednéy która pośród burzy zachowała spokojność

kształcił się smak i mnożyły się jego płody, i z tych to przyczyn wynika wyższość umiejętności w plantatorach angielskich, która posunięta została do tego stopnia, że dziś dwa tylko rzeczywiste podziały sztuki pozostały w teoryi, iako to rodzaj plantacyi w guście chińskim i rodzaj plantacyi w guście angielskim.

Wskażę dokładnię w dalszym ciągu niniejszego pisma, na czem zasadza się różnica zachodząca między temi rodzajami; tu zaś nadmienić mi tylko należy, że ponieważ plantacye założone w guście chińskim, wymagają znacznych nakładów, i nie w każdym miejscu z równą łatwością urządzone bydź mogą, zwracać będę nayczęściej uwagę czytelników na plantacye założone w guście angielskim, w których upatruję wzory nayprzystatniejsze do naśladowania w kraiu naszym.

ROZDZIAŁ II.

ZBIOR ZASAD KTÓRE PRZY URZĄDZENIU SIEDLISKA WIEJSKIEGO ZACHOWANE BYDŹ POWINNY,

6. Przyozdobienie miejsca w którym znajduje się siedlisko ziemianina, jest głównym celem w zakładaniu plantacyi wszelkiego rodzaju; osiągnięcie tego celu zawisło szczególniéj od zachowania wzajemnéj stosowności budynków i plantacyi, aby iedne drugim odpowiadały. Jaka więc zachodzi różnaitość w rodzaju budynków, taka też znajdować się powinna w otaczających ie plantacyach. Z téj zasady wynikają znamiona charakteryzujące podług których gatunkowane bywają plantacye.

Właściwą cechą plantacyi umieszczonych przy małych budynkach bydź powinna kształtność, i świeżość. Plantacye otaczające budynki obszerniejsze z których zwykle składa się folwark, należy odznaczać szlachetną prostotą rysów. Zwierzyńce pośród których wznoszą się gmachy okazałe, celować powinny wielkością i wytwornością planu.

7. Przyrodzenie nadało każdéj okolicy znamiona właściwe; gdy sztuka obiéra takowe za przedmiot do naśladowania wydoskonała swoje twory,

i t \acute{e} m wy \acute{z} ej wznosi si \acute{e} , im wi \acute{e} c \acute{e} y zbli \acute{z} a si \acute{e} do swego wzoru. Scis \acute{e} zachowanie stosunkow \acute{o} sci w wyborze plantacyi do naturalnego usposobienia miejsca w kt \acute{o} rym znajdowac si \acute{e} mai \acute{a} , jest przeto prawid \acute{l} em nieodzownem.

Okolice g \acute{o} rzyste zamo \acute{z} ne w widoki okaza \acute{t} e i w rysy wydatne, mieszcz \acute{a} w sobie tyle ozd \acute{o} b, \acute{z} e wszelkie usi \acute{l} owania sztuki ograniczac si \acute{e} powinny na korzystaniu z przymiot \acute{o} w w \acute{l} asciwych takiemu po \acute{o} lo \acute{z} eniu, i na urz \acute{a} dzeniu plantacyi w sposobie najst \acute{o} sowniejszym do rys \acute{o} w znamionuj \acute{a} cych to po \acute{o} lo \acute{z} enie.

W okolicach r \acute{o} wnych i niskich d \acute{a} żyć powinna sztuka usilnie do tego celu aby wzmo \acute{c} nione zost \acute{a} ly rysy mniej wydatne, aby nada \acute{c} znaczenie przedmiot \acute{o} m oboj \acute{e} tnym, i aby ukształci \acute{c} poziomi ogo \acute{l} ocony z naturalnych ozd \acute{o} b. Nie wynika z t \acute{a} d przecie potrzeba konieczna, podeymowania prac wielkich i trudnych w celu zatarcia pierwotnych rys \acute{o} w kt \acute{o} re przedstawia taka okolica, poniewa \acute{z} skutkiem prac takich, je \acute{z} eliby odbyte by \acute{d} z mog \acute{l} y, by \acute{l} oby uchylene si \acute{e} od zachowania stosunkow \acute{o} sci mi \acute{e} dzy rodzajem plantacyi i znamionami odznaczaj \acute{a} cemi miejscow \acute{o} sc.

Jakiegokolwiek w reszcie b \acute{e} dzie po \acute{o} lo \acute{z} enie korzystac z niego potrafi sztuka, gdy ograniczy swe usi $\acute{l$ owania na wyborze trafnym i na wykonaniu umie \acute{i} etnym szczeg \acute{o} l \acute{o} w niezbyt licznych lecz dobrze odpowiadaj \acute{a} cych miejscow \acute{o} sci.

Namno \acute{z} enie ozd \acute{o} b nie jest bynajmniej s \acute{r} odkiem u \acute{l} atwiaj \acute{a} cym przyozdobienie. Nie daie si \acute{e}

widzieć w dziełach przyrodzenia aby twory swe rozdrobniało, lecz poznałemy wszędzie ślady działania spokojnego zostawiającego po sobie rysy wydatne, i nadających znamiona wyraźne a oraz właściwe przedmiotom które kształci. Z uwagi na tę okoliczność wypływają ważne skutki, i z tej zapewne przyczyny że wielu plantatorów nie miało na nią względu, wynikała nieczemność która skaziła ich czynności.

Należy więc unikać w urządzaniu plantacji natłoku budynków, widoków, i stanowisk, które dowodzą dążenie do celu niepewnego i są iakby rękojmią niezdatności tego który je zakłada.— Każde zaś stanowisko przedstawiać powinno widok wykończony, mający cel widoczny i charakter pewny a oraz połączony z stanowiskiem następującem tak ściśle, aby z tąd tworzył się jeden obraz, zachowujący stosunkowość ogólną do okolicy i stosunkowość wzajemną między częściami z których się składa.

Nagle odmiany w rysie charakterystycznym widoków, zalecają niektórzy autorowie iako środek do wzbudzenia uczuć zajmujących wyobraźnię; iakoż niespodziane przejście z stanowiska którego cechą jest spokójność, do stanowiska gdzie porządek przyrodzenia zda się być zmieszany wypadkami nadzwyczajnymi, zastanawia i niekiedy zachwyca; lecz trudne jest wykonanie takich dzieł, w miejscach których po temu nie usposobiło przyrodzenie, jest też mniej bezpieczne z przyczyny, że mieści w sobie pierwiastki niezgodności z ogólnem uporządkowaniem okolicy, a przeto

zwiastuje działanie przeciwne temu, iakie zwykło zachowywać przyrodzenie w urządzeniu swych tworów.

Widoki wewnętrzne są dziełem sztuki któremi ta przyozdobia plantacye podług pomysłów wyobraźni, i zasad smaku; widoki zewnętrzne są dziełem przyrodzenia z którego sztuka korzysta. One stanowią gdy są rozległe i urozmaicone główną ozdobę siedliska wiejskiego; należy przeto stosować się do nich w zakładaniu plantacyi i wcielać je nieiako do ogółu obrazu. Lecz nie każda okolica a nawet nie każdy kraj obfitują w widoki; Polska mianowicie iest z nich prawie ogołocona. Zbywa nam przeto na ważnym przedmiocie w którym sztuka *znayduje* środek szczególniey skuteczny do wydoskonalenia dzieł swoich; z tąd zaś wynika potrzeba wielkich usiłowań aby ten niedostatek widoków zewnętrznych zastąpić namnożeniem widoków wewnętrznych, i aby nadać okolicy przyległéy zabudowaniom kształt ozdobny.

8. Materyały przydatne do wykonania tego przedsięwzięcia, *znaydują* się dość obficie w kraju naszym.

Piękne iego rzeki składają rozległe pasmo wody bieżący która z korzyścią użytą byź może do przyozdobienia przyległych iey plantacyi. Koryta tych rzek tworzą w wielu mieyscach rozległe doliny, a w zwrotach swych piękne przedstawiają obrazy.— W niektórych okolicach wzgórza, stawy, i jeziora urozmaicają postać gruntu; lasy nakoniec, któremi pospolicie zamknięty iest

widnokrąg, przerywają jednostajność linii horyzontalnej oznaczającej granice widzialne poziomu.

Stopniowe rozjaśnienie się nieba przed wschodem i powolne znikanie światła po zachodzie słońca, lekkość mgły wieczornej która przyzroczytą oponą pokrywa przedmioty, pomiot chmur nad przestrzenią bez granic, dodają obrazom iakie ziemia nasza przedstawia, ozdobność nieznaną w kraiach górzystych. Znajduie się nakoniec, w nieograniczonosci widnokręgu który nas otacza piętno wielkości, i iakieś poczuwanie wolności wynagradzające jednostajność albo raczej niedostatek widoków.— Wewnętrzne części lasów rozpołożonych po naszej ziemi mieszczą w sobie smugi których trwała zieloność i bujna wegetacya iest szczególnie przyjemną. Te naturalne trawniki rozpościerające się między starymi lasami, tworzą widoki wewnętrzne z których sztuka snadno korzystać potrafi. Obfitość zaś drzew w tych lasach, ich ogrom, i rozmaiłość gatunków, będą dla niej nieocenionym skarbem iaki w niewielu już okolicach Europy do iey zarządzenia oddaie przyrodzenie. Jeżeli więc zbywa w Polsce na widokach okazałych i rozległych, ieżeli dzieła przemysłu nie namnożyły się w nię do tego stopnia, aby stały się przedmiotem widoków, nie wynika ztąd przecie, aby we względzie ogólnym, kraj nasz nie był przydatny do zakładania plantacyi, w których piękne pomysły urzeczywistnione, i umiejętnie działania sztuki wykonane bydź mogą.

9. Plantacye są obrazami, potrzebna iest przeto gruntowna znajomości zasad i prawideł malar-

stwa do skreślenia ich planu; że zaś przedmioty z których się składają, są zupełnie materialne i podlegają zmianie, potrzebna jest prócz tego wiadomość iak bydź powinny użyte. Z téy okoliczności wynika nadewszystko trudność w zakładaniu plantacyów, którą każdy poznaje, lecz ten tylko pokonać potrafi, kto oswoił się wcześniej z prawidłami téy sztuki, iako téż z naukami dostarczającemi iey środków i udzielającemi pomocy do wykonania zamiarów.

Pierwszą czynnością dla zabierającego się do założenia plantacyi iakiegokolwiek rodzaju bydź powinno: 1° poznanie własnego życzenia co do charakteru czyli ogólnego rysu iaki radby udzielić płodóm które bydź mają urzeczywistnieniem pomysłów iego wyobraźni; 2° rozgatkowanie szczegółowych ozdób, widoków, stanowisk i części z których, obraz który utworzyć zamysła składać się będzie; 3° obliczenie wydatków wynikających z uskutecznienia przedsięwzięcia. 4° gruntowne wybadanie środków których użyć może. Te uwagi pierwiastkowe posłużą do urządzenia rysu plantacyi, lecz w tedy dopiero staną się rękojmią dostatecznego iego wykonania gdy oparte zostaną na dokładném obeznaniu się z postacią poziomu iako téż z wielością i z gatunkiem materiałów które ten w sobie mieści. Pilnie więc zastanowie się należy nad położeniem miejsca, nad rysem właściwym téy okolicy, nad rozległością posady którą zajmą plantacye, nad rodzajem widoków i nad pożytkami które wynikną z użycia inflexii poziomu, wody, skał, lasów, łąk, znajdujących się iuż bu-

dynków, dzielności wegetacyi, usposobienia gruntu do chodowania drzew egzotycznych i t.d. słowem, zważyć należy iakby na szali, wszystkie dogodności i wszystkie przeszkody, okoliczności ufatwiające i utrudzające, bo ktoby porywczy i bez dostatecznego usposobienia przedsięwziął podobną pracę, boleśnie zawiedziony zostanie w swęy nadziei.

Czyli zaś przestrzeń obrana do założenia plantacyi obszerna będzie lub szczupła, skreślony byż zawsze powinien rys plantacyi dwojaki; ieden przedstawiający iey ogół, drugi szczegółowy części iey znakomitszych. Przygotowanie takich rysów iest czynnością stanowczą od której zawisł w części pomysłny skutek przedsięwzięcia. W tedy nadewszystko wyobrażnia używać powinna natchnienia, smak pomysłów trafnych, pamięć dostarczyć upominków, a rozsądek pomocy: W tedy ponnie należy, że obojętne na pozór okoliczności ważnych skutków stają się przyczyną, że błędy nie łatwo sprostowane byż mogą, że materyały z których składa się dzieło podlegają zmianie, i że niepospolitém iest przedsięwzięciem poddać pod rozporządzenie ludzkie przedmioty, których zarząd zastrzegło sobie przyrodzenie.

Środki mechaniczne do skreślenia planu i do przeniesienia go na grunt, opierają się w części na działaniach trygonometrycznych, w części na zachowaniu praw optyki, iakotęż na technicznych wiadomościach ogrodniczych, o czém w dalszym ciągu niniejszego pisma obszerniej mówić będą.

Rozpoznanie gatunku gleby jest czynnością nie mniej potrzebną, ponieważ rozkrzewienie się drzew od którego zawisła ozdobność plantacyi, a nawet iey utrzymanie, zależą od zastosowania się w ich wyborze do własności gruntu. Ta okoliczność mieć powinna bezpośredni wpływ na rodzaj i na rys plantacyi, ile że przeszkody wynikające z natury gleby są prawie niepokonane.

10. Wybór miejsca do założenia plantacyi jest przedmiotem nie mniej ważnym, i w wielu zdarzeniach zupełnie stanowczym. Jakoż zachodząca w plantacyach różnica co do rodzajów i gatunków, będąc ściśle zpowinowaconą z różnicą zachodzącą w miejscowości, tak we względzie obiętości i kształtu ograniczenia, iako też we względzie powierzchniowego ukształcenia poziomu, jest wypadkiem z natury rzeczy wynikającym że doskonałość plantacyi zawisła wiele od dogodności ich posady. Gdzie więc okoliczności nie utrudzają dowolnego wyboru miejsca, tam z kolei wynika znaczne ułatwienie do uskutecznienia zamiarów. Alie takie zdarzenia są mniej pospolite, zwykle bowiem potrzeba zbliżenia się do wioski lub do folwarku, zniewala do poprzestania na miejscowości mało dogodny. W jakimkolwiek przecie miejscu wyznaczy się posada plantacyi, mieć należy na względzie, że poziom wzgórzysty, mieszczący w sobie wodę, drzewa stare i skały, nawięćey sprzyia ich założeniu, gdy przeciwnie grunt równy ogofocony, z rysów wydatnych, jest najmniej dogodny.

Poziom spadzisty, stok wzgórza lekko nachylony, lub dolina ściętniona od strony północnej pasmem gór, rozszerzająca się w stronie południowej, z której wykrywa się widok rozległy i zamowny w przedmioty, są położeniem najlepiej uspo-
bionym z natury do założenia ogrodu.— Jeśliby zaś w takiej dolinie znajdował się las, ieżeliby ie-
zioro lub rzeka do niej przytykały nie będzie już
zbywało na żadnej własności iakich domaga się
sztuka, gdy zamierza urzeczywistnienie najpię-
kniejszych swych pomysłów.

Doliny są w ogóle zjawiskiem rzadkim w Polsce. Rozróżnić ie należy od parowów, czyli wą-
skich w gruncie równym wklęsłości, które dość czę-
sto w kraju naszym napotkać można. Parowy te
bywają zwykle wąskie i kręte, a przeto w kształ-
cie swym nieprzyjemne. Umieszczone w nich
drzewa i budynki, nie tylko że nie dodadzą im wy-
datności, ale z własnej nawet ozdobności ogołoco-
ne zostaną, ponieważ zachodzić będzie niestoso-
wność ich wymiarów i kształtu do zajętej przez
nie posady. Mieć zawsze należy na względzie że
zbyteczne ściętnienie [przeźreni, sprzeciwia się
poczucaniu wolności, która wdziękiem swym na-
dewszystko uprzyjemnia miejsce pobytu człowie-
ka. Gdzie zaś takie ściętnienie nie iest skutkiem
silnego i pracowitego działania natury, wyiawiają-
cym się z śladów widocznych bezpośrednio zay-
mujących uwagę widza, tam staie się zarodem
nikczemności. Parowy są w ogóle zjawiskami tego
rodzaju, a przeto przydadź się tylko mogą w plan-
tacyach obszernych do urządzenia stanowisk po

iedynczych, których cechą będzie samotność albo raczej melancholiczność.

Tak iest mało położeń górzystych w Polsce; iż rozwodzenie się nad ich użyciem w plantacyach zdaie się bydź czynnością bez celu, zamiast więc mówienia o nich zwrócę uwagę czytelnika na lasy w które Polska dotąd obfituie. Lasy te są zamożnym składem materyałów nayprzydatnieyszych do wykonywania przedsięwzięć nayważnieyszych. Materyały te mają ieszcze i tę zaletę że podają środki do urządzenia plantacyów w krótkim czasie i z oszczędzeniem wydatków i trudów towarzyszących zakładaniu plantacyów w sposobie zwyczajnym. Kto zamiast sadzenia zwierzyńca, urządźć go zechce w lesie sposobem rudunku, przekonana się wnet że przedsięwzięta praca zostaię natchmiast wynagrodzoną, że rozwinięcie się widoków i uporządkowanie stanowisk, które są w plantacyach zwyczajnych celem długiego oczekiwania, w iednéj chwili po sobie następuią, że iakby skutkiem czarów okazuią się obrazy zamóżne w rysy nayokazalsze, i że dzień každy pomnażaiąc ich liczbę, zbliża ukończenie dzieła, które w zwyczajnym sposobie postępowania bydź tylko może skutkiem czasu, nieprzerwanego usiłowania, i nie zachwianéj wytrwałości.

Gdzie więc wybór miejsca nie zawisł od okoliczności lecz od woli, naywłaściwiey i naypożyteczniey będzie wyznaczać siedliskom wiejskim posadę w bliskości lasów, tym końcem, aby z nich korzystać można w urządzeniu zwierzyńców. Bory nawet, lubo że są w ogóle posępne, nabyć przecie

mogą kształtu i przyjemności za pomocą sztuki, która szanując znamiona przyrodzonéj im okazałości, przyozdobić je i uweselić potrafi.

Takie użycie lasów nie będzie przeciwne zasadóm rozsądnej gospodarności, ponieważ skutkiem jego bezpośrednim jest ochronienie lasów od zniszczenia, czego dowody widzieć się dają w Anglii, gdzie tyle tylko jest lasów ile jest zwierzyńców. Tym zaś sposobem osiągnięty zostanie cel, w poiednaniu przyjemności z pożytkiem, który jest znakomitym skutkiem działań sztuki, w brew popołitemu mniemaniu że ta mając iedynie w zamiarze przyozdobienie przepomina zupełnie o użyteczności. Brzegi rzek naszych zarosłe lasami i porane głębokimi przerwami, obfitują w położenia nayprzydatniejsze do zakładania zwierzyńców.— W tych miejscach dzielność wegetacyi w dokładnym zostaje stosunku z wielkością obrazów iakie przedstawia poziom, i znajduje się różnaitość przedmiotów potrzebna do nadania im wdzięku. Brzegi Wisły i Narwi mają w wielu miejscach znaczną wyniosłość a oraz spadzistość obszerną z czego wynikają okazałe położenia. Rozprzestrzenione brzegi Pilicy przedstawiają ciągle pasmo dolin umiionych piękną zielonością i zamożnych w przyjemne widoki. Wieprż w nieprzeliczonych zwrotach swych mnóstwo wydatnych utwarza stanowisk. Znajdują się w Kujawach i w Augustowskiem Jeziora których przestrzeń, głębokość i wysokie brzegi, czynią sposobnem do urzeczywistnienia naypiękniejszych pomysłów wyobraźni. Okolice Krzemieńca, Dubna, Szumska, i Zasławia

na Wołyniu; na Podolu cały brzeg Dniestru od Zwańca do Jampola, mianowicie w bliskości Dunajowiec, Uszycy, i Mochyłowa; w Przemyślskim brzegi Sanu, i Wisłoki; w Pilznińskiej ziemi brzegi Dunajcu; cała okolica w bliskości Bielska, na pograniczu Szląskim; w krakowskiém Landskronia, Kalwarya, Babice, Jaworżno, Krzeszowice, góry Sto Krzyskie w Sandomiérskim; okolica Lwowa i Zołkwi; cała połać Gallicyi stykająca się z Bukowiną; i rozprzestrzeniająca się od Stryia do Sanoka od Przemyśla do Sącza, aż do gór Karpackich, są przepelnione że tak powiem połoženiami malarskiemi nayprzydatniejszymi do zakładania zwierzyńców. — Jeżeli więc przyrodzenie spokojnie na ziemi naszej działając, nie wyposażyło ją widokami które sprawia nagły spadek rzeki lub pomiot strumieni przedzierających się przez skały, nie iest ona bynajmniej ogołoconą z wody, i nie masz takiej okolicy gdzieby ta do ozdoby zwierzyńców i ogrodów użytą bydź nie mogła. Wynika zaś z równego położenia w Polsce, że woda znaczne zajmuie przestrzenie, co iest niepospolitą zaletą widoków. —

Z takich własności poziomu korzystając, znajdziemy w nich pomoc, którą bezskutecznie w wielu krajach wyszukuie sztuka. Gdzie więc znajduie się woda czyli bieżąca czyli stojąca, należy ile można starać się o wcielenie iey do ogrodu lub też o przyblizenie do niy plantacyi, stosownie do położenia miejscowego.

Przyległość tak tak obficie znajdujących się w Polsce iest nieposlednią pomocą do przyozdobienia

plantacyów okazałych lub do rozprzestrzenienia na pozór obiętości plantacyów szczupłych. W obszernych plantacyach należy je włączać do ich obwodu, urozmaicać ich powierzchnią drzewami obrzednio zasadzonymi, i nadać im kształt przeciągły dwiema linijami klombów nie zbyt jednak regularnie uszykowanych. W ogrodach szczuplejszych poprzestać należy na zwróceniu widoku z niektórych stanowisk na łąki, lecz widok taki żadnym zamknięciem ograniczony być nie powinien; a przeto zamiast parkanu opasuje się w tém miejscu ogród rowem, który dla dokładniejszego ukrycia go, drobnymi krzewami wysadzić potrzeba. — Łąka niespodzianie dostrzeżona z stanowiska gdzie gęste plantacye zasłaniają widok jest zawsze zjawiskiem przyjemnym, w każdym zaś miejscu posłuży do rozpostrzenia na pozór jego rzeczywistej rozległości. — Pola zasiane konieczną sprawią ten sam skutek; piękna ich zieloność na początku wiosny ma szczególną wydatność z której korzystać należy w miarę miejscowego usposobienia do tego rodzaju kultury. Pastewniki na których ciągle przebywa bydło są idyllicznym obrazem szczególnie przydatnym do uprzyemnienia zwierzyńców. Widok na pola uprawne który w Anglii i w ogrodach chińskich uważany jest za przedmiot ozdoby, być nim nie może w kraju naszym; stał się bowiem dla nas zbyt pospolitym; a widok prac gospodarskich, sprawia przy nierzemności naszego rolnictwa więcéy nieprzyjemności niżeli zadowolenia.

II. Oznaczenie rozległości miejsca wybranego

do założenia ogrodu lub zwierzyńca jest przedmiotem obojętnym we względzie sztuki, jest zaś przedmiotem stosunkowym we względzie rodzaju plantacyi, budowli, i położenia miejscowego. Sztuka bowiem potrafi urządzić najmniejszą przestrzeń w taki sposób iż stanie się przyjemną, i pomieści w sobie odpowiadającą ilość przedmiotów ozdobnych. Przeciwnie zaś plantacye okazałe przeznaczone do pomieszczenia stanowisk licznych i rozmaitych, takie których celem jest przyozdobienie folwarku, ogrody przyległe gmachom okazałym, i zwierzyńce urządzone w lasach, znaczny wymagają przestrzeni. Plantacye założone w miejscu równym, iakikolwiek będzie ich rodzaj i iakie bądź przeznaczenie powinny być także rozległe. Zbyt trudnym przeto byłoby przedsięwzięciem chcieć ściśle oznaczyć wymiary właściwe ogrodóm, i plantacyóm.

W Chinach ogrody założone są pospolicie w wymiarach olbrzymich, ponieważ gust narodowy domaga się namnożenia budynków, i zaspokaja się iedynie dziełami naypracowitszemi sztuki. — W Anglii gdzie szlachetna prostota jest cechą plantacyi, i więcéy ubiegają się o ukształcenie stanowisk iakie dostarcza przyrodzenie niżeli o utworzenie ich za pomocą sztuki, zwierzyńce stały się częścią kultury krajowéy, mieszczą w sobie łąki i pastwiska przeznaczone do użytku w gospodarstwie, z czego wynika że zwierzyńce są rozległe. Stosując rzecz do Polski życzyéby należało aby wymiar plantacyi bywał obszerny, z téy naprzód przyczyny, iż skład poziomu jest w powszechności równy a

przeto wymaga urozmaicenia, powtóre że przy szczupłej ludności i pośledniej kulturze kraju, iak z iednėy strony nie zbywa na ziemi tak z drugiey zachodzi potrzeba rozprzestrzeniania plantacyi które ogół kraju przyozdabiaią.

Nie każdy iednak właściciel zechce poświęcić przyjemności część gruntu urodzaynego z którego bezpośrednio użytkuie, i nie każdy będzie w możności ponieść wydatki, na przedmiot który zdawać się może zbytowym. — Godząc więc okoliczności, przyiąć by można za zasadę sprawiedliwą, iż wymiar ogrodu średniej wielkości wynosić powinien 30 tysięcy łokci kwadratowych, na takiey bowiem przestrzeni urządzić można dość spore trawniki, zasadzić odpowiadającą ilość klombów i utworzyć dwa lub trzy widoki wewnętrzne którym nie będzie zbywało na rozległości potrzebny do zachowania praw optyki. Zwierzyniec zajmować powinien przestrzeń nie mnieyszą, od 15 morgów kwadratowych Chełmińskich, która stosownie do przeznaczenia zwierzynca, bądź iedynie dla przyjemności lub też dla przyjemności i dla pożytku, powiększona byż może do kilku włók. Gdy bowiem Zwierzyniec mieścić ma w sobie drzewa wyniosłe, stanowiska licznieysze i widoki rozległe, zachodzi potrzeba zachowania stosunkowości między wymiarem przedmiotów powierzchniowych i wymiarem ich posady. — Rozległość plantacyi przeznaczonych do przyozdobienia folwarku zależy w części od wielkości i przeznaczenia budynków, w części od kształtu poziomu. Połączenie budynków uskute-

cznia się za pomocą plantacyi; przerwy wynikające z ich oddalenia, bydź powinny ukryte, ponieważ namnożenie szczegółowych stanowisk nie mających z sobą związku, stało by się nieprzyjemném; z téy więc przyczyny, plantacye tego rodzaju, znaczną zawsze zajmować powinny przestrzeń. Małe zaś ogródki w których obwodzie ieden tylko urządzony bydź może widok, nie powinny bydź policzone do plantacyi, lecz mieszczą się w liczbie ogrodów kwiatowych, o których poniżej uczyniona będzie wzmianka.

12. Jakakolwiek będzie rozległość ogrodu urządzenie głównego w nim widoku nie podlega zmianie. Widok ten rozszerzać się powinien od znakomitszey części domu pod granice widnokręgu: tworzy się zaś z trawnika ile możności rozległego otoczonego plantacyami rozmaitego kształtu. Jeżeli by iednak widnokrąg żadnego nie przedstawiał przedmiotu któryby był przyjemném stanowiskiem dla oka, należy zamknąć go plantacyią gęstą lecz tak nieregularną w składzie swym, aby zupełna zachodziła wątpliwość co do obszérności posady plantacyów, jest bowiem rzeczą nieodzowną aby rzeczywista ich przestrzeń a tém samym ich ograniczenie nigdy dostrzeżone nie były.

Jeżeli kształt poziomu staie się przeszkodą do urządzenia widoku w kierunku prostym odpowiadającym znakomitszey części domu, należy utworzyć dwa widoki poboczne różniące się w kształcie, i co do rodzaju przedmiotów które mieć będą w celu, lub też ieden widok poboczny dość obszerny aby znaczna część domu dostrzeżoną

bydź mogła, gdy drugą jego część zastąpi się plantacją rozległą, urządzoną na podobieństwo lasu, w taki sposób iżby mniemać można, że las oddawna znajduje się w tym miejscu. Taki widok poboczny szczególnie przyjemny bywa gdy woda zajmuje część jego przestrzeni, i gdy otaczające go drzewa do znaczny wzniosą się wysokości. Gdzie zaś z dwóch pobocznych widoków urządzony jest obraz, tam rodzi się bezpośrednio wyobrażenie rozległości, które jest znakomitą zaletą plantacyi. Takie widoki nie powinny jednak rozszerzać się pod granice widnokręgu jeżeli ten nie jest opatrzony w przedmioty różniące się między sobą, ku którym obadwa rozwiązania w plantacyi obejmujące linią obu widoków zwrócone zostaną, ponieważ przedstawienie się przedmiotu jednego z dwóch odmiennych punktów, nie tylko że stanie się obojętnym i nudzącym, ale nawet dowodzić będzie niedostatek gustu i umiejętności plantatora. W takim przypadku jeden tylko widok rozszerzać się powinien do granic horyzontu, drugi zaś zamknąć należy w pewnej odległości plantacyami.

Zdarzają się położenia takie gdzie z przyczyny kształtu poziomu widok rozległy utworzony bydź nie może; niedogodności téj zaradza się za pomocą plantacyi zaczynającej się w bliskości domu i złożoney z drzew pojedynczych, naprzód obrzednio, dalej zaś gęsto zasadzonych, z których utworzy się gay nieprzejrany zasłaniający zupełnie zarys widnokręgu w tym miejscu gdzie kończy się ogród. Takie plantacye bywają bardzo

przyjemne gdy zostawione będą miejscami smugi o których mniemać można że daleko w głąb gaju zachodzą, i gdy drzewa właściwy im wzrost osiągną; lecz te dobierać należy starownie, aby w kształcie i w kolorze znacznie się między sobą różniły. — Gatunki drzew wysoko rosnących, mających rozłożyste wierzchy i rozpościerających cień obszerny są szczególnie przydatne do takich plantacji.

13. Wybór posady dla domu mieszkalnego jest bardzo ważnym przedmiotem; od położenia bowiem budynku który jest cenniejszą ozdobą ogrodu i tém stanowiskiem w którym iednoczą się lub do którego zmierzają widoki, zawisło utrzymanie stosunkowości będącej warunkiem nieodzownym w urządzeniu plantacji; zawisło téż ogólne iéy rozporządzenie czyli właściwe iéy kształt, rysy, i charakter.

Położenie domu w nizinie posłużyć może do utworzenia stanowiska samotnego które przy umiejętném dobraniu drzew i bujnej ich wegetacji mieć będzie wdzięk nie pospolity; lecz wtedy budynek ten stać się nie może celem do którego zmierzają widoki, i zbywać mu będzie na wydatności chociażby był najokazalszy.

Położenie zbyt wysokie podlega z przyczyn przeciwnych innym niedogodnościom, odłącza się bowiem niejako od ogólnego rysu plantacji, i znacznie utrudza iéy uporządkowanie.

Posada obrana na stoku miernie pochyłego wzgórza, zda się przeto być najdogodniejszą mianowicie, gdy część wyższa wzgórza zasłania

budowlą od północy i gdy spadziłość jego skłania się ku stronie południowej. Wszakże nie należy obierać posady w miejscu tak wyniosłym aby widziany był ogród prostopadle, ponieważ znikłaby jego ozdobność, ani też w miejscu gdzie iednoczy się wiele widoków zewnętrznych, bo te mimo wszelkiej ich różnaitości staną się z czasem obojętnymi w skutek nawyknięcia. Takim tylko stanowiskóm właściwy jest powab nowości, i takie tylko obfitują w zajmujące widoki, których wymiar nie będąc nader obszernym, mieści w sobie przecie wiele szczegółów do rozpoznania. Każdy odleglejszy przedmiot czasem tylko i iakby przypadkowo postrzeżony być powinien; nie należy nawet rozprzestrzeniać miejsce z którego widziany będzie aby przy zmianie stanowiska iakiś szczegół nowy nastroczał się oku, i stał się powodem do mniemania, że okazuje się przedmiot odmienny.

Posada cokolwiek wzniesiona w miejscu takim gdzie obszerna dolina rozpościera się między wzgórzami lekko nachylenymi, jest położeniem szczególnie przyjemnym i łatwym do przyozdobienia, za pomocą plantacyi rozłożonych po obu brzegach doliny; dostarcza oraz łatwości do nadania poziomowi znaczny na pozór wyniosłości gdy obsadzą się wierzchołki pagórków drzewami, z czego wynika pozorne ich podniesienie. Tém to sposobem, w wielu ogrodach założonych na poziomie mało pochyłym utworzone zostały znaczne wklęsłości i wzgórza, których istnienie w tém miejscu nie łatwo pojęte być może.

Gdzie zaś środkowa przestrzeń doliny jest podniesiona tak iż znajdują się wklęsłości po obu iey stronach, należy urządzić w tych wklęsłościach dwa wewnętrzne widoki; lecz w takim zdarzeniu służy za prawidło, aby plantacye były obrzednie i złożone z kłombów pomniejszych: tak zgoła, aby poziom wydawał się nieco obnażony i cały skład obrazu mało wypracowany.

Położenie zupełnie równe, gdy niema żadnego usposobienia przyrodzonego któreby plantacyóm sprzyjało, wymaga usilnéy pracy i licznych kombinacyi aby za pomocą sztuki ukształcić iego powierzchnią, i nadać mu urozmaicenie. Że zaś podwyższanie i zniżanie gruntu w miarę potrzeby i stósownie do życzenia plantatora, byłoby niekiedy kosztowném a w wielu miejscach niepodobném do wykonania przedsięwzięciem, należy przeto skutecznie za pomocą plantacyi pozorne zmiany w poziomie, zasadzając kłomby w odstępach nie równych, i z stopniowém ich rozprzeszczerzeniem miejscami, dla naśladowania pochyłości poziomu. Przestrzegać téż należy przy skreślaniu rysu tych plantacyi na gruncie, aby trawniki były nieco wąskie, przedzielane kłombami pomniejszymi i pojedynczymi drzewami, i aby rozpościerając się na strony wystawiały poboczne doliny. Z takich kombinacyi składają się sztuczne obrazy, wyrównywaiące niekiedy tém które przyrodzenie naybardziéy urozmaiciło.— Podając te środki zaradcze niemam przecie w zamiarze przekonywać czytelnika że wszelkie prace grabarskie za pomocą których przeistoczony bydz może kształt

poziomu są niepotrzebne lub zbyt kosztowne.— Takie twierdzenie byłoby nieprzyzwoitą oddaleniem się od prawdy.— Człowiek (jak *Lou-don* wymownie i filozoficznie w swych pismach tłumaczy się) jest drobnym bardzo przedmiotem w porównaniu z martwymi przyrodzenia przedmiotami; pagórek wznoszący się o trzy tylko łokcie nad poziom gdy w bliskości jego znajdzie się, zagradza mu wszelki widok, zasłania wszelkie postronne przedmioty, i staje się przeto ważnym dla niego przedmiotem. Zachodząca zwykle potrzeba plantowania drożek nastęrczy sposobność do zbrania dostateczny tym końcem ilości ziemi.— Z użycia takich środków wynika kształt nadobny ogrodów które były własnością rymotworecy *Pope*, a *Mason* ugruntował na nich urządzenie wiejskiego siedliska Lorda *Hartorp*, które słynie w Anglii z piękności.

Wybór posady dla budowli folwarcznych, zawisł zwykle od naturalnego usposobienia poziomu, ponieważ przeznaczenie takich budynków wymaga przydatności i stosowności miejsca do prac i zatrudnień gospodarskich. Położenie równe które jest najmniej przydatne do umieszczenia domu mieszkalnego jest najwłaściwszym dla budynków ekonomicznych, bo przystęp do nich zawsze łatwy być powinien i przyległość pola jest nieodzowną. W Polsce ile w kraju równym mniej trudny będzie wybór miejsca przydatnego do zbudowania folwarku. Kto jednak nie na samą potrzebę przystaie wygodzie, lecz stara się także uprzyemnić swą siedzibę wiejską, uzna być rzeczą wła-

ściwą iż korzystać należy z znaczney massy budynków z których zwykle składa się folwark dla przyozdobienia niemi plantacyów; uzna téż zapewne że połączenie tych budynków z domem mieszkalnym za pomocą plantacyi iest zawsze przyjemnym, i ułatwiającym niekiedy zatrudnienia gospodarskie. Dwoiaki ten cel niemaczéy przecie osiągnięty bydz może, iak tylko przez trafny wybór posady i przez nadanie budynkom przyzwoitego kształtu.

Niesfuszném byłoby żądaniem aby w kraju naszym zubożałym i wyludnionym, zabudowania ekonomiczne składały się z okazałych gmachów, lecz okoliczności te nie mogą być na przeszkodzie do stawiania budynków według prawideł symetrii i gustu. Budynek drewniany i dach słomą pokryty, nie będą ogołoczone z przyjemności, jeżeli prawidła rozsądku, zachowanie wymiarów właściwych i przyzwoite użycie materyałów, buduiący miał na względzie przy skreślaniu iego planu.— Budownictwo będąc sztuką wynalazczą dostarczanieprzeliczony szereg pomysłów szczęśliwych temu który zgłębia iego zasady, lecz właśnie z przyczyny takiéy wielości przedmiotów trudny bydz może wybór jeżeli stałe zasady smaku nie będą prawidłem dla tego komu powierzony został. Właściwą cechą budowli gospodarskich iest prostota, dla tego że z niezachowania stosunkowości między przeznaczeniem budowli i iey powierzchnownością wynikłaby sprzeczność rażąca rozsądek. Słusznie przeto przyganiać można tym którzy buduią obory w kształcie świątyń, i wchód do stayni urzą-

dziają na podobieństwo monumentu.— Między wszystkimi tworcami budownictwa wyższego, ruiny iedynie mają charakter zachowujący wyobrażenie prawdy, w tedy gdy szczątki okazałego gmachu mieć będą przeznaczenie powszednie i gminne; bo nie sprzeciwia się rzeczywistości, aby wyborne dzieła sztuki pomiotem czasu zniwęczone, stały się schronieniem dla bydła. Anglicy u których rozsądek iest cechą geniuszu narodowego, doskonale ukształcili swój smak we względzie budownictwa wiejskiego, u nich więc należy szukać wzorów do urządzenia budowli gospodarskich. W Szwaycaryi w Tyrolu i w południowey Austrii iest także upowszechniony rodzaj budownictwa wiejskiego który z korzyścią w kraiu naszym naśladowany być może.

Wcielenie folwarku do plantacyi obszerney będzie zawsze właściwym i stać się może środkiem bardzo pomocnym do iey przyozdobienia mianowicie, gdy budynki z których składa się folwark zajmą posadę odpowiadającą ich celowi i mieć będą kształt zastosowany do ich przeznaczenia, przy zachowaniu rysów szlachetney prostoty. Aby zaś większy wynikał z nich pożytek w urozmaiceniu widoków, można odosobniać jedne od drugich budowle ekonomiczne i umieszczać ie w pewnym oddaleniu. Budynki rozciągłe iakiemi są stodoły i spichrze służyć mogą do zamknięcia ogrodu w stronie północney, lecz gęstą plantacją zasłonięte być powinny, aby tylko przyczółek widzialny został. W stronie południowey w bliskości stawu lub rzeczki i jeżeli być może nad łąką

znaydzie się posada właściwa dla obory i owczarni. Wszelkie zaś budynki które z przeznaczenia swe go stać powinny przy wodzie i nadaią iey ruch iako to młyny i fabryki, staną się ozdobą miejsca w którym znaydować się będą, ponieważ ich mechanizm iest zawsze przedmiotem zwracającym uwagę i ożywiającym obrazu.

Zamieszczenie wioski w ogólnym planie siedliska wiejskiego, stać się może środkiem do przyozdobienia całej okolicy, i będzie najiawniejszym dowodem staranności i wytrawnego smaku właściciela. Lecz takie przedsięwzięcie wtedy tylko z rzeczywistym pożytkiem wykonane być może, gdy położenie sprzyia mu dostatecznie. Poziom spadzisty i urozmaicony w swych rysach, dolina lub obszerny parów dostarczaia stanowisk naydogodniejszych, do umieszczenia chat wieśniaczych, które na przemian w miejscu wyniosłym, w dolinie lub na pochyłości pagórków zbudowane być powinny. Obsadzić należy każdą z osobna drzewami zastosowanemi do iey posady, iako to Klonami, Lipami i t. p. w miejscach wyższych, Topolami i Wierzbami w położeniach niższych i złączyć te pojedyncze stanowiska nieprzerwaną linią plantacyi która wznosić się i zniżać się będzie w miarę pochyłości poziomu. Strumień płynący środkiem łąki przedzielający te plantacye, droga prowadzona brzegiem doliny, most ułatwiający przeprawę, staw, młyn, grobla i t. p. przedmioty, nadadzą temu obrazowi wdzięków niepospolitych. Domki wieśniacze lubo prostey budowy odznaczać się przecie powinny charakterystyczną powierzchowno-

ścią. Zachowanie przyzwoitéy stosunkowości między wysokością ścian i wysokością dachu, iako téż w wymiarze okien i drzwi, iest naywłaściwszym środkiem do przyozdobienia małego budynku, ukształcenie przyczołków iest oraz sposobem nayłatwiejszym do nadania wydatności kaźdey budowli. Znayduią się w pismach o budownictwie wiejskim, mianowicie w Angielskich, wzory podobnych domków z których przekonać się można że rozsądna dążność do nadania siedzibóm wiejskim przyiemnéy powierzchowności, nie naraża na zbyteczne wydatki i nie powiększa trudności.

Upowszechniony w kraiu naszym zwyczaj mieć chce aby wioski zabudowane były w linią prostą, i na poziomie równym.— Przekonać się można z uwag powyższych że takie urządzenie wioski nie zgadza się z zasadami sztuki; z tego zaś przykładu który iest nam obecny poznaiemy podobno z nieukontentowaniem że ów staroświecki zwyczaj zamiast ozdoby sprawia nieprzyiemność. Kto więc ma w zamiarze włączenie wioski do ogólnego rysu plantacyi któremi swą siedzibę wiejską chce przyozdobić, strzedz się powinien naśladowania wspomnionego zwyczaju.

Zadość uczynienie potrzebóm i nawyknienióm naszym wymaga, aby domy mieszkalne otoczone były budynkami w których odbywają się powszednie zatrudnienia gospodarskie. Umieszczone bywają zwykle takie budynki na przeciw lub téż po obu stronach domu, z czego tworzy się czworobok ogrodzony parkanem lub sztchetami. Takiemu to urządzeniu dziedzińców przypisać należy

w szczególności nieprzyjemność charakteryzującą pomnieysze siedziby obywatelskie. Zaradzić iey można łatwo, i nie masz takiego położenia gdzieby odmiana skutecznie i z pożytkiem zaprowadzona być nie mogła. Odmiana ta zawisła od zaniechania kształtu symetrycznego w uszykowaniu budynków, iako téż od założenia plantacyi które nadadzą ograniczeniu dziedzińca kształt zgodny z iego rozległością. Budynki umieszczone pośród tych plantacyi być mogą przedmiotem ozdoby, jeżeli wystawione będą według zasad przyzwoitości i smaku, gdy zaś na przestrzeni którą dziedziniec zajmuie urządzony zostanie trawnik i z obu dwu stron droga tworząca zajazd przed dom, dziedziniec taki stanie się ozdobą mieszkania i częścią ogrodu.

Urządzenie wjazdów zasługuie szczególniéj na uwagę, od nadanego im kierunku zawisła bowiem wydatność budowy do której zmierzaia. Ulice proste znacznie skracaią widok w skutku praw optyki, nigdy więc sadzić ich nie należy na przeciw budynków pomnieyszych które być nie mogą przedmiotem odpowiadającym okazałości alei. Z tąd zaś wynika potrzeba nadawania wjazdom kierunku ukośnego, i dosadzania drzew w tych miejscach gdzie skręca się droga. Zwroty iey być przecie powinny nieznaczne, aby nie nastroczała się widzowi wątpliwość względem rzeczywistey przestrzeni wjazdu, która naprowadzi na myśl że iego przedłużenie nie iest wypadkiem naturalnym ale skutkiem kombinacyi zwodniczych. Ogrodzenie wjazdów i dziedzińców nie zawsze bywa po-

trzebne, najczęściej zaś staje się nieprzyjemnym mianowicie gdy użyte zostały w tém celu materiały drewniane. Starać się należy aby to wszystko co siedlisko ziemianina otacza, nie było nigdy przyczyną do poczuwania ścieśnienia i ograniczenia wolności i swobody, która jest wdziękiem życia wiejskiego. Najlepiej więc będzie gdzie zachodzi potrzeba zamknięcia wjazdu lub dziedzińca, okopać go rowem albo raczej fossą którą dla większej trwałości i bezpieczeństwa obmurować można. Bramy oddalone być powinny od domu ile tylko miejscowość dozwala, rodzaj ich struktury im lepszy będzie i prostszy, tem więcej posłużą do przyozdobienia wjazdu.

14. Sztuka za pomocą której urządza się plantacye w sposobie naśladowującym twory przyrodzenia, opierając się na tych samych zasadach które przestrzegać powinien malarz gdy kreśli obrazy, używa tych samych co malarstwo środków do nadania swym dziełom uroku piękności. Jak więc zamieszczenie w obrazie widoków przedstawiających się w oddaleniu, jest nieodzownie potrzebnym, aby części jego zbliżone stały się wydatnymi, i jak ukształcenie tych części jest koniecznym potrzebnym, aby podobać się mogły, tak równie starać się należy w zakładaniu plantacyów o wcielenie do ich składu widoków tych które mieszczą się w granicach widnokregu, iako też o urządzenie wewnętrznych ich części w taki sposób, aby przedstawiały zbiór nieprzerwany stanowisk zalecających się kształtnym uporządkowaniem, ozdobnymi rysami, trafnym pomieszczeniem, i do-

kładnością w naśladowaniu piękniejszych utworów przyrodzenia.

Widoki które przedstawia widnokrąg czyli wy-
nikaia z kształtu poziomu, lub są skutkiem prze-
mysłu i pracy ludzkiej, tak są rozmaite iż wyli-
czanie ich rodzaju staie się niepodobném. Poprze-
stać należy przeto na przytoczeniu téy zasady ogól-
néy, że główny widok iakikolwiek iest iego cha-
rakter, dostrzeżony bydź powinien z środkowego
punktu domu mieszkalnego, tudzież, iż każdy
widok przyjemny, znaleźć powinien w cząstkowym
składzie plantacyi stanowisko, z którego naywła-
ściwiey wykryty bydź może. Urządzone bydź
winny przeto rozmaite części plantacyi w taki spo-
sób, aby stanowiły przednią część obrazu którego
to składać będą widoki iakie przedstawia widno-
krąg.

W położeniach takich gdzie między nayniższą
liniją poziomu i naywyższą liniją widnokręgu znaj-
duią się przedmioty pośrednie, zdolne zaiąć uwagę,
starać się należy o połączenie pozorne stanowiska
wewnętrznego z okazującym się przedmiotem ze-
wnętrznym, aby usposobiona do przestępowania
granic rzeczywistości wyobraźnia, nasyconą bydź
mogła. To połączenie wtedy tylko skutecznie na-
stąpi, gdy część bliższa obrazu to iest stanowisko
w którym znajduie się widz, mieć będzie podo-
bieństwo lub stosowność do przedmiotu odznacza-
jącego się szczególniey w części obrazu odlegley-
szej, którą składa widok. Jeżeli n. p. kościół iest
celnieyszym przedmiotem stanowiska zewnętrznego,
wypadnie urządzić stanowisko wewnętrzne

w sposobie odpowiadającym charakterowi tej budowy; monument grobowy znajdzie tam właściwą posadę, ponieważ zrządzić może to mniemanie że cmentarz i kościół mieszczą się w obwodzie plantacyi. Jeśli gmach okazały przedstawia się w mierném oddaleniu, umieścić należy w stanowisku wewnętrzném bramę budowy ozdobną, i zasadzić aleje ile byż może długi, aby zwiedziony przechodzeń mniemać mógł, że ogród styka się z gmachem który w kierunku alei postrzega.— Gdzie rzeka lub znaczna massa wody zajmują część wykrywającego się poziomu, tam wewnętrzne stanowisko urządzone byż powinno w taki sposób, aby koryto rzeki lub płyt wody w ukośnym widziane były kierunku, i aby plantacye zasłaniały przestrzeń między rzeką i stanowiskiem, z czego wyniknie wątpliwość co do rzeczywistego ograniczenia ogrodu atém samém mniemanie iż ten rozciąga się do rzeki. Gdzie góry zamykają widnokrąg tam utworzyć należy w punktach najwyższych perspektywę z gęstych plantacyi aby przedmiot tak okazały rozpoznawany byż mógł bez przeszkody. Gdzie dolina rozprzestrzenia się w oddaleniu, tam usuwać należy starownie wszelkie przedmioty które tamują widok i tworzą przedział między nią i ogrodem, a nadto skierować potrzeba widok ku tej dolinie z stanowiska najniższego w ogrodzie, aby wynikało z tąd mniemanie iż dolina ma tam swój początek. Gdzie nakoniec widzieć się daie miasto, trakt zaludniony lub poziom zamożny w dzieła przemysłu, tam

w stanowisku przestroném i odkrytém wystawić należy kiosk lub wieżę.

Przy użyciu takich środków stać się mogą zajmującemi plantacye mniej rozległe, i takie nawet ogródki które iedną tylko pomieszczą w sobie ścieżkę, gdy przeciwnie z zaniedbania tych środków zbyt często wynika, że obszerne zwierzyńce i znacznym nakładem utworzone plantacye, nie w sobie nie mieszczą takiego co by iedną chwilę uprzyjemnić mogło. Strzedz się przecie należy nadużycia w zamieszczaniu widoków w obrazach z których składają się ogrody. Przedmioty najbardziej zajmujące tracą w skutek nawyknięcia swą wydatność, i staną się obojętnemi gdy bezprzestannie będą widziane. Służyć także powinno za zasadę, że widoki rozległe które w jednym obwodzie wykrywają przestrzeń tysiącznemi przedmiotami urozmaiconą, nigdy z środkowych stanowisk ogrodu, a tém bardziej z domu mieszkalnego dostrzeżone być nie powinny; takie bowiem widoki przytłaczają swém ogromem każdy nie wyrównywający im przedmiot, i ułatwiając przyrównanie ich wspaniałości, ich okazałości, ich wielkości, do mierności tworów ręki ludzkiej, niszczą wszelki wyraz piękności jaką sztuka tworóm tym nadać może.

Zdarzają się położenia takie (i te są właśnie w kraju naszym naypospolitszemi) którym zbywa zupełnie na widokach zewnętrznych, bądź z przyczyny niedostatku kultury, bądź téż że widnokrąg równy żadnym odznaczających się niema zarysów. W takich położeniach zaradza sztuka niedo-

statkowi widoków naturalnych, przez utworzenie widoków wewnętrznych i zewnętrznych które są skutkiem licznych kombinacyi i troskliwego naśladowania dzieł przyrodzenia. Zamieszczone zostały powyżéy uwagi nad zasadami które zachowywać należy w urządzeniu widoków wewnętrznych i te będą dostateczną skazówką dla tych co nad nimi zastanowią się zechcą, w tém miejscu nadmienić wypada ieseze, że charakter takich widoków bydz powinien wyraźny, i rys ich wykończony. Zwykłym ich przedmiotem są budynki lub téż plantacye urządzone w taki sposób aby tworzyły perspektywę. Jeżeli mieć będą w przedmiocie budynek, należy zastosować kształt otaczającéy go plantacyi do rodzaju iego budowy. Płody architektury Greekiéy, Gotyckiéy, Arabskiey, Egipskiéy, Chińskiéy, Indyjskiéy różnią się znacznie między sobą, różnić się więc powinny obrazy pośród których zamieszczone zostaną. Są téż zasady przyzwoitości które przestrzegać należy, w dobieraniu ozdób. Z tąd wynika, że wesołe i uśmiechające się iż tak rzekę położenie, nie byłoby właściwém dla budynku którego charakter jest poważny; umieszczenie gmachu okazałego w miejscu posępném lub pośród martwey vegetacyi dowodziłoby niezastanowienie; zbudowanie mostu w miejscu ogołoconém z wody, które dawniéy w powszechném było używaniu w ogrodach symetrycznych, jest nierozsądném, a namnożenie monumentów poświęconych ludzkiéy próżności w ogrodach przedstawiających obraz natury, ile w miejscach takich z któremi żadnéy nie mają stosunko-

wości zawsze będzie zboczeniem od przyzwoitości. Topole i Cypryssy które zdobią portyk Grecki mniej stósowneby były przy Indyjskiej Paгодzie, co wznosić się powinna pośród drzew rozłożystych rozpościerających gałęzie horyzontalnie. Lekkie kioski i pozłociste altany chińskie przystraić należy w kwiaty, gdy przeciwnie stare dęby i Jodły zwiesiste otaczać mają kościoły gotyckie; Modrzewy, Brzozy i Wierzby płaczące są towarzyszami monumentów grobowych; Lipy, płatany, i Klony, znajdują właściwą posadę w bliskości domów mieszkalnych i wszystkich tych budynków, których struktura zwiastuje zatrudnienia wiejskie.

Jeżeli zaś z samych plantacyi utworzony byź ma widok, iak zwykle bywa w ogrodach mniejszych, gdzie namnożenie budynków z przyczyny lokalności staie się niepodobnem i byłoby z wszelkiego względu niewłaściwem, wezwać należy w pomoc prawidła sztuki która dostarczy pomysłom wyobraźni takich wymiarów i takich kombinacyi, iż widoki te wyrównaią nieraz najpiękniejszym tworóm przyrodzenia; tém większą zaś mieć będą zaletę i tem więcéy rzeczywistości że żaden przedmiot ręką ludzką udziałany nie był użyty do ich przyozdobienia. Takie widoki tworzą się z zachowania praw perspektywy, w rozpołożeniu kolejnem plantacyi, z zastosowania się do prawideł malarstwa w doborze kolorów, z nadania proporcyi właściwéy każdéy szczegółowéy części, i z umiejętnego skreślenia zarysów. Drzewa skreślaią te zarysy nad poziomem, na poziomie zaś utwarza się ich kształt z trawników i ścieżek. Z tych to po-

spolitych na pozór materyałów, umie sztuka urządzić widoki, którym nie będzie zbywało na wdziękach i na różności, jeżeli troskliwie naśladowanie natury było głównym celem usiłowania dla ich założyciela. Poiedyncze drzewo odznaczające się wielkością kształtem lub wydatnością liści, ławka umieszczona trafnie, kępa kwiatów, bywają w takich stanowiskach przedmiotami zajmującymi, które zadowolnić potrafią nieraz tak dobrze, jak najwykwintniejsze dzieła sztuki. Woda i skały są także przedmiotami które posłużą w każdym miejscu do przyozdobienia widoków wewnętrznych, i niemasz zgoła takiego rodzaju plantacyi któręby nie użyczyły przyjemności, w tedy nawet gdy sztuka zostawi je nietknięte i bynajmniej nie przyczyni się do podwyższenia ich wdzięku.

15. Lecz nie na tém ogranicza sztuka swe usiłowania w tworzeniu widoków. Obmyśliła środki i namnożyła sposoby za pomocą których, naśladowanie widoki rozleglejsze, tworzy na przemian wklęsłości i wzgórza, ukształca doliny na poziomie równym, dowolnie przedłuża widoki, oddala lub zbliża przedmioty w miarę potrzeby, i nadaie postać odmienną poziomowi, tworząc na widnokregu rysy zastosowane do pomysłów wyobraźni. Przekonać się można z opisu zamku P. de la Borde pod Paryżem, iż utworzono tam na poziomie równym długi szereg pagórków, iż w miejscu ogołoconém z wody urządzono kaskadę, i tak dalece przeistoczono kształt poziomu że ten przybrał charakter zupełnie odmienny; lecz takie dzieła mieszczą się w kolei przedsięwzięć niezwyuczaynych i zbyt tru-

dnych, które w niewielu miejscach naśladowane być mogą; o tych więc nawiasem tylko wspomnieć należało. Są środki prostsze i mniej kosztowne, oparte na prawach perspektywy i na przyrodzonym sposobie przejmowania się uczuciami, z których wynikają podobne skutki.

Przyémienie i kolejne rozjaśnienie niektórych części obrazu przez dobieranie drzew różniących się w kolorze liści, iako téż uszykowanie plantacyi w taki sposób, aby cień i światło na przemian działały; stopniowe zniżanie i podwyższanie tych plantacyi, nadanie im kształtu i wymiarów zastosowanych do obmyślonego przeznaczenia, są środkami niezawodnymi do osiągnięcia skutków powyżéy wzmiankowanych. Następujące przedstawienie niektórych prawideł, postużyć może za naukę iak postąpić należy w kilku szczególnych położeniach.

1. Gdy zachodzi potrzeba zwięzienia doliny zbyt przestronéy lub skoncentrowania widoku rozległego, należy zasadzić po obu stronach brzegów drzewa wysokie i rozłożyste. Jeżeli zaś rozprzestrzeniona być ma na pozór dolina, potrzeba przydziać pochyłości iey plantacyami rozpościerającymi się szeroko i wznoszącymi się stopniowo od roślin poziomych do drzew najwyższych.

2. Zumieszczenia plantacyi złożonych z roślin których liść białego jest koloru pośród plantacyi mających liść ciemny, wynikać będzie domniemanie że znajdują się doliny poboczne, a tém samém przekonanie iż poziom rzeczywiście szczupły rozprzestrzenia się znacznie w różne strony. Kolej-

ne zmiany cieni i światła posłużą także do nadania wydatności i pozornéj wielkości plantacyóm.

3. Tam zaś gdzie zamierzone zostało rozprze-strzenienie stanowiska tworzącego widok, należy zamieścić plantacye z wysokich drzew złożone w bliskości i po obu stronach domu, i te stopniowo zniżać przez dobieranie drzew, krzaków i roślin coraz drobniejszych, im daléj posuwa się plantacya, z czego wyniknie taki skutek jaki sprawiać zwykło oddalenie się przedmiotów od stanowiska z którego są widziane. Po obu bokach tej plantacyi utworzone być powinny sztuczne doliny w sposobie powyżéj wskazanym, dla urozmaicenia widoku. Aby zaś nadać zupełne podobieństwo do rzeczywistości urządzonym w ten sposób plantacyóm, należy ieszcze zbliżyć obie ich linije i dobierać rośliny koloru ile być może bladego, w miarę przybliżania się tych plantacyi do granic widnokregu.

Rodzaj ten plantacyi podlega niejakim trudnościom w wykonaniu, i wymaga staranności i zastanowienia w obéiraniu posady dla każdéj niemal rośliny.

ROZDZIAŁ III.

O MATERIAŁACH UŻYWANYCH DO PRYZOZDOBIE- NIENIA SIEDLISKA WIEYSKIEGO.

16. Między znaczną liczbą przedmiotów z których składają się obrazy iakie na ziemi skreśliło przyrodzenie, czterech tylko użyć może człowiek do naśladowania iego tworów, iako to: powierzchownego kształtu poziomemu, roślin, wody, i skał. Umiejętne zarządzanie temi materiałami stosownie do ich własności, korzystanie z ich różności w dobieraniu rysów i ozdób, użycie ich do urzeczywistnienia pomysłów wyobraźni, wszystkie te czynności są środkami do przyozdobienia siedliska wieyskiego. — Światło, odmiany zachodzące w parokregu, ruch powietrza, głos, pochód, i polot istot żyjących, lubo nie podlegające władzy człowieka służą przecie do nadania wdzięków dziełom rąk iego. —

17. Prace mające w celu przeistoczenie kształtu poziomemu są zbyt trudne do wykonania, i bywają zwykle ograniczone z przyczyny przeszkód wynikających z naturalnej organizacyi mieysce tych gdzie potrzeba odmiany widziéć się daie. Nie należy przeto obierać do zakładania siedliska wieyskiego posady zupełnie ogołoconey z wszelkiej ozdobności, w nadziei że sztuka niedogodnościom zaradzić potrafi; gdzie zaś wady mniéy

liczne lub przypadkowe kształt poziomą szpęcą, gdzie znajdują się rysy piękne lecz nie dość wyraźne, lub te przyćmione są przedmiotami które usunięte być mogą, tam sztuka dostarczyć może środków do zatarcia śladów niekształtu przyrodzonego lub przypadkowego, iako też do wydoskonalenia pierwotnego usposobienia poziomą.

Jak w urządzeniu ogrodów symetrycznych, kreślenie linii prostych w kierunku poziomym, i prostopadłym, jest głównym przedmiotem czynności, tak w zakładaniu plantacyów w sposobie naturalnym, łamanie linii, i mnożenie spadków jest celem najważniejszym w przedsięwziętęj okolo nich pracy. — Z tęg przyczyny wynika, że położenia najmnięg równe są naydogodniejsze do urządzenia takich plantacyi; zachodzą przecie w użyciu położenia nierównego niektóre modyfikacye, stosujące się do rozmaitości w rodzaju i w gatunku różnych plantacyów. — Nieodzowną przeto czynnością dla plantatora jest dokładne obeznanie się z miejscowością, i dla tego to plany obierane dowolnie w książkach, lub dostarczone przez artystów na domysł, rzadko kiedy stosować się będą do położenia.

Wzmiankowałem w rozdziale poprzedzaiącym że kształt poziomą być może w części zmieniony a nawet urządzony według życzenia artysty, za pomocą plantacyi, i przy stosowaniu się do reguł optyki, wskazałem też niektóre środki, z użycia których skutki takie wynikają; przystępuję teraz do przedstawienia sposobów do uczy-nienia odmian w kształcie poziomą za pomocą

prac mechanicznych, niwellacyjnych, i grabarskich, które odbywają się bezpośrednio w gruncie, bez użycia obcych materyałów. —

18. Gdy wybrane zostanie miejsce do założenia siedliska wiejskiego iakiegokolwiek rodzaju, należy urządzić iego posadę, w sposobie naystosowniejszym do kształtu poziomu; jeżeli by zaś okazywała się konieczna potrzeba ważniejszych odmian w iego kształcie, stosować należy przedsięwzięte tym końcem prace do naturalnego usposobienia poziomu, które mniéy lub więcéy sprzyiać zwykło urządzeniu posady, odpowiadającej pewnemu rodzajowi budowli i plantacyi. — Jeżeli więc poziom iest nierówny albo raczéy wzgórzysty, upatrzeć potrzeba miejsce gdzie stanąć ma dóm, i iak byż mają rozpołożone plantacye na pagórkach. Jeżeli w położeniu równém znajduie się parów lub przerwa, wymiarkować należy w iaki sposób rozprzestrzenioną byż może aby stała się przydatną do urządzenia doliny i do pomieszczenia pewnéy liczby klombów. Jeżeli część iaka poziomu wznosi się znacznie, lecz zarazem przedstawia linią horyzontalną, obmyśleć należy środki, za pomocą których, linija ta przerwana i iéy kierunek jednostayny urozmaicony byż może. Jeżeli cała posada mieści się na pochyłości wzgórza zupełnie gładkiéy, wyznaczyć należy stanowiska z których uprzątnięta byż ma ziemia do pewnéy głębokości, w celu urządzenia wklęsłości takich które by naśladowały przypadkowe działanie wody w miejscach spadzistych. — Gdzie w bliskości posady obranej do pomieszczenia sie-

dliska wieyskiego znajduje się woda, należy nieodzownie wcielić ją do planu téj siedziby jeżeli nie rzeczywiście to przynajmniej pozornie za pomocą plantacyi. Skoro zaś w ograniczeniu posesady nastęrczy się choćby najmniejsza sposobność do sprowadzenia pobliskiego strumyka, do urządzenia sadzawki lub kanału, korzystać z niéj należy nieodzownie. — Gdzie znajdują się skały, uprzątnąć potrzeba w koło nich znajdującą się ziemię, dla wykrycia całej ich objętości i wykazania kształtu; jeżeli by zaś zbywało im na kształcie starać się należy o nadanie im takowego przez oderwanie jakiego ułamka. — Gdzie nakoniec przez wywyższenie gruntu, zyskać można widok zewnętrzny, zamożny w rysy ozdobne, nie należy szczędzić pracy i wydatków dla zjednania sobie tak korzystnego przedmiotu.

Takie są w ogóle prace za pomocą których urządzona być może posesada siedliska wieyskiego, w sposobie odpowiadającym iéy przeznaczeniu. Uskutecznienie ich bywa w prawdzie kosztowne, i niekiedy trudne; dla zaspokojenia jednak zbyteczney w tym względzie troskliwości dodaję uwagę, o rzeczywistości któręj każdy przekonać się może, że roboty niwellacyjne, i grabarskie zostawiają po sobie ślady bardzo wyraźne, a przeto, gdy w szcupleyszych nawet wymiarach są wykonane, ważne zapewniają skutki, i w bliskim czasie pożądaną odmianę w kształcie poziomu czynić są zdolne. Było by więc ważnym błędem, zaniedbywać tak dzielnych środków dla oszczędzenia małych wydatków.

Są nakoniec czynności przygotowawcze bez których w żaden sposób obejść się nie można, iako to: zatarcie wszystkich śladów i zabytków pracy ludzkiej, które znajdować się w plantacjach nie powinny; iak np. miedze, zagony, rowy, glinianki, kamionki, opłotki, puie, stare siedliska, ślady dróg, szczątki mostów, trytwy; kopce i t.p. Gdzie znajdują się zarosłe zupełnie stawy lub zalazłe sadzawki i kanały, których do pomieszczenia wody już użyć nie będzie można, tam urządzić z nich należy dolinę, łącząc z sobą sadzawki jeżeli ich jest kilka, przerywając linią prostą grobli i brzegów miejscami, nadając brzegóm tém spadek i obsadzając je drzewami. — Gdzie znajdują się parów wąski zarządzony przez wodę, zasypać go należy, bo postać rowu jest zawsze nieprzyjemna, zapobieżyc zaś trzeba aby woda podobne przerwy ani w tém miejscu ani też w innych urządzić nie mogła. Zabezpieczenie się od szkód które woda czynić zwykła w położeniach nierównych gdzie spadki są liczne, wymaga nieodzownie aby wszystkie wklęsłości gruntu miały ułatwiony odpływ wód deszczowych, że zaś takie upuszczanie wody ani przez ścieżki ani też środkiem klombów urządzone bydz nie powinno, należy prowadzić je przez trawniki, z tą jednak ostrożnością, aby przez ustawianie się wody w niektórych miejscach trawników nie psuły. Małe kanały czyli rynny w kształcie trójkąta, pokryte darniem, ułatwiają nieznacznie spadek wody, bez zepsucia powierzchni poziomu. — W położeniach takich gdzie pagórki i wklęsłości zajmują na prze-

mian posadę gruntu, znieść należy niektóre pagórki aby wklęsłości rozprzestrzenić i utworzyć dolinę, której nie będzie zbywało na kształcie, i na wdziękach bo z kolejnego rozpołożenia stanowisk wzniosłych i zniżonych, wynika łamanie się linii i urozmaicenie przedmiotów, które stanowi znakomitą zaletę każdego położenia. W miejscach takich gdzie poziom był z pierwiastków nierówny, lecz przez ciągłą uprawę znacznie zrównany został, śledzić należy pierwotnych rysów poziomu, i usilnie pracować nad przywróceniem dawnego ich kształtu. Mechaniczne wykonanie takiego przedsięwzięcia jest mniéy trudne, odbywa się bowiem przez kilkokrotne przeoranie grantu, i następne zwożenie skib z miejsca niższego na wyższe, poczem zarównane bydz tylko powinny takie podwyższenia, i skopane w punktach gdzie stykają się z miejscami niższymi spadzisto, aby nagła przerwa nie zdradziła że te odmiany poziomu są dziełem ręki ludzkiej. Ważne skutki wynikać zwykły z takich czynności, ponieważ dowiezieniem jednego łokcia ziemi z doliny na wzgórze te o dwa łokcie podwyższone zostają. Przytoczę w tém miejscu iako przykład czynność która w wielu położeniach mianowicie równych z korzyścią wykonana bydz może, i której skutek jest niezawodny w ogrodach pomniejszych. — Zasadza się na uprzątzeniu, tyle ziemi aby utworzyła się dolina w kierunku odpowiadającym frontowi domu mieszkalnego, na podwyższeniu obudwu brzegów tej doliny ziemią z niéy wywiezioną, przy zachowaniu miejscami przedzia-

łów które przedstawiać będą doliny poboczne, i na zasadzeniu klombów gęstych w dosypanych miejscach, dla większej ich wydatności i pozornego podniesienia; plantacye bowiem są wykończeniem obrazów takimi przygotowawczemi pracami przysposobionych, i temi to środkami urządzaią się stanowiska rozmaitością swą i ozdobnym kształtem zajmujące, w położeniach takich, których cechą jest jednostayność i pospolitość rysów.

Błądziłby jednak znacznie ktoby sądził, że takie prace rozciągać się mają do całej przestrzeni siedliska wiejskiego, i z tego mylnego mniemania w inny błąd wstępując wnosił, że nie podobna jest ziemianinowi mniéj zamożnemu, przedsiębrać przyozdobienia swej siedziby gdy ztąd tak znaczne wynikają wydatki. Troskliwość taką zaspokoić potrafią następujące uwagi;

Naprzód: Nie każde położenie wymaga użycia prac około urządzenia powierzchniowego kształtu poziomu, bo te prace są środkami zaradczeni niedogodnościom, a przeto tam tylko przedsięwzięte bydz powinny gdzie konieczna zachodzi ich potrzeba;

Powtóre: Prace te ograniczają się zwykle na uporządkowaniu poziomu; nie mając więc w przedmiocie zupełnego przeistoczenia jego powierzchniowego kształtu, nie tyle są trudne, mozolne i kosztowne ile niedoświadczone osoby mniemać mogą; podlegają prawidłom prostém, wykonane bydz mogą narzędziami pospolitemi i każdy kto ma wyobrażenie o zwyczajnych robotach grabarskich kierować niemi dokładnie potrafi.

Potrzenie: Prace te odbywają się wyłącznie w bliskości mieszkania, tam gdzie plantacye starowniej urządzone być powinny, i gdzie przyozdobienie miejsca jest szczególnie potrzebem dla uczynienia na wstępie do siedliska żywego wrażenia. Stanowiska więc oddalone, czyli to w ogrodach rozległych czyli też w zwierzyńcach, urządzać, i zdobić należy za pomocą plantacyi; w takich więc stanowiskach, nie wypadnie uprzętać ziemi i przenosić ię z miejsca w miejsce, lecz starać się o ukrycie niekształtności poziomu za pomocą plantacyi, i urządzać widoki według zasad perspektywy, według kolejney przemiany w kolorach, i w kształcie drzew, w uszykowaniu klombów i w stopniowém ich zniżaniu.

19. Prace o których wzmiankowałem powyżej są przypadkowe, ponieważ zawisły od położenia miejsca i od kształtu poziomu; nie wszędzie przeto zachodzić będzie potrzeba wykonywania takowych, lecz w każdym położeniu i w każdym miejscu odbyte być powinny nieodzownie prace następujące:

1. Przystosowanie posady do umieszczenia klombów.
2. Urządzenie ścieżek.
3. Przygotowanie gruntu pod trawniki.
4. Usposobienie ziemi do wysadzania drzew, i roślin wymagających starownego pielęgnowania.
5. Utwierdzenie brzegów wody.

Rozwinięte zostaną w dalszym ciągu niniejszego pisma i w miejscu właściwém zasady, podług których prace te odbyte być powinny.

20. Wzmiankowałem powyżej, że stosować należy urządzenie posady siedliska wiejskiego do kształtu poziomu na którym umieszczone zostanie: W dalszém rozwinięciu tej zasady przytaczam niektóre uwagi nad położeniem miejsc, dla wskazania zachodzących w położeniu różnicy, i wiaki sposób rozmaite położenia użyte być mogą.

Równiny, wzgórza, pochyłości gruntu, doliny mniej lub więcej rozległe, i góry, są przedmiotami z których uporządkowania wynika położenie miejsca.

Równiny zajmują niekiedy znaczną przestrzeń, niekiedy zaś wierzchołki gór lub głębie dolin. Cechą ich gdy nie mają widzialnego ograniczenia jest posepność, lecz nabyć mogą wdzięku za pomocą plantacyi umiejętnie założonych, a jeżeli znajdują się w ich obwodzie znaczna masa wody, mieć będą charakter okazały.

Wzgórza mają pospolicie charakter wesoły i nadobny, obfitują też zwykle w stanowiska przydatne do umieszczenia budowli, bądź na ich szczycie gdzie udzielają budynkom pewnej wytworności, bądź też na ich pochyłości gdzie znajdują się częstokroć szczególniej wydatne posady. Przyjemność wzgórza zależy od regularności i od zaokrąglenia spadków z których się składa, zawisła też od łamania się linii aby te nie były zbyt proste ale przedstawiały wklęsłości ku wierzchołkowi, wyętność w miarę zniżania się ku poziomowi, i łączyły się z nim zwolna w punkcie styczonym.

Pochyłości gruntu zakreslają ograniczenie dolin, i czyli te będą obszerne lub szczupłe użyczą im

kształtu, czynią wydatnemi ich rysy, a tém samém stanowią ich ozdobność. Tak są urozmaicone znamiona rozróżniające doliny iż wyliczać je byłoby rzeczą niepodobną. Bywają smutne, wesołe, okazałe, są one niekiedy ustroniem spokojnym, niekiedy zaś zabytkiem silnych działań przyrodzenia. Przeistaczać je rzadko kiedy potrafi sztuka, lecz wkażdém prawie położeniu z pożytkiem wcielić je może do składu obrazów które urządza; naśladować je téż w swych tworach powinna.

Góry mają charakter nayokazalszy między wszystkimi zjawiskami w przyrodzeniu. One są materyałem wyobrażeniem wielkości i monumentami potęgi. Zwrócony ku nim widok będzie wkażdém mieyscn środkiem niezawodnym do uczynienia wrażenia na umyśle, do wzniecenia uczuć namiętnych lub poważnych i główną ozdobą wszelkiego rodzaju plantacyi.

21. Drzewa są materyałem nayprzydatniejszym do przyozdobienia siedlisk wiejskich między wszystkimi iakie dostarcza przyrodzenie, czyli użyte zostaną pojedynczo lub téż w massach ścisłych, w małej liczbie lub w znaczney ilości. One mieszczą w sobie wszelki rodzaj piękności, skład ich jest okazały i wydatny, doskonałość wymiarów i zadziwiający porządek wykrywają się w ich budowie, nieprzeliczona mnogość zarysów w kształcie ich liści, i nieprzebrana rozmaitość w stopniowaniu kolorów. Takie są znamiona ich ogólne; w szczególności zaś, każdy rodzaj drzewa odznacza się właściwym kształtem, wymiarem i barwą.

Z namnożenia drzew i z ich uporządkowania wynika skutki najważniejsze we względzie sztuki; one zdobią budynki, ukształcają widoki, i nadają życie i wdzięk położeniom najoświętniejszym. Niemasz miejsca tak posępnego aby je nie uweseliły, i tak nieziemnego poziomu aby mu nie nadały zalety. Każda przeto plantacya w której zostawiono drzewom kształt ich przyrodzony, mieć będzie ozdobność, i z tąd to wynika ów niesmak jaki wzbudziają ogrody symetryczne gdzie dowolne nadawanie drzewom wymiarów i rysów nienaturalnych głównym było przedmiotem usiłowania. Przyjąć zatem należy za prawidło powszechne i nie wzruszone, iż postać drzew nigdy zmienioną być nie powinna; że główną ozdobą plantacyi są drzewa dorosłe które przedstawiają w całej swęj wydatności kształt jaki udzieliło im przyrodzenie; że z namnożenia takich drzew wynika bezpośrednio okazałość ogrodów. Gdzie więc położenie ułatwia złączenie plantacyi z lasem, korzystając należy z takiej dogodności, której skutki zawsze będą ważne; punkta styczne powinny być jednak urządzony w taki sposób aby niełatwo rozróżnione być mogły dzieła sztuki i dzieła natury. Tym końcem należy zachować jednakowość w doborze gatunku drzew z których składać się będą najodleglejsze części plantacyi z tem, który jest najpośpolitszy w lesie przyległym. Jeżeliby zaś las taki mieścił w sobie jeden tylko gatunek drzew mniej przydatnych do ozdoby, jeżeliby naprzykład składał się z samęj sosniny, nieodzowna zachodzi potrzeba urozmaicić go wysadzeniem Jodeł, Swierów i Mo-

drzewów. Gdzie same znajdowałyby się Dęby lub Buki właściwą będzie czynnością zamieścić pomiędzy niemi, Kasztany, Lipy i Klony. W lasach zaś brzozowych Modrzewy przyzwoitą znajdą posadę. Rozmnożone w Europie drzewa Amerykańskie nadać także mogą takim lasóm charakter niezwykayny, lecz nie są dość pospolite w kraju naszym aby tu w szczególności mówić o nich wypadało. Gdzie zaś z lasu czyli w lesie utworzony byź może ogród, tam z każdéy czynności wyniknie bezpośredni skutek, i w bardzo krótkim czasie urządzone zostaną stanowiska celujące wydatnością rysów, wielkością wymiarów, siłą i pięknnością wegetacyi, gdy przeciwnie urządzenie ogrodów sadzonych, podlega trudnościom, w skutkach swych nie tyle iest pewne, i wielu lat potrzebuie aby do właściwey zbliżyło się doskonałości. Uważać przecie należy, że w takich tylko lasach urządzony byź może ogród ozdobny gdzie znajduie się wielka rozmaitość drzew, a tém samém znaczna zachodzi różnica w ich kształcie, wzroście, w formie i w kolorze ich liści; gdzie znajduią się drzewa stare i gdzie pewien rodzaj drzew celujących nad inne pięknnością i ogromem, zajmuie większą część posady. W takich to miejscach użyte byź mogą z korzyścią drzewa pojedyncze mianowicie gdzie poziom iest równy; gdzie zaś wielka znajduie się rozmaitość w drzewach i zagęszczenie, tam zachowane byź powinny massy rozległe i nieprzejrzone które [posłużą do utworzenia stanowisk cienistych i poważnych, do skreślenia kształtu dolin, do urządzenia widoków wewnętrznych i do poprowadzenia drózek w wie-

lorakim kierunku, z czego wyniknie domniemanie, że rozległość ogrodu większa jest niżeli będzie rzeczywiście. Taki rodzaj ogrodów urządzonych w lasach zowią pospolicie zwierzyńcem, jest on upowszechniony w Anglii i zdaie się być najstosowniejszym do kraju naszego zamożnego w lasy, które bez skrupułu na zwierzyńce przeistaczać można, choćby z największym poświęceniem drzewa, widząc jakie wyniszczenie jest lasów na huty, na popioły, na węgle, i inne fabryki leśne, z których rzadko kiedy bywa korzyść prawdziwa, a miasto pożytku żal w zabytku zostaje, iż te ziemi naszey ozdoby i bogactwa nierozsądnie zmarnowane były.

22. Kto przedsięwzięcie urządzenie ogrodu albo raczey zwierzyńca w swym lesie, obrać powinien pewną liczbę drzew nayokazalszych dla skierowania ku nim ile-punktóm stanowczym, poręby z których wynikną rozmaite stanowiska czyli miejsca otwarte. Poręby te są iakby skreśleniem kształtu plantacyi; od ich uporządkowania, od ich uproporcjonowania, i połączenia, zawisła zupełnie ozdobność, przyiemność, i wydatność zwierzyńca. Przygotowanie planu takich porębów bywa zazwyczaj trudne a niekiedy zawodne, bo niepodobną jest rzeczą przewidzieć z zupełną pewnością iaki wyniknie skutek z wycięcia znaczney ilości drzew mianowicie w miejscach zagęszczonych; lepiej jest przeto wstrzymać oznaczenie kształtu szczegółowych części zwierzyńca do czasu cięcia ponieważ w miarę jego odbywania wykrywać się będą rzeczywiste zarzysy z których korzystać będzie można stósownie

do ich przydatności. W miejscach takich gdzie podług uprojektowanego planu znajdować się mają drzewa pojedyncze, zostawiać należy najokazalsze, najstarsze, i najbardziej odznaczające się szczególnymi znamionami, oczyścić otaczający je poziom z wszelkich zarośli, starownie uprzętnąć pozostałe pnie, zasypać doły, uprawić grunt i zasieć go nasionami roślin pastewnych aby czysty i pięknym trawnik zajął tę część zwierzyńca. Stare Dęby, Buki rozłożyste, Klony wysokie, Brozy zwieszające swe gałęzie ku ziemi są najprzydatniejszymi drzewami do urządzenia takich stanowisk. Gdzie z rozporządzenia planu wypadnie zostawić gąszcze, tam należy obsadzić ich brzegi kilkorakim rzędem drzew niższych, krzaków i roślin gałęziących się silnie, aby uczynić je zupełnie nieprzeprzanymi. W tych to miejscach pomieszczenie drzew które zwieemy ogrodowemi, iako to Topoli, Kasztanów, Akacyi, Sumaków, Wierzb płaczących i drzew owocowych z drzewami leśnemi najprzyjemniejszy uczyni skutek. Stosować się należy w rozporządzeniu takich gęstw do reguł zachowywanych w urządzeniu plantacyi, aby te nie przedstawiały linii prostej, ale kolej nieprzerwaną gajów zaokrąglonych, oddalających się i zbliżających się na przemian, z których umieszczenia wyunikną smugi obszerne, w innych zaś miejscach zwężone przerwy, tyle tylko dostatnie ile będzie potrzeba do pomieszczenia dróżki. W urządzeniu takich gajów byź powinno zachowane stopniowanie drzew aby wyższe zajmowały ich środek niższe zaś części pobrzeżne; im większa bowiem będzie przestrzeń

między wierzchołkami drzew z których składają się takie gaie, tém wydatniéj okaże się drzew tych postać. Prawidło to nie jest przecie tak nieodzowném, aby w przypadku iżby drzewo stare i rozłożyste znajdowało się w kierunku ścieżki lub przy brzegu gęstwiny sciąć je koniecznie należało. Zostawić je owszem potrzeba i użyć można do umieszczenia w jego cieniu ławki, lub kamienia z napisem.

Gdzie następuje się widok zewnętrzny korzystać z niego należy, nigdzie bowiem wydatniejsze nie bywają widoki jak w miejscach zagęszczonych, gdy dostrzeżone być mogą zgłębi lasów i przez otwory rozległe między wyniosłemi drzewami.

W położeniach spadzistych mieć potrzeba na względzie, aby drzewa pokrywały wierzchołki wzgórzów; gdyby bowiem okazywał się poziom nad drzewami, te postradałyby wszelką wydatność i okazałość. Co do środkowój części wzgórza lepiej będzie gdy miejscami ogołoconą zostanie z drzew, ponieważ wynikną z takich wklęsłości przemiany w działaniu światła i cieni, które znacznie posłużą do przyozdobienia widoku. Wklęsłości te przyczynią się także do przerwania linii horyzontalnej którą tworzą wierzchy drzew, i czyli w kierunku prostym lub ubocznym widziane będą, wyniknie z nich zawsze różnaitość podobająca się oku.

Wstęp do zwierzyńca być powinien nieco okazały, nie należy bowiem zostawiać przechodnia w wątpliwości czyli wkracza w miejsce urządzone podług prawideł sztuki lub téż do dzikiego lasu.

Przyzwoicie będzie przeto postawić u wjazdu bramę ozdobną. Dolina rozpostarta między wzgórzami lekko pochyłemi jest naydogodniejszym stanowiskiem do urządzenia wjazdu który byź powinien dość obszerny i otwierać widok ku budynkowi mieszkalnemu. Z tém wjazdem czyli drogą główną, łączyc się będą dróżki poboczne w miarę dalszego posuwania się iey w głąb zwierzyńca. Gdzie znajduią się smugi obszerne tam drzewa pojedyncze po obu stronach drogi umieszczone kierować powinny widok, znajdujące się zaś miejscami gaiki, przedstawiać pozorną przyczynę, dla której droga ta niema wymiaru prostego. Gdzie wznosi się poziom i tworzy równinę tam znajdzie się posada dla budynku ozdobniejszego w kształcie świątyni Greckiej, kaplicy gotyckiej, lub domku angielskiego; w położeniu niskim i zaciszném dobrze będzie postawić chatkę kształtną lecz prostą; gdzie las jest naygęściejszy tam słup drogowy uczyni wrażenie niepospolite bo wnosić każe o rozległości że jest znaczna; gdzie zaś po położeniu miejsca naymnięj spodziewać się można, aby droga doprowadzała do stanowiska znakomitego, tam nagle wykrywać się powinien widok okazały i rozległy przedstawiający metę do której zmierza droga. Strumień płynący w zaciszu drzew lub szumiący po kamieniach, most zbudowany w miejscu takim gdzie krzyżują się drogi, smug zapuszczający się daleko między gaje, skała zwieszona nad doliną, szczątki starożytnego budynku, są ozdobami z których rodzą się wrażenia zajmujące wyobraźnią. Takim ukształceniem różnić się powinien

zwierzyniec przeznaczony do przyozdobienia siedliska wiejskiego, od staroświeckich zwierzyńców gdzie ulice w krzyż lub w gwiazdę wycięte, zatarłszy rysy przyrodzone a nie dostarczając przedmiotów nadobnych, zostawiały widzom w upominku niesmak lub smutną obojętność.

Przekonać się można z powyższego przedstawienia rzeczy, że urządzenie zwierzyńców ani jest trudne ani kosztowne, i że użycie w ten sposób części lasu mieć będzie cel przywoity. Nie w każdym jednak miejscu z równym skutkiem urządzony bydź może zwierzyniec, bo gdzie sama sosnina zajmuje przestrzeń boru tam spełzną na niczym przedsięwzięcia naygorliwiéy wykonane; lepiej jest więc w miejscach takich gdzie przyrodzenie niedostarcza materyałów odpowiadających potrzebie, przyozdobić swą siedzibę plantacyami które będąc bezpośredniem dziełem sztuki nie tak dzielnéy pomocy domagaia się od natury.

23. Kto zamierzył założenie ogrodu obszérniejszego, mieć powinien na względzie ukształcenie poziomu i położenia, iakie z urządzenia plantacyi w przyszłości wyniknie, a przeto zastosować powinien rodzaj i rozpołożenie tych plantacyi do charakteru położenia miejscowego, mianowicie zaś do posady domu mieszkalnego. Znaczniejsze kupy drzew z których składaią się plantacye tworzą zarisy ogrodu, i iego ograniczenie, otwieraią widoki zewnętrzne, mnożą widoki wewnętrzne, i przez umiejętné zachowanie kombinacyi w ich rozkładzie nayprzyjemniejszymi postaciami otaczaią siedzibę ziemianina. Urządzenie takiego zbioru drzew w wy-

miarach właściwych, zamieszczenie ich na poziomie w kierunku przyzwoitym, wzajemne zastosowanie ich kształtu, uszykowanie w taki sposób, aby kolejnemu działaniu światła i cieni sprzyjały, aby powierzchnią poziomą przyjemnie kształciły, i przez uporządkowanie swe ufatwiały sposobność do rozpostarcia trawników, do prowadzenia drózek, do zamieszczenia budynków w właściwych stanowiskach, są przedmiotami ważnemi, które bezprze-stannie na uwagę mieć należy. Zbyt trudną byłoby rzeczą wskazać kształty i wymiary jakie nadane być mogą plantacyóm ponieważ ich urządzenie zawisło od wyobraźni, więcéy niżeli od reguł sztuki, lecz służyć może za prawidło ogólne, że w położeniach takich gdzie siedlisko zajmuje posadę na poziomie spadzistym, zwracać należy główny widok ku dolinie ponieważ działanie światła przyjemniejszy czyni skutek gdy przedmiot widziany jest z góry niżeli z dołu. Widoki zewnętrzne które z mieszkania dostrzeżone być mogą wskażą też w którą stronę rozprzestrzeniać, a w którą zwęzać należy plantacye, gdzie je zaczynać a gdzie i w jaki sposób zakończyć należy. Jest także prawidłem powszechném, aby wzgórze zasadzać gęsto drzewami, doliny zaś wolne zostawiać. Z posady plantacyi wynikają stosunkowe rozporządzenia którym zadość uczynić potrzeba. Jeżeli ogród leży w miejscu otwartém, należy przedłużać ile możliwości obwód jego plantacyami dodatkowemi, aby go spoić z jakim widokiem znakomitszym, z lasem lub z wioską. Jeżeli zaś leży w bliskości lasu, nieodzowną jest rzeczą doprowadzić do tegoż

plantacye. W ogóle strzedz się trzeba aby nie było nagłéj przerwy między ogrodem i celniejszemi przedmiotami które w bliskości znajdują się, i charakter okolicy stanowią, ten przypadek wyjąwszy, gdzie jezioro rozległe lub rzeka ograniczają ogród.

Co do plantacyi te składają się zwykle z zbioru drzew rozmaitych uporządkowanych podług właściwych prawideł sztuki, i otoczonych krzakami, krzewami i roślinami podobnie rozmaitemi, tak gęsto aby tworzyły nieprzezyraną masę zieloności, lub téż z zbioru drzew iednakowych albo przynajmniey podobnych sobie, kształtem i kolorem, które bez żadnego otoczenia krzakami i roślinami mieścić się będą na trawnikach. Oba te rodzaje plantacyi zowią pospolicie klómbami. Bywają także pñtacye z drzew pojedynczych, plantacye iednorodziejowe czyli systematyczne; plantacye złożone z krzewów i roślin; i plantacye z samych kwiatów. Jak te bydz mają urządzone, wskażę w Rozdziałach następujących; teraz zaś zastanowić się nieco wypada nad kształtem, wymiarami, trwałością, ułożeniem czyli budową, i kolorem liści, drzew i roślin nayprzydatniejszych do plantacyi, które znajdują się lub chodowane bydz mogą w kraju naszym.

24. Użycie drzew w plantacyach stosowne do reguł sztuki, zależy od ich postawy, od ich wysokości i trwałości, od kształtu i od koloru ich liści, prędkiego ich lub późnego rozwijania się, spieszego lub powolnego wyrastania i dojrzewania; ponieważ symetria plantacyów, ich okazałość, ich wydatność, cieniowanie ich części i zupełne ukształ-

cenie się z czasem, zawisły od tych rozmaitych własności drzew i roślin. Kto miał sposobność przypatrywać się drzewom, działaniu i fenomenom wegetacyi, uważał zapewne że są takie które nie pozbywają zieloności, gdy inne liść pod zimę tracą; że iedne mają wierzchli czyli koronę okrągłą, inne zaś podługowatą, lub spłaszczoną; że niektóre drzewa wznoszą swe gałęzie piramidalnie, niektóre rozprzestrzeniają je horyzontalnie, inne zaś zwieszają je ku ziemi; że wyrastanie gałęzi z pnia nie jest iednakowe ponieważ w niektórych gatunkach gałęzie są względem pnia w kierunku poziomym, gdy w innych tworzą kąty ostre lub otwarte; że raz blisko ziemi, drugi raz wysoko wyrastają, tu są proste tam zgięte lub krzyżujące się. Że znajdując się drzewa olbrzymiej wielkości obok niskich i karłowatych, że iedne całe wieki przetrwają kiedy inne w krótkim lat kolei niszczenia, że są przyrodziane w korę twardą lub gębkowatą, gładką lub chropawą różniącą się znacznie kolorem i wewnętrzną organizacją. Że niektóre drzewa iakby nieruchome opierają się wiatrom, gdy najmniejszy powiew zachwiać potrafi inne. Że drzewa pokryte są liśćmi kolezatem, giętkimi, twardymi, połyskującymi się, szorstkimi, lub powleczonemi włóknem wełnistym; że liście te bywają szerokie, wąskie, okrągłe, podługowate, w kształcie serca, wycięte, zmarszczone, ułożone w fałdy, strzępkowate, nakarbowane brzegami, opatrzone w kolce, zawieszane na długich i krótkich szypułach, zebrane w grona, skupione lub obrzednio rozsiane, że kolor ich lubo zawsze zielony w nieprzeliczone

zmienia się odcieniowania; że kwiaty i nasiona drzew mają tysiączne formy i kolory, że nakoniec każdy gatunek różni się znamionami charakterystycznymi, które są zawsze wyraźne, i tak w małej płoncy jak w dojrzałym drzewie poznawać się dają.

Taka różnorodność kształtu wymiarów i barwy ułatwia dobranie drzew stosownie do potrzeby. Od trafnego wyboru zawisło nawzajem urządzenie plantacyj, mniej więcej doskonałe; lecz wynika z tego zarazem potrzeba nieodzowna, dokładnego obznajenia się z kształtem, z wzrostem, z objętością, z postawą, i z kolorem drzew, aby ustrzedz się błędów w ich użyciu; aby nieumieścić w plantacyi złożonej z drzew nisko rosnących drzewa takiego, które wzniosłszy się wysoko zepsułoby symetrię, albo też drzewa nietrwałego które w bliskim czasie zostawiłoby po sobie posadę ogołoconą. Aby zachowane były reguły dotyczące stopniowania, cieniowania i mieszania kolorów, i prawidła naucezające jakie iedne przy drugich mieścić należy drzewa, iżby z rozłożenia ich gałęzi nie tworzyły się wklęsłości lub paroście nieprzyjemne. Jakie gatunki iedne przy drugich sadzone najprzyjemniejszy czynią widok. Jakie w środku a jakie w końcach klombów sadzone być powinny. Jakie przydatne są do zakładania ulic, do zaslonienia ogrodzeń, do sadzenia na wzgórzach lub w nizinie, do przyozdobienia domów i do umieszczenia na trawnikach; które same z siebie tworzą widok i pojedynczo sadzone być mogą, a które przez pomieszanie z innymi stają się ozdobą. W jakich nakoniec miejscach sadzone być powinny, w celu

uczynienia pewnego i przewidzianego wrażenia, i iakie rodzaje drzew takiemu zamiarowi odpowiadał skutkiem własności udzielonych im przez przyrodzenie.

Krzewy mają w swym kształcie taką różnaitość iaką odznaczają się drzewa; nadto ieszcze ukrasiła ie natura kwiatami, które przyjemną wonią, świetną barwą i uymuiącym kształtem nadewszystko zdobią ogrody.

Alić tak wielka różnaitość ile sprzyia pomysłóm wyobraźni, ile ułatwia ich wykonanie, ile podaje środków do urządzenia nadobnych plantacyi, stanowisk poważnych, scen okazałych i zachwycających, tyle nawzajem utrudza wyliczenie znamion któremi odznaczają się drzewa, iako téż zebranie prawideł nauczających iak użyte bydź powinny stósownie do przyrodzonych im własności.

Maiąc na względzie przyczyny tak ważne, a nie chcąc przestąpić granice które zamierzyłem niniejszemu pismu, aby dla zbytecznego rozszerzenia nie stało się drogiém a tém samém trudném do nabycia, poprzestaię na przedstawieniu skróconego zbioru uwag nad kształtem, kolorem, i trwałością niektórych drzew i krzewów; ułatwię zaś czytelnikowi wybór przez dołączenie pisma dodatkowego, wyszczególniającego większą część drzew i krzewów krajowych przydatnych do umieszczenia w plantacyach iako téż drzew i krzewów zagranicznych które w kraju naszym przyswojone czyli aklimatyzowane iuż zostały; mniemam bowiem iż takie tylko gatunki drzew, i krzewów wymienié

należy które w kraju nabyte i bez zabiegów zbyt-
tecznych chodowane bydź mogą.

25. Wzrost nayregularniejszy mają drzewa ta-
kie, których gałęzie są cienkie w stosunku do ob-
iętości pnia, iako to: Sosny, Jodły, Swiery, Topola
włoska, Graby i Cypryssy.

Naynieregularniéy mianowicie w koronie: rosną,
Dęby, Kasztany, Wiązy i Orzechy włoskie.

Naywyżéy wznoszą się Dęby, Sosny, Buki i To-
pole nadwiślańskie; po nich Wiązy, Modrzewy,
Klony, Topole karolińskie i Olsze.

Nayszerzéy rozprzestrzeniaią gałęzie Kasztany
dzikie, Klony i Jesiony gdy doczekaią starości, i
Wiąz szkocki (*Ulmus Montana*).

Dąb i Kasztan swoyski mają wierzech czyli ko-
ronę spłaszczoną rozłożystą i nieregularną, przed-
stawiającą kształty nayszczególniejsze lecz ozdo-
bne i bardzo przydatne do uczynienia wrażenia.
Wiąz zwyczajny i Jesion mają koronę horyzon-
talną podługowatą. Buki, Kasztan dziki koronę
horyzontalną zaokrągloną, bardzo gęstą. Większa
liczba drzew iglastych ma kształt ostrosłupu; To-
pola włoska, Cypryss i niektóre rodzaje Wierzby
mają wierzech ostry i długi.

Dęby, Swiery, Jodły, Cisy, Cypryssy i Kasztany
są koloru ciemno zielonego; Modrzewy i Wiązy
koloru iasnozielonego, Białodrzew i Wierzba bia-
ła koloru popielato zielonego; Akacya biało
kwitnąca koloru majowego; niektóre drzewa zmie-
niają kolor liścia trzy razy do roku iako to w chwili
rozwijania się, w czasie okwitania, i gdy liść opa-
dać zaczyna. W ogóle zaś taka zachodzi rozma-

itość w cieniowaniu czyli wydatności kolorów iż każdy prawie rodzaj drzew ma kolor odmienny.

W niektórych drzewach dolne gałęzie opadają w miarę dojrzewania drzewa; iak uważać można w lasach sosnowych. W innych krzewią się ciągle gałęzie dolne iak w Lipach.

Niektóre drzewa iak n. p. Kasztan mają liść gęsty, inne zaś iako to Jesion i Akacya liść obrzedni; niektóre gatunki drzew iako to Wierźba płacząca (*Salix Babilonica*) Brzoza i Jesion zwieszasty (*Fraxinus pendula*) opuszczają gałęzie ku ziemi; Topola włoska wznosi je ku niebu; Dąb rozpościera je horyzontalnie, Swiery i Jodły w kierunku ukośnym.

Topola karolińska i Grecka rosną nader spiesznie, gdy przeciwnie Dąb i Modrzew, po długich dopiero latach dojrzewają. Tamte są nietrwale, te zaś wiek cały opierają się zniszczeniu.

Szeroko cień rozpościerają Dęby, Kasztany i Buki; promienie słoneczne przedzierają się łatwo przez plantacye złożone z Akacyi, z Platanów i z Topoli. Lipy, Brzozy, Topole balsamiczne i Jodły amerykańskie przyjemną wonią napełniają powietrze.

Jodły, Swiery, Modrzewy, Lipy, Kasztany, i Klony są bardzo przydatne do zasłonięcia ogrodów od pomiotu wiatrów; niektóre drzewa zdają się byź bezpośrednio przeznaczone do użytku w kunsztach iak np. Dęby, Sosny, Modrzewy, Jesiony, i Olsze, gdy przeciwnie osiņa, jarzębina i wierźbina żadney widoczney nie mają użyteczności. Niektóre gatunki wskazują bliskość

wody, z innych poznać można czyli grunt iest czezy lub tłusty, lekki lub opoczysty. Każdy nakoniec rodzaj drzew na charakterystyczne znamiona spowinowacone z wyobrażeniami tworzącemi się w umyśle ludzkim. Jakoż Dęby są godłem mocy i trwałości; Brzozy godłem spoczynku; Lipy здаią się zapowiadać bliskość siedliska wiejskiego, które przyiaznym cieniem okrywaią; Cypryssy i Cisy słusznie wybrano aby towarzyszyły grobóm bo czynią wrażenie smutne; Wierźby płaczące wzniecaią melancholiczne uczucia. Król lasów, Dąb wspaniały każde przyozdabia miejsce, i sam przez się iest przedmiotem tak zajmującym, tak dalece zadowolniającym wyobraźnią, iż smiało rzec można, że gdzie się znajduje tam zbywać nie może na téy piękności którą zowią malarską. W dojrzałym wieku rozprzestrzenia cień daleko, i nad inne drzewa wznieiony здаie się panować nad niemi; przetrwawszy wieki kolos swój zgrzybiały przedstawia ku poszanowaniu widzom; rozszczepany okazuje cel w który uderzały gromy; a gdy żyć przestaie ieszcze nie upada, i iakby skamieniały opiera się szalonym wichrom które pustoszą lasy. Jeżeli wyrósł między skałami znajduje się w miejscu właściwém bo iest trwały iak one. Jeżeli wzniósł się obok zwalisk, świadczy iak są dawne te zabytki. Wspaniały pałac znajdzie w nim sąsiada równego sobie, a uboga chatka zastonę od pomiotu burzy. Owo zgoła Dąb wszędzie się przyda i wszędzie iest lubiony. Nie często zdarzy się zapewne zakładającemu ogrody zastać Dęby stare w miey-

seu które obrał do uskutecznienia swych zamiarów, lecz jeżeli trafunkiem pomyslnym mieć będzie takowe do użycia, usilnie korzystać powinien z tak nieocenionego skarbu. Przedstawiać go należy widzom w całej okazałości, nie zasłaniać go plantacyami, nie naruszać naturalnego jego kształtu, ale obłożyć piękną murawą, ułatwić do niego przystęp, umieścić pod nim głaz z napisem lub kamień iaki do spoczynku.

Kształt lub że tak powiem kibić klonu, młodego czy starego, zawsze jest przyjemna, niekiedy okazała; liść jego szeroki, zieloność wesofa, miły sprawiają widok, mianowicie gdy znajduie się między drzewami koloru ciemnego. Drzewo to rośnie szybko, wznosi się wysoko, trwa długo, i w każdym gruncie mierney dobroci chodowane bydź może; należy ie więc policzyć do najprzydatniejszych w plantacyach.

Jawory wyrównywiają prawie klonom pięknoscią kształtu i ozdobnością liścia, lecz nie tak szybko i nie w każdym miejscu rosną; to drzewo jest mniéy pospolite w Polsce, lubo że znajduie się w znaczney ilości w niektórych iéy okolicach.

Buki ubarwione wydatną zielonością, obroste mchami rozmaitego koloru, wnoszące się wysoko, rozpościerające cień daleko, są prawdziwą ozdobą w plantacyach, tam mianowicie gdzie znaczną zajmują przestrzeń i do zupełney przyszły dojrzałości. Popielaty kolor ich kory przegląda przyjemnie między iasnym liściem, i niemało przyczynia się do wydatności tego drzewa.

Kształt parasolowaty Jesiona, skłonność do rozprzestrzeniania gałęzi w jedną stronę, rozmaitość kolorów iakimi barwi się w Jesieni, czynią to drzewo przydatnem do użycia w pewnych stanowiskach; skupione w massach wielkich, mniéy dobrze wydaie się, lecz mięsza się ozdobnie z lipami i z kasztanami. —

Wspaniały modrzew w każdém miejscu znajduje posadę właściwą bo każde miejsce przyzdobi. Póki młody wznosi się piramidalnie, gdy stary odznacza się postawą śmiałą i wydatnemi rysami, uporządkowanie iego liści na gałązkach giętkich i spływających przedstawia widok niepospolity. To drzewo stanowi rodzaj pośredni, między drzewami iglastemi i liściowemi. Trudne jest do przyięcia z wysadek i nie w każdym udaie się gruncie, naylepiéy jest przeto mnożyć ie z nasienia; lecz zawiedziony będzie w nadziei kto spodziéwa się doczekaé iego dojrzałości; późnemu dopiero potomstwu okaże się w całej swej wydatności.

Znajdują się w Polsce dwa gatunki Brzozy; jedne mają gałęzie wznoszące się; drugie gałęzie zwiesiste; te ostatnie są prawdziwą ozdobą ogrodów; nie miłszego bydz nie może nad widok Brzozy zamieszczoney obok Cisu; lub gdy giętkimi gałązkami okrywa dach wiejskiego domku, albo téż sama stojąc na gładkiej murawie zwieszająca aż do ziemi wierzech swój gibki. Brzoza zastąpić może z korzyścią wierzbę płaczącą w wielu położeniach, i tém jest dogodniejszą w kraju naszym że nie szkodzą iéy mrozy. Wzrost iéy jest

szybki, lecz sadzone Brzozy nie łatwe bywają do przyjęcia i z nasienia tylko w znaczney ilości rozmnożone bydź mogą.

Wszystkie rodzaje Topoli krajowych są przydatne do sadzenia w klombach, mianowicie w środkowych ich punktach, Topolę Nadwiślańską wyjąwszy, która wygórowała by z czasem nad inne drzewa, a tém samém psułaby kształt klombu. — Topola biała odznacza się srebrzystym kolorem liścia i postawą ozdobną; osina drżącym liściem który naleykszy powiew porusza. — Tamta ułatwia cienowanie części ciemnych w klombach, druga przydatna jest szczególniej do zapełnienia środkowych ich części. — Co do Topoli Nadwiślańskich te zawsze pojedynczo sadzić należy, wyznaczając im iak gościom znakomitym miejsce naywydatniejsze. Kto takie drzewa posiada w swym ogrodzie, niech obłoży ich korzenie gładkim darniem, niech umieści przy nich ławkę, niech obetnie gałęzie poniższe, a przekona się iak wielce przyozdobią jego siedlisko; mianowicie gdy są stare, najeżone narościami i pokryte girlandami z drobnych liści, które z kory wyrastają. — Przyczyć można w dowodzie i za wyborny przykład do naśladowania, użycie Topoli Wilanowskich.

Kasztan dziki (*Aesculus Hypocastanum*) ogromem swym, kształtem niepospolitym, ciemną zielonością, liśćmi dużemi i palczatemi, nade wszystko zaś kwiatem pysznym i wonnym celuje między innymi drzewami ogrodowemi iak Dąb między drzewami leśnemi. W klombach bardzo rozległych może bydź umieszczony, z tą iednak

uwagą nad wyborem miejsca aby go niezasłaniały inne wyżej rosnące drzewa, ponieważ znikłaby ozdoba jego kwiatów i liści; najlepiej jest przeto wyznaczyć mu posadę na brzegu klombu, lecz w miejscu wklęśtém gdzie nie tylko widziany będzie, ale nadto do umieszczenia ławki posłuży. Pojedynczo umieszczony na trawniku w bliskości ścieżki tworzyć może, mianowicie gdy jest stary, stanowisko przyjemne, wydaie się dobrze przy budynkach wiejskich których dachy są wysokie, najlepiej zaś w Aleach szerokich dwoma lub trzema rzędami sadzonych. Wjazdy gdy są przyozdobione tém drzewem nabywają okazałości, w zwierzyńcach nie zbyt zagęszczonych posłuży do ukształcenia brzegów dolin. Drzewo to zgoła równie jest piękne i pożyteczne, lecz rośnie powoli i dobrej potrzebuie ziemi.

Akacja biało kwitnąca (*Robinia pseudo Acacia*) udzieliła ogrodom Europejskim odkad do nich zaprowadzoną została wdzięk niezwyčajnego. Piękny kolor i rozłożenie iey liści, kwiat wonny, wzrost szybki, łatwość w mnożeniu się, wytrwałość w zimach najostrzejszych, czynią ją zaletą i ozdobą plantacyi. W klombach małych umieszczona bydz może w drugim rzędzie, w większych zaś w czwartym lub piątym, tak aby krzaki zaraz po niy następowały: Przedzielając nią drzewa leśne najpiękniejszy wynika ztąd skutek, ponieważ różni się zupełnie liściem i ułożeniem gałęzi od innych. Spieszny iey wzrost sprzyia nade wszystko założeniu plantacyi w miejscach ogołconych z drzew; laski Akacyowe są wprawdzie

mniéy przyjemne, bo nigdy okazałemi stać się nie mogą, lecz gdzie inne drzewa trudno iest chodować, tam należy im zawsze pierwszeństwo.

Topola włoska łączy w sobie wszystkie dogodności iakich zakładający ogród w drzewach upatrywać powinien. Kibić kształtną, wysokość znaczną, zieloność wydatną, łatwość do rozmnożenia się, wzrost szybki i przyiętość w każdym niemal gruncie. — Nie należy iednak sadzić to drzewo obojętnie; przywoicie użyte staie się środkiem do nadania plantacyom naywiększey ozdoby, lecz umieszczone w miejscu niewłaściwém zepsuć może kształt klombów z przyczyny prędkiego wyrastania i piramidalney formy. — Topole włoskie użyte bydź mogą w klombach z nich wyłączenie złożonych z naywiększym pożytkiem, użyte bydź mogą do utworzenia widoku iako przedmioty bardzo wydatne; do przyozdobienia ścieżek gdy obrzednio i nie w prostey sadzone będą linij; do nadania kształtu wjazdom i dziedzincom. Strzedz się należy ich pomieszania z drzewami rozprzestrzeniającemi gałęzie horyzontalnie, i w ogóle z drzewami których kolor liścia iest bladey. —

Sumak (*Rhus Tiphinum*) który znacznie rozmnożony został od lat 30 w wielu ogrodach w Polsce, zwiastuie kształtem swym niepospolitym że iest ziomkiem odległych od nas krajin. Jego forma parasolowata przypominająca Chińskie budynki, gałęzie mszyste, wyroście na kształt rogów, liść podłużny i wyciągający się w powietrzu zajmują swą szczególnością. Drzewo to użyte

bydź może do przyozdobienia trawników, i umieszczone bydź powinno w stanowisku widzialném. Gdzie znaczna liczba drzew zagranicznych mieści się w klombie tam Sumaki znajdować się powinny, lecz z brzegu bo odznaczają się między innymi i nie wysoko rosną. —

Orzechy włoskie wydatne kształtem i kolorem liści, posłużyć mogą w ogrodach rozległych do cieniowania, w małych zaś do przystrojenia klombów, lecz czule są na nasze zimy, i mają napełniać powietrze niezdrowym wyziewem; ani więc przy nich ławek umieszczać ani je w bliskości mieszkań i w zagęszczonych miejscach sadzić nie należy.

Orzech Amerykański chodowany bydź może w kraju naszym, i tym więcej zasługuje na rozmnożenie, że iest kształtny, że rośnie wysoko, i rozłożysto, i ma liść ciemny, co niemają stać się zaletą w krajach północnych, gdzie kolor drzew liściowych bywa pospolicie iasny. —

Jarzemby, szlacheckich zagród naszych wierna drużyna nayprzyjemniéy wydaia się w klombach. Kwiaty ich szerokie, owoc w grona skupiony i szkarłatem połyskuiący, są ozdobą ogrodów. Jarzębina szczepiona ma kwiat nierównie większy od dzikiey i frukt przydatny do iedzenia. Drzewo to dla kształtu swego i wesoley zieloności może bydź sadzone pojedynczo na trawnikach w bliskości ścieżek, naylepiej iednak będzie mieścić je w Klombach. Rośnie cokolwiek tępo. —

Wszystkie gatunki Jodeł, Swierów i Cisów krajowe i Amerykańskie znaleźć mogą posadę w ogro-

dach z największą ich ozdobą, w rozległych zaś plantacjach są nieodzownie potrzebne. Niemasz miejsca któreby nieprzyozdobiła Jodła zwieszista; w stanowiskach wesołych ciemny ięty kolor, kształt śmiały i poważny, uczynią mocne wrażenie; w stanowiskach posepnych nadadzą cechę znakomitości i uzupełnią rys ogólny obrazu. Gaik Swierowy czyni przedział wyraźny między klombami złożonemi z drzew iasných i wśród zimy przypominać może wesołe dni letnie. Swierk stary samotnie stojący na świeżym murawie, sam z siebie i bez żadnego przydatku tworzy widok zajmujący. Cis umieszczony na trawniku w ogrodzie kwiatowym przyczynia się znacznie czarniawą swą zielonością do wydatności kolorów któremi pożytkują kwiaty.

Plantacye z drzew Iglastych nadewszystko są przyjemne w kraju naszym, gdzie iesteśmy pozbawieni widoku zieloności w większej połowie roku. Dolina wysadzona drzewami takimi i przyległa budynkowi mieszkalnemu, stać się może jego największą ozdobą. — Niewiele czyniono doświadczeń w tym względzie w kraju naszym, lecz w Anglii plantacye z drzew Iglastych składają znakomitą część zwierzyńców, i są tam nawet ogrody złożone w całości z drzew które nie tracą liści. Nieograniczona przedsiębiorczość Anglików, ich bogactwa, rozszerzone władztwo w wszystkich częściach kuli ziemskiej, łagodne klima ich Ojczyzny, wszystkie te okoliczności, sprzyiają do namnożenia w niej płodów ziemi nayszczęśliwszych i nayszybszych. Jakoż szczyt się dziś że

więcący znajduie się Cedrów w Anglij niżeli na Libanie, i śmiało wnosić można, że w bliskim czasie wszystkie drzewa z Ameryki północnej pochodzące, w Anglij upowszechnione zostaną.

Użycie drzew owocowych w plantacyach w celu ich przyozdobienia, zalecane przez nowotnych autorów francuskich, nie zdaie się bydź właściwem. Drzewa te bowiem ani kształtem ani wymiarem nie wyrownywaią leśnym, im więcący zaś sili się sztuka aby uczyniła je rodzajnymi tym więcący pozbywaią cechy naturalnej a tém samem przyrodzonej piękności. Epoka kwitnienia iest w prawdziwie czarodziejską chwilą, lecz zbyt znikoma iest ta zaleta aby dla osiągnięcia iey skutków, narażać dobre drzewa owocowe na niszczenie przed czasem w niedogodnym położeniu, i kształt ogrodu na nieprzyjemną zmianę przez zamieszczenie w nim przedmiotów niestosownych. Drzewa owocowe już dla tego że potrzebuią starania i są niejako płodem sztuki, wymagaią uporządkowania symetrycznego i posady urządzonej w regularnych wymiarach. Mieścić je pośród wegetacyi która utrzymuię się bez żadnego o nie starania w miejscach takich gdzie Geometryczne wymiary nie powinny bydź użyte, byłoby sprzecznością której żadne rozumowanie usprawiedliwić nie potrafi. — Lecz przyległość ogrodu złożonego z drzew owocowych nie zaszkodzi nigdy plantacyom, stać się może owszem środkiem do ich przyozdobienia, mianowicie gdy sad rozległy spaić będzie ogród Angielski z posadą budyuków

gospodarskich. Obszerniejszy zbiór uwag w tym przedmiocie znajduje się w rozdziale 6tym.

26. Że krzaki mnięj wysoko rosną niżeli drzewa, nie można więc gatunkować je podług ich postawy i wydatności, lecz stosownie do skutków iakie wynikają w plantacjach z ich rozłożystości, gęstego krzewienia się, koloru ich liści, koloru obfitości i trwałości ich kwiatów.

Są między niemi wysoko rosnące iak np. Nieszpułki (*Mespilus Oxyacantha*) i ostro krzew zwyczajny (*Ilex aquifolium*) inne zaś niziutkie iako to: Broza karłowata, Migdałki perskie, Bukszpan i t. d. Niektóre czołgają się po ziemi, wiją się po murach i drzewach; mają postać spłaszczoną iak np. Thuja, lub roztrzepane ulatujące gałęzki iak Tamarisk. Niektóre iak Szczodrzenica (*Citissus laburnum*) opuszczają swe gałęzie, inne zaś iak Spirea (*Spirea Salicifolia*) wznoszą się prosto. Jedne iak np. Berberis krzewią się silnie, drugie iak *Ptelea trzyliściowa* kilka tylko wypuszczają pętków. Nieprzeliczona iest zgoła rozmaitość ich postaci, lecz te tylko są prawdziwie przydatne, które gęstością swą, pięknym kolorem liścia, i ozdobnością kwiatu, posłużyć mogą do zagaienia klombów i do ustrojenia ich brzegów żywemi kolorami, —

Przynależy między niemi pierwsze miejsce różom pełnym, po nich zaś Akacyi różowey która lubo że iest drzewem, przecie w kraju naszym wysoko nie wyrasta i iako krzak uważaną być powinna. Kwiat iéy i liść są zarówno piękne. Czufa

jest nieco na mrozy, jednak nie trudna do chodowania.

Akacya żółta czyli Groch Sybirski (*Robinia Caragana*) przydatna jest do klombów przestronych; iéy łatwość w mnożeniu się z nasienia bardzo ją zaleca.

Wszystkie rodzaje *Spirei* najpiękniéy wydaiają się w klombach. *Spirea* z liściem wierzbowym (*Salicifolia*) mniéy wysoko lecz gęsto i prosto wyrasta, kwitnie obficie. *Spirea* z liściem kalinowym (*Opulifolia*) rozkrzewia się znacznie i dość wysoko rośnie; iéy kwiaty i nasiona w kupki zwieszane są nader przyjemne. *Spirea* ząbiasta (*crenata*) odznacza się liściem i kolorem szerególniey pięknym, *Spirea* Iskniąca (*laevigata*) ma liść gładki połyskuiący się i skład gałązek wydatny.

Szczodrzenica (*Cytisus Laburnum*) ma kwiat żółty w kształcie grona który złocistym kolorem najprzyjemniejszy czyni skutek w Klombach. Jest nieco czuła na zimno, lecz odżywia się łatwo z korzeni.

Bzy zwane Tureckimi (*Siringa*) równie wydatne są kolorem i kształtem liścia, iak wielkością, wonią i ozdobnością kwiatu. *Siringa* pospolita (*vulgaris*) wzrasta niekiedy do wysokości 10 łokci; *Siringa* Perska rośnie nisko, ma liść drobny, blady, kwiat obfity i dość długo trwaiący. Bez koraliwy (*Sambucus racemosa*) przystraja się w grona jagód czerwonych które wyrównywaią najpiękniejszym kwiatom.

Drzewko Jasminowe (*Philadelphus coronarius*) nie tylko ma liść piękny i dość gęsty, ale nadto

zapach jego kwiatu podobny do Jasminu tak jest mocny, iż cały ogród napełnia nayprzyjemniejszą wonią.

Wszystkie rodzaje Swidły (Cornus) są szczególnie przydatne do klombów które zdobią pięknym liściem. Dereń (Cornus mascula) i Swidła biała (Cornus alba) gaia się silnie i kwitną przyjemnie; Swidła czerwona (Cornus sanguinea) ma gałązki koloru ciemno-karmazynowego które bardzo zdobią klomby.

Obok Swidły mieszczą się różne gatunki wiciokrzewu (Lonicera) iedne wijące się, drugie prosto i w gęstych krzakach wyrastające, które wszystkie pięknie kwitną. Skompia (Rhus Cotinus) ma nasienie w kształcie szczególnym, i liść okrągły nader piękny. Malina Amerykańska (Rubus odoratus) niezwyczajnie zdo bi klomby szerokim liściem, i kwiatem różowym. Agrest złoty (Ribes aurea) ma liść koloru jasno zielonego naypiękniejszego. Kłokoczka (Staphyllea) Amorfa, Mosenki krzewiaste (Colutea) Rozmarynowe drzewko (Hypophea) Ptelea trzyliściowa, Berberys, Ligustr, Trzmielina, Hordowina, Kalina, Saklak, Czeremsza, Jałowiec, Bez, Porzyczki czarne, Głóg, Cierń, i innych wiele w kraju naszym dziko rosnących lub przyswojonych krzaków, dostarczają materyałów obfitych do sadzenia i przyozdobienia klombów.

27. Woda jest przedmiotem koniecznie potrzebnym do przyozdobienia siedliska wiejskiego: bez niéy żadna plantacya nie będzie zupełnie doskonałą; iakoż przyrównano ją słuszenie do

zwierciadeł, w mieszkaniach, których główną stanowią ozdobę. — Woda gdy zajmuje znaczną przestrzeń, przedstawia widok nadewszystko okazały, alie i w szczupłym nawet korycie płynąca, udziela ogrodóm nieporównanego wdzięku, urozmaica kształt poziomu i orzeźwia wegetacją. Kto zakłada wiejskie siedlisko, starać się przeto powinien usilnie aby w jego obwodzie znajdowała się woda. Nie w każdym przecie miejscu nadarzą się obszerne płyny wody czystej i niekażda woda mieści się w brzegach tak usposobionych z natury, aby przyjemny przedstawiała widok; trafia się owszem najczęściej, że wody stojące, stawy zarosłe, lub strugi leniwo płynące, zajmują głębokie doliny, i inne wklęsłości poziomu przydatne do urządzenia stanowiska w plantacyi. Gdzie więc niemasz wody płynącej i czystej, tam utworzyć należy za pomocą sztuki łożysko w wymiarach proporcjonalnych, do którego sprowadzone zostaną strugi pobliskie a nawet woda z deszczów pochodząca, która wznacznym zebrana ilości i w głębokim umieszczona korycie zastąpić może wodę bieżącą. — Gdzie zaś znajduje się staw zarosły, wyszlamować go można, podnieść jego brzegi, i jeżeli niema formy kształtnej, nadać mu taką przez dosypanie, iako też przez ujęcie ziemi w niektórych miejscach, w miarę zachodzącej potrzeby płynu wody, i stosownie do skróconego planu, którego zarisy wskaże smak i potrzeba zastosowania się do rodzaju plantacyi.

W pierwszym przypadku mieć należy na względzie aby łożysko usposobione do przyjęcia wody znajdowało się w miejscu najniższym iakie jest w ograniczeniu siedliska, ponieważ umieszczenie wody w stanowiskach takich gdzie góruie nad punktem najniższym poziomym, ile przeciwne prawóm przyrodzenia, zwiastowałaby dzieło sztuki, a tém samém niszczyłoby wszelkie wyobrażenie rzeczywistości i połączone z nią uczucia.

W drugim przypadku jest rzeczą nieodzowną aby przystęp do wody był łatwy; najprzyjemniejszą bowiem jest przechadzka nad brzegiem stawu lub rzeczki, i w takich zwykle miejscach najbuyniejsza wegetacya i najpiękniejsza bywa zieloność.

W nadawaniu kształtu łożu w którym mieścić się będzie woda, stosować się należy ściśle do zarysów naturalnych iakie przedstawia gdy jest płynąca, z tego względu że wody płynące są zawsze najprzyjemniejsze, gdy przeciwie wody stojące mianowicie w szczupłych ograniczeniach zwykły przypominać działanie ludzkie, i mają w ogóle kształt kalużysty i kociołkowaty. Wynika ztąd iż wszelkie regularne wymiary, wszelkie figury Jeometryczne nigdy użyte byź nie powinny do urządzenia łożyska wody. Należy owszem dać mu kształt podługowaty zaokrągłać węgły, przerywać często linię równoległą, rozprzestrzenić, drugi raz zwęźać koryto, urządzać w brzegach zatoki, które naprowadzać będą na myśl iż są skutkiem pędu wody, nadewszystko zaś ukryć potrzeba iak najstarowniéy miejsce gdzie

taka sztuczna rzeka zaczyna się i gdzie się kończy. Gęste plantacje są do tego nayprzydatniejszy; gdzie zaś miejscowość pozwoli tam most na urwiskach skał oparty i w gęstwinie umieszczony, lub młyn którego mechanizm, i upusty tak zbudowane zostaną aby dostrzeżone być nie mogły, dobrze posłużą do utajenia rzeczywistych granic rzeki; można też zwrócić ją nagle w miejscu, gdzie jest szeroka, po za gęstą plantacją tamując zupełnie przystęp i widok w tę stronę. Takie rzeki zwane pospolicie Angielskimi góry dobrze będą urządzone, nadadzą ogrodóm przyjemność wyrównywiącą tę jak wynika z wody płynącej; powiew naylepszy przyczynia się nieraz do powiększenia illuzyi, gdy nadaie wodzie ruch i pomiot w iedną stronę naśladowujący naturalny pęd waru (*).

Gdy z przyczyn miejscowych łożysko wody szerokie być musi i zbliża się do kształtu kwadratu lub koła, nieodzownie wypada urządzić, wyspę, która dzielić będzie masę wody na dwie nierówne części aby zwężona i na części zasłonięta nie wykrywała się w całej swęj przestrzeni. Wyspy takie powinny być z iednej strony podługowate z drugiej zaokrąglone i mieć odmiął wido-

(*) Znajduie się w Warszawie na Faworach piękna *Villa* należąca do Jenerala Rautenstrauch, gdzie znakomity ten znawca i lubownik ogrodów, urządził rzeczkę tego rodzaju; jest to piękny i w kraju naszym mnię upowszechniony wzór, który do naśladowania wskazuję tęp chętnię, iż inne godne widzenia i prawdziwie nauczające przedmioty widzieć się daią w tęp miejscu.

ezny, aby podobne były do wysp które tworzą rzeki z znaniesionego piasku i mułu.

Jakakolwiek zaś będzie postać łożyska wody, starać się usilnie należy o naśladowanie natury w ukształceniu iéy brzegów; bydz one powinny wyniosłe dla łatwego przystępu i należytego utrzymania wody, lecz zarazem nierówne, raz zapuszczać się ku środkowi, drugi raz oddalać się od niego przedstawiając zatoki czyli zaléwy, najeżone skałami, daléy gładką murawą przyrodziane, lub téż obsadzone drzewami przytykającemi niekiedy do wody, niekiedy odsuniętymi aby wykrywały się smugi mniéy więcéy rozległe. Zasadzanie rokiciny tatarskiéy, sitowia i innych podobnych roślin, które doradzią autorowi nowotni, nie zdaie się bydz właściwém, wynikłoby ztąd podobieństwo do bagna; tak ścisłe naśladowanie natury iest przesadnością, którém unikać należy, ile że służy za *prawidło niezmiennie* aby naśladować przyrodzenie w tém tylko co iest rzeczywiście piękném i ozdobném.

28. Zbyteczne zbliżenie domu mieszkalnego do wody stać się może przyczyną znaczny niedogodności we względzie zdrowia i utrudzać będzie komunikacyą z ogrodem; naypiękniéy wydaie się woda gdy leży w końcu obszernego trawnika rozpostartego przed domem, którego posada iest cokolwiek wzniosła. Kanały w ogrodach staroświeckich sprzyiają w powszechności do urządzenia pięknych płytów wody, lecz przeistoczyć należy ich kształt symetryczny, i połączyć iedne z drugimi, każde bowiem przegrodzenie płyty

wody i podzielenie go na części czyni wrażenie nieprzyjemne. Gdzie płyt wody niższy jest niżeli posada domu, tam kierunek iey w linii równoległéy lub z ukosa względem facjaty domu staie się obojętnym i zawisł od ogólnego planu ogrodu; gdzie zaś płyt wody i dom na iednéy mieszczą się linii pozioméy, tam nieodzownie wypada urządzić łóżyisko wody w taki sposób aby dłuższy iey bok tworzył linią ukośną względem domu, z takiego bowiem skierowania wody ten wyniknie skutek, że w znaczniejszéy części swéy przestrzeni widziane będzie. Mieć także należy na względzie, aby massa wody znajduiąca się wprost domu, nie była przedmiotem naywydatniejszym między temi które stanowić będą granice widoku iak się zwykle zdarza w miejscach niskich gdzie znajduje się staw obszerny, ponieważ linija równa iaką tworzy płyt wody, uczyni widok obojętnym. Należy przeto umieścić w takich położeniach plantacyą z drzew wysokich iako przedmiot pośredni między widnokręgiem i płytą wody, lub też iako przedmiot ograniczający widok, dla podwyższenia ile możności linii poziomu a zniżenia nawzajem płyty wody, i wystawić most lub budynek iaki przy téy plantacyi, dla nadania iéy większéy rozmaitości.

29. Stawy większe nie łatwo i nie zawsze z pożytkiem wielone bydź mogą do ogółu plantacyi; znaczna ich przestrzeń, ciągła praca nad ich czyszczeniem, utrzymanie grobli, peryodyczne spuszczenie wody są do tego ważnemi przeszkodami. Lecz staw każdy przyda się do utworzenia w iednéy przynajmniej ścianie granicy siedliska

wieyskiego; w tém więc miejscu wysłanowany i brzeg jego podniesiony by dż powinien. Jeżeliby otaczające go przedmioty nie miały naturalnéj ozdoby należy je uprzyemnić za pomocą plantacyi, groblę obsadzić drzewami i roślinami zwieszającemi się, most i młyn kształtny zbudować, i ku ni mu widok zwrócić. Jeżeli zaś mocno zarost lub ma brzegi błotniste należy iak najstarownięy zasłonić widok, bo woda w tedy tylko bywa przedmiotem zdobiącym, gdy jest czysta i głęboka i brzegi ma wysokie i kształtne. Rzeki nie mogą by dż wcielone do nayobszerniejszych nawet plantacyi skoro są szerokie i do defluitacyi usposobione, lecz w każdym położeniu bliskim czyli dalekim zwrócone ku nim widoki będą główną zaletą siedliska wieyskiego. Gdzie rzeka przytyka do plantacyi urządzać należy widoki ku niéy w taki sposób, aby nastęczały się niespodzianie w miejscach obsadzonych wysokimi drzewami. Gdzie zaś rzeka płynie w oddaleniu, widoki wykrywać się powinny z stanowisk wyniosłych, przydatnych do rozpoznania przedmiotów w całej ich objętości. Rzeki pomnieysze płynąć mogą w obwodzie zwierzyńców lub téż stanowić ich granice, stósonie do rozległości miejsca. Gdy znajduią się rzeczywiście w zwierzyńcu połączyć wypadnie ich brzegi za pomocą mostu, albo téż urządzić między niemi kómmunikacyą w inny sposób, któryby takową dostatecznie ułatwiał; gdzie zaś ograniczają tylko ogród, tam należy w miejscach naywięcéy wydatnych założyć plantacye zewnętrzne odpowiadające stanowiskóm wewnętrznym, i wystawić

budynki lub struktury takie z których wnosić można że rzeka nie jest granicą ale częścią ogrodu.

30. Woda zajmująca przestrzeń znaczną, jest znakomitą ozdobą rozległych plantacyi, z przyczyn które wyżej objaśniłem; w małych zaś ogrodach nie zawsze służy do ich ukształcenia; ponieważ zmniejsza znacznie, lubo tylko na pozór ich wymiar. Natomiast strumienie które w wielkich zwierzyńcach są przyozdobieniem iakby trafunkowém, więcéy przydatném do upięknienia niektórych szczególnych stanowisk niżeli przyczyniającém się do ukształcenia całej ich przestrzeni, stają się w małych ogrodach niezawodnym środkiem do udzielenia im przyjemności i wdzięku. Źródła i sączące się wody znajdują w ogrodach takich właściwe pomieszczenie, gdy przeciwnie w zwierzyńcach obszérnych nie miałyby znaczenia. Uwagi te rozwiązią wszelką wątpliwość co do użycia wody; na nich opiera się powszechna zasada, że w ogrodach rozległych urządzić należy obszérne łożysko dla wody, chociażby do napełnienia onego słały tylko nastęrczał się strumyk, gdy przeciwnie w małych ogrodach strumień najobfitszy pozostawić należy w kształcie iego naturalnym.

Komu los przyiażny mieć pozwoli źródło w swym ogrodzie, cenić powinien należycie skarb tak drogi. Może ie otoczyć ułomkami skał lub obesać mięką murawą; umieścić przy nim urnę lub pomnik; lecz choéby tylko prostą fawkę umieścić i płaczącą wierzbę lub zwieszistą brzozę posadzić przy źródle znajdującém się w spokojnéj dolinie, w cieniu drzew rozłożystych mié utworzy

stanowisko, które często i z rozkoszą odwiedziane będzie.

Strumień obfity lecz w biegu swym spokojny, jest nadewszystko przyjemny; spotka go sto razy z ukontentowaniem przechodni, przy nim swobodnie wypocznie, i iroskliwie śledzić go będzie w dalekich jego zwrotach. Jeżeli strumień zbyt kręto płynie, należy sprostować jego koryto, nadając mu zwroty kształtniejsze, a nawet nowe zupełnie urządzić można stosownie do potrzeby. Najprzyjemniéj wydaie się strumień gdy płynie brzegiem łąki, i ginie w oddaleniu między drzewami, lub téż gdy nagle spostrzeżony będzie w głębi gęstéj plantacyi. Nie powinien zaś znajdować się między klombami stroynemi, ale w miejscach najsamotniejszych, zgoła w takich, gdzie działanie sztuki jest najmniéj widoczne. Gdzie poziom jest równy należy rozszerzyć jego koryto, gdzie zaś znajdują się spadki, tam scieśnione być powinno, i usłane kamieniami aby powiększony został szum wody. Wybór miejsc tych gdzie ścieżki przytykać będą do strumienia i gdzie wystawione być mają mostki nie powinien być dowolny i obojętny; radzić się należy smaku w takich przypadkach, pilnie zastanowić się nad miejscowością, i stosować się do niéj. Mostki wydaia się najlepšíe gdy widziane są zdaleka, gdy są wygięte i wysokie; gdzie zaś w gęstwinie mostek umieścić wypadnie, najwłaściwiej będzie urządzić go w kształcie najprostszym, zbudować z krąglaków lub położyć kładkę. Strumienie już dla tego są ważną za-

letą ogrodów że podają sposobność do umieszczenia mostków.

31. Bystre potoki których pomiot jest gwałtowny i szum przeraźliwy nie przydają się zgoła do ogrodów, więcéy bowiem utrudzają niżeli bawią, a rzadko kiedy zdołają, takie wyjąwszy położenia, gdzie przerwy nagłe w gruncie, lub spadki rapłowne tworzą kaskady.

32. Kaskady atoli są w kraju naszym zjawiskiem zbyt nadzwyczajnym, aby mówić o nich można, iako o przedmiocie którego w zakładaniu ogrodów zdarzy się użyć; na taki więc tylko przypadek, iżby kto zamyślał o urządzeniu kaskad sztucznych, przedstawiam uwagi ogólne następujące.

1.) Kaskada sztuczna w takim tylko miejscu urządzona być powinna, gdzie kształt i skład poziomu wskazują, że istnieć może kaskada naturalna.

2.) Kaskada być powinna w ruchu bezprze-stannym, przeto w takim tylko miejscu urządźć ją można gdzie zapas wody jest dostateczny.

3.) Kaskada jest przedmiotem tak okazałym i tak zajmującym, iż umieszczona być powinna w takich tylko miejscach gdzie główny tworzyć będzie widok.

4.) Gwałtowny pomiot wody w kaskadach i wynikający z tąd łoskot podziwiał w prawdzie i zająć mogą uwagę ale tylko do czasu, ponieważ zbyt silne czynią wrażenie, aby słaba budowa ciała ludzkiego długo znosiła je bez utrudzenia; wypada więc umieszczać je w stanowiskach takich gdzie

czasami tylko i iakby przypadkiem dostrzeżone będą.

5.) Dwufokciowe spadki strumyków w które także zowią kaskadami żadnego mieysca przyozdobienie potrafią, lecz nie jedne ogołocą z przyjemności, mieszaiąc spokojność która jest główną zaletą ogrodów i rokoszą życia wieyskiego. Kto więc zamyśla o urządzeniu kaskady, niech raczej wy-rzecz się zamiaru niżeli wykonać go ma w spo-sobie nikczemnym.

6.) Zrzuty wody szerokie, są nayokazalsze, lecz potrzebują tak znaczney ilości płynu, iż spodzie-wać się nawet niemożna aby znalazł się gdziekol-wiek w ograniczeniu siedliska wieyskiego zapas wody tak obfity, iżby w ciągłym ruchu podobną kaskadę utrzymać zdołał.

7.) Poprzestać więc wypadnie w ogóle na urzą-dzeniu zrzutu wąskjeg0, lecz uważać oraz należy, że urządzenie takich zrzutów iest naytrudnieysze, ponieważ kształt ich podługowaty i niedostatek wody tamują znacznie rozwinięcie tych środków ozdoby z których wynika piękność kaskad.

8.) Piękność kaskady zawisła nadewszystko od uporządkowania skał po których spływaé będzie woda. Gdzie więc zrzut iest wąski, przedzielać go należy w kierunku prostopadłym ułomkami skał aby wydawał się szerszy, takie dobiéraiąc płyty iżby woda obléwała ie i rozprzestrzeniała się po nich. Gdzie spadek nie wynosi 12 łokci tam ieden tylko zrzut bydz powinien który urządzić należy ile możliwości szeroki; gdzie zaś spadek więcéy 12 łokci wynosi, mogą bydz urządzone zrzuty mniéy

więcý liczne w miarę ogólný wysokości kaskady. Pierwszy zrzut bydz powinien prostopadły i równy jeżeli massa wody iest obfita, wklęsły zaś lub wzdęty jeżeli mało iest wody; taka wklęsłość wynika z kształtu skały, która skoro nie będzie gładka, odbijająca się o nią woda przybierze postać taką jaką mieć będzie skała. Drugi spadek bydz może ukośny, co wynika z umieszczenia płyty skały w kierunku ostrego kąta względem płyty pierwszego pionowego; im więcý zaś spadki zbliżać się będą do najniższego punktu kaskady, tém bardziej burzyć się i rozrzucać wodę powinny; skutek taki wynika z namnożenia płytów pomniejszych poziomo i przekątnie umieszczonych, chropowatych, naieżonych ostremi ułomkami. Służyć tu powinno za prawidło, że te kaskady są najpiękniejsze, których pomiot iest najgwałtowniejszy i ruch najnieregularniejszy. Wzory do kształtnego urządzenia kaskad znajdują się w wielu dziełach gdzie są wyobrażone kaskady naturalne prawideł zaś jakie w ich uporządkowaniu zachowywać należy dostarczają niektóre pisma techniczne. Zachowanie tych prawideł staie się nieodzownie potrzebne w każdym miejscu, ponieważ ten rodzaj budowy iest nader trudny i mieć należy w kombinacjach na których gruntuie się, względ tak na użycie wody aby nadać iey można kształt najwydatniejszy i dostatecznie korzystać z iey siły, iako téż na trwałość budowy, która zwykle bywa kosztowną, i z przeznaczenia swego narażona iest na prędkie zniszczenie.

Ponieważ kaskady są zjawiskiem wynikającym z ukształcenia poziomu w sposobie niezwykłym, lub też skutkiem gwałtownych jego wstrząśnień, byłoby wielkim błędem umieszczać je w stanowiskach obojętnych i otaczać przedmiotami które nie mają z nimi stosunku. Poziom górzysty, przerwany, najeżony skałami, jest nieodzownie potrzebny do nadania kaskadzie sztucznej, powierzchni naturalnej; gdzie więc miejscowość nie dostarcza materiałów przydatnych i położenia stosownego do naśladowania przyrodzenia w urządzeniu kaskady, tam wszelkie usiłowania staną się bezskutecznymi. Jakiegokolwiek zaś będzie położenie, usilnie zapobiegać należy, aby ślady sztuki tworzącej lub przybywającej w pomoc przyrodzeniu, dostrzeżone nie były, ponieważ w wykonaniu takich dzieł które nie mieszczą się w zwykłej kolei prac ludzkich, największym dowodem doskonałości jest ukrycie środków za pomocą których uskutecznione zostały.

Kaskady otoczone być powinny plantacyami gęstymi w tym miejscu gdzie znajduje się pierwszy rzut wody, pojedynczymi zaś drzewami w miarę zniżania się poziomu. Drzewa iglaste koloru ciemnego są przydatniejsze do takich plantacji niżeli drzewa liściowe; skały po których spływa woda i te które składają posadę kaskady przystrajając należy krzewami zwieszystemi i czołgającymi się, zasiewać na nich mchy rozmaitego koloru, w przerwach zasadzać rośliny kwitnące. Żaden budynek mieścić się nie powinien w bliskości kaskady, lecz

ławki wszędzie znajdować się powinny gdzie widok spadku jest wydatniejszy.

33.) Niektórzy Autorowie upatryli w skałach tyle piękności, iż w zdaniu ich żadna znaczna plantacya bez skał obeysć się nie może, albo raczćy bez nich doskonałą nie będzie. Pomijając zgłębienie takiego zdania które przesadnym bydź może, przyznać należy, że skały są przedmiotem bardzo przydatnym do przyozdobienia niektórych stanowisk w obszernych zwierzyńcach, zwłaszcza gdzie położenie iest okazałe i poważne; lecz uważać oraz potrzeba, że tam tylko skały wrażenie silne na widzach uczynić mogą, gdzie poziom górzysty zwia-
stuje iż w składzie iego mieści się kamień. Znacznie więc błędziłby ten któryby starał się o sprowadzenie skał w miejsca gdzie niema śladu ani podobieństwa aby umieściło ie przyrodzenie. Przedsięwzięcie takie nie może też bydź wykonanem z potrzebną doskonałością, ponieważ żadna siła ludzka nie potrafi dzwignąć i z miejsca w miejsce przenieść znacznych urwisk skały, murowane zaś z pomniejszych ułomków ściany, nigdy mimo starania nuyusilniejszego naśladować nie będą skutecznie skał naturalnych. *Morel i Whately* podają w swych pismach naywłaściwsze prawidła o użyciu skał; piérwszy zaleca aby sztuka ograniczała swe usiłowania na wzmocnieniu rysów mniéy wydatnych i na poprawieniu kształtu gdy zbywać mu będzie na przyjemności, drugi wyraźnie naucza; że skały upiększać ale ich nigdy przeistaczać a tém bardziej samowolnie umieszczać nie należy. Upięknienie ich zawisło od wystawienia na jaw części wy-

datniejszych i ukrycia mniéy ozdobnych, uprzętając ziemię którą zasypane bywają, obsadzając ich szczyty drzewami, łącząc plantacyami rozerwane ich części, sadząc w ich zrysowaniach krzewy zwiesiste i czołgające się, ubarwiając mchem nagie ich grzbiety, kując nawet skałę aby iéy nadać kształt ozdobniejszy.

Skały znajdujące się przy gęstéy massie drzew wyniosłych, przedstawiają widok wspaniały; gdzie ograniczają dolinę stanowią zamknięcie iey najpiękniejsze; zwieszone nad wodą są przyozdobieniem niepospolitém; w głębokich parowach rozrzucone, świadczą o silném działaniu przyrodzenia; w prostopadłych ścianach wzniesione, są widowiskiem okazałym, użyte za podstawę w budynkach, nadają im cechę wielkości i trwałości, i nieodzowne są prawie do oparcia na nich mostów, i zamieszczenia zwalisk.

Zdarza się w prawdzie iż znajdują się skały w położeniach równych a nawet i w niskich, nie należy przecie gruntować się na takim przypadkowym rozporządzeniu przyrodzenia aby w plantacyach samowolnie umieszczają skały na trawnikach gładkich lub w głębi dolin; takie naśladowanie przyrodzenia albowiem byłoby niewolnicze, wyłączające zasady smaku i wolności w działaniu. Ponieważ skały mają zwykłą swą posadę w górach, nie gdzie indziej więc iak tylko w miejscach najwyższych lub téż w przerwach i brzegami parowów umieszczają wypada te któreby sprowadzone bydź miały do ogrodu. Pewną jest rzeczą że głąz ogromny przyodziany wijącemi się krzewami, i

obrosły mchem różnofarbnym będzie niepospolitą ozdobą plantacyi, alie uważać należy także że nie każda opoka przydać się może, ponieważ takie tylko mają kształt piękny, których węgły są ostre i rysy wydatne. Skały z Granitu i z Bazaltu są nayprzydatniejsze do takiego użycia, kamień piaszczysty, wapienny i łopień rzadko kiedy miéwają kształt przyzwoity; lecz nadewszystko strzedz się należy kamieni których kształt okrągławy jawnie dowodzi że z dalekich mieysc pędem wody przyniesione zostały.

Nadmienić mi należy ieszcze że gdzie w mieyscu obraném do założenia ogrodu lub zwierzyńca znajduje się mała ilość skał, tam użyte bydź mogą do przyozdobienia niektórych stanowisk; gdzie zaś położenie jest w ogóle skaliste, tam należy stósować rodzaj i symetryą plantacyi do takiego położenia. W piérwszym przypadku skały są przydatkową częścią obrazu, w drugim zaś stanowią zasadę do jego urządzenia i ukształcenia.

34. Gdzie poziom jest skalisty tam bywają niekiedy pieczary, i urządzone bydź mogą z łatwością grotty. Rodzaj ten struktury miał niegdyś wielką wziętość nawet w ogrodach symetrycznych; nie tyle już dzisiaj lubione są grotty, i słusnie, ponieważ nie stosują się zgoła do zwykłych potrzeb mianowicie w krajach zimnych. Ktoby przecie chciał urządzić grottę pamiętać powinien że przyrodzenie działało bardzo silnie gdy tworzyło iaskinie, że sklepiło ie z głazów ogromnych i w twar-dych wydrążało skałach, że opatrzyło ie zwykle w wodę, i że otacza ie tém wszystkiém co wegetacya

ma najpiękniejszego. Jeżeli więc zbywa na materiałach dostatek lub na środkach odpowiadających temu który zamyśla o kowaniu grotty, rozsądnie postąpi gdy zaniecha takiego zamiaru. Strzedz się nadewszystko powinien budowania jaskiń upstrzonych stalaktytami, spatem i muszlami, jeżeli uniknąć chce śmieszności i niepotrzebnych wydatków. Gdzie zaś samo przyrodzenie utworzyło jaskinię, i zawiesiło w nięj wielkie stalaktyty (co trafia się często w górach wapiennych) lub umieściło źródło, tam nieodzownie korzystać wypada z tak przyjemnego zjawiska.

35. Budynki są także materialnymi przedmiotami stanowiącemi część znakomitą albo raczej najważniejszą, siedliska wiejskiego: mająć przecie na względzie że nie są bezpośrednim płodem natury ale płodem sztuki, przeznaczyłem im rozdział osobny w dalszym ciągu niniejszego pisma.

ROZDZIAŁ IV.

O ROZMAITYCH RODZAJACH SIEDLISK WIEYSKICH, I ZACHODZĄCEJ ROZNICY W RODZAJACH I W GATUNKACH PLANTACYOW.

36. Wzmiankowałem w Rozdziale poprzedzającym, że są dwa rodzaje plantacyi za pomocą których przyozdobić można siedlisko wieyskie; iedne symetryczne które w wymiarach regularnych i w kształcie nadanym dowolnie, naśladuią budowlę i podlegaią wogólnym względzie prawidłom architektury; drugie które przy zachowaniu rysów i kształtu iakie poziomowi i roślinóm nadało przyrodzenie, naśladuią iego twory w czém te celnią ozdobnym kształtem i uymuiącą powierzchownością.

Wyiaśniłem téż powyżéy iż z téy zachodzącéy między obudwu rodzajami plantacyów różnicy, a nadto ieszcze z przyczyn trudności połączonéy z zakładaniem i z utrzymywaniem plantacyów symetrycznych, wynika mała ich zdatność do przyozdobienia siedliska wieyskiego i niestósowność do położenia naszych ziemian.

Oświadczywszy zaś na wstępie do niniejszego pisma że takie tylko umieszczę w nim prawidła, które do kraju zastosowane i bez wielkiéy trudno-

ści praktycznie wykonane byź mogą, poprzestaną w dalszém rozwijaniu zasad przy zachowaniu których każdy ziemianin urządzić sobie może siedlisko ozdobne, na przedstawieniu uwag nad plantacyami które mają w przedmiocie naśladowanie tworów przyrodzenia, a które zowią zwykle angielskiemi.

37. Kto zakłada plantacyie mieć może cel trojaki:

1.) Ogólne urządzenie i przyozdobienie włości, nadając kształt przyzwoity poziomowi wodzie i budynkóm, za pomocą prac niwellacyynych, i budowniczych, iako też za pomocą plantacyi któremi otoczy domy, zabudowania gospodarskie, zagrody, wjazdy, stawy, drogi i t.p. które umieści w stanowiskach odleglejszych w celu urządzenia widoków, lub też dla połączenia wioski z lasem, z folwarkiem z inną wioską i t.d.

2.) Wyłączone i bezpośrednie przyozdobienie własny swéy siedziby, lub folwarku, zakładając ogrody, sady, zwierzyniec; urządzając wjazd kształtny i dziedziniec ozdobny. Ułatwiając komunikacyą między rozmaitemi budowlami z których składa się folwark i łącząc ie nieprzerwaném ogniwem plantacyi w taki sposób, iż przedstawiać będą ieden ogół zamożny w rysy wydatne i przyjemne.

3.) Przyozdobienie miejsca odznaczającego się szczególnemi zaletami iako to: bliskością jeziora, kaskady doliny obfitującéy w skały, w grotty i inne zjawiska natury, lasu zamożnego w piękne drzewa, lub nakoniec przyozdobienie znajdujących się

niekiedy w oddaleniu od wiosek fabryk ekonomicznych, iako to: gorzelni, browarów, młynów, tartaków lub innych zabudowań gospodarskich które w bliskości pastewników mieszczono bydy zwykły, iako to: pasieki, krowiarnie, stadnice i t. p.

Czyli zaś przyozdobienie iednego tylko pomiędzy wymienionemi przedmiotami, lub téż wszystkich tych przedmiotów mieć będzie na celu, użyć może trojakiemu tylko rodzaju plantacyi, iako to: plantacyów urządzonych w kształcie ogrodu; plantacyów urządzonych w kształcie zwierzyńca i sadów z drzew fruktowych, ponieważ wszelkie inne rodzaje plantacyów są tak ściśle spowinowane z temi trzema iż pod żadnym względem poczytane bydy nie mogą za przedmioty samoistne, którym oddzielna należy nomenklatura.

38. Wspomniane trzy rodzaje plantacyi nie mają między sobą związku koniecznego. Umieszczone bydy mogą pojedynczo, gdy zaś łącznie użyte zostaną do przyozdobienia siedliska wiejskiego, stają się środkiem nayskuteczniejszym do tworzenia pięknych widoków i do urzeczywistnienia pomysłów artysty. Jakkolwiek więc wyliczone powyżey rodzaje plantacyi są przedmiotami samoistnymi, skutki wynikające z użycia ich pojedynczo albo téż łącznie są zupełnie niejednakowe, ponieważ właściwa im przydatność do przyozdobienia siedlisk wiejskich nie rozciąga się do wielkiéy liczby przedmiotów; iakoż ogród spacerowy, zwierzyniec, lub sad stroyny naystosowniejsze do przyozdobienia domu okazalszego, nie posłużą bezpośrednio do przyozdobienia wioski; lecz wielka li-

czba plantacyi rozdrobuionych, urządzonych w sposobie ogrodu lub sadu i połączonych w ieden ogół plantacyjami spajającemi, albo téż zwierzyniec obeymujący w swém ograniczeniu zabudowania dworskie, folwarczne i wiejskie, posłużyć iedynie mogą do przyozdobienia posady rozległéy. Z tąd zaś wynika potrzeba użycia wszystkich tych rodzajów plantacyi w tym przypadku gdy właściciel ma w celu ukształcenie całéy swéy włości.

Użycie takich środków iest téż stosunkowe, ponieważ zawisło od zalet właściwych położenia miejsc które ie czynią mniej lub więcéy potrzebnými. Jeżeli n.p. wioska zajmuie posadę ogołconą z wszelkiéy naturalnéy ozdobności, zachodzi potrzeba nieodzowna urządzenia ogrodu, zwierzyńca, sadów i plantacyów połączających, któreby kształt poziomu przyozdobiły. Jeżeli zaś wioska ma położenie obfitujące w widoki i w znamiona charakterystyczne: wielość i rozmaitość plantacyów staie się mniej potrzebną.

Wzajemna stosunkowość tych plantacyów iest także ważnym przedmiotem, ponieważ iedne drugim dopomagają do wydatności.— Nie równie piękniey przedstawia się ogród gdy przytyka do zwierzyńca niżeli gdy ogranicza go pole. Najpięknieyszym wstępem do zwierzyńca iest ogród spacerowy przyozdobiony roślinami rozmaitego gatunku. Sad z drzewowocowych potrzebuie nakoniec połączenia z przedmiotami odlegleyszemi, aby w całéy wydał się okazałości. Plantacye częstkowe użyte do przyozdobienia zabudowań wiejskich, opierać się niejako powinny o plantacyą

główną, która znajdować się tylko może przy siedlisku właściciela.

Takie są ogólne zasady co do użycia wspomnianych rodzajów plantacyi; iest atoli okoliczność która mieć powinna wpływ stanowczy na skłonienie się w wyborze co do rodzaju plantacyi, iako to względ na pożytek wynikający dla całej okolicy z założenia plantacyi takich, które nieograniczają się w szczupłych wymiarach ogrodu, lecz zajmują całą przestrzeń włości. Taki względ iest niejako obowiązkiem dla obywateli troskliwych o przyłożenie się do przyozdobienia okolicy w której posiadają własność, a tém samém do podniesienia kultury w kraju, ale nadto stanie się dla nich samych nader pożytecznym, ponieważ wynika z urzędzenia wioski porządnego i ozdobnego ten bezpośredni skutek, że plantacye przyległe mieszkaniu właściciela nabędą wdzięków, powagi i okazałości.

Smiało więc doradzam każdemu który pragnie uprzyjemnić pobyt swój na wsi, który chce uczynić przysługę swym ziomkom i zasłużyć sobie na wdzięczność u potomstwa, aby nietylko nie wyłączał wioski z swych planów, ale owszem obrał iey przyozdobienie za nayspierzszy przedmiot starania. Z takich to zabiegów wynikło że zamienione zostały w niektórych krajach obcych, rozległe powiaty w ciągłe pasmo ogrodów, bez narażenia rolnictwa na uszczerbek i gospodarstwa, na utrudzenie w wykonaniu właściwych mu czynności. Wiem téż z własnego doświadczenia z jaką łatwością a nawet z jakim pośpiechem podobne przed-

sięwzięcia wykonane byź mogą. Dodać mi należy ieszcze uwagę, że założenie plantacyi obeymujących całe wioski posłuży nietylko do ozdoby, ale i do zabezpieczenia ich od zniszczenia przez pożary; zapobieży w części wyplenianiu lasów, które rok rocznie ogołoczone bywają z młodocianego drzewa na gradzenie płotów, i nie mafo przyczyni się do dźwignienia ważnéy odnogi gospodarstwa, iaką iest ogrodnictwo. Dla zaspokoienia przytém troskliwości tych osób które cenić zwykły rzecz każdą w miarę tęczasowéy użyteczności, a przeto uczynić mi mogą zarzut że doradzam zaprowadzenie plantacyi z drzew dzikich, a pomijam sady nierównie więcéy przydatne w gospodarstwie wieyskiem, winien iestem nadmienić iż tak ważny przedmiot nie iest bynaimniey dla mnie oboiętnym, iakoż umieściłem nieco daléy, zbior stosownych zasad i prawideł; lecz dodaię zarazem tę uwagę, iż w przekonaniu moiém, chodowanie drzew owocowych tam tylko odbywa się skutecznie, gdzie zaprowadzony iest w wioskach porządek i kształt przyzwoity.

39. Niżeli zaś przystąpię do rozwinięcia zasad przedstawionych na początku ninieyszego rozdziału, zwracam uwagę czytelnika na przedmiot który byź powinien podstawą wszystkich czynności iakie właściciel plantacyi zamierza, oraz nie zmienną skazówką wszystkich prac iakie przedsiębierze. Ważnym tym przedmiotem iest wybór rodzaju plantacyi, czyli obmyślenie, iaki byź ma charakter ogólny i iakie byź mają znamiona szczególne, któremi plantacya odznaczać się będzie.

Wybór w tym względzie zawisł w prawdzie od woli właściciela, lecz jeżeli ten nieczuje się dostatecznie biegłym w sztuce zakładania ogrodów, należy nieodzownie aby zaradził się artysty, ponieważ wybór dowolny stać się może przyczyną skutków nayniepomyślniejszych. Nadmienifem iuż w Rozdziale drugim 9.) iakie okoliczności ogólne mieć należy na względzie przy zaprojektowaniu rysu plantacyi, nie pozostaie mi więc do przytoczenia w tém miejscu iak tylko ta iedna uwaga, że w projektowaniu takiego planu, wybór rodzaju plantacyi zasadać się powinien, na naturalném usposobieniu miejsca i poziomu, mniéy lub więcéy dogadzaiącym pewnemu rodzajowi.— objaśnifem téż w Rozdziale I. (15) że wydoskonalenie ogrodów w Chinach i w Anglii stało się przyczyną, że dziś dwa tylko rzeczywiste podziały sztuki pozostały w teoryi, iako to rodzaj czyli gust chiński i gust angielski; nadmienifem także w krótkości iakie są znamiona które stanowią różnicę zachodzącą między temi dwoma rodzajami. Przydać mi tu należy objaśnienie, że nazwisko *rodzay*, oznacza tylko w ogóle iż zachodzi różnica między plantacyami w guście chińskim i w guście angielskim, lecz nie naucza, iż rodzaj każdy ma swoje podziały i nomenklatury szczególne, zastosowane do niektórych pojedynczych własności któremi odznaczaią się i przez które różnią się między sobą wspomniane podziały.

To poszczególnienie podziałów iest atoli konieczne potrzebne, ponieważ ogród cały a niekiedy nawet plantacya rozległa, bydź może założona

w sposób taki, iż ieden tylko podział ogólnego rodzaju będzie znamionującym ią charakterem. Jakoż w obudwu rodzajach chińskim i angielskim, wyliczyć można podziały czyli gatunki celniejsze następujące:

1. Melancholiczny;
2. Pasterski;
3. Bogaty czyli stroyny;
4. Zatrważający; (terrible)
5. W którym woda iest przedmiotem głównym;
6. Rustikalny.

Piérwszy ma w przedmiocie przedstawienie widowiska nieco posępnego, skłaniającego do rozmyślenia, i naprowadzającego umysł na koléy wyobrażeń poważnych; gęste lasy, widok cmentarza lub zwalisk, grobowiec, kaplica w samotném położeniu umieszczona, drzewa których kolor iest ciemny, i gałęzie zwieszane, służą szczególniéj do urządzenia takiego stanowiska.

Drugi zbliżać się powinien do natury którój kultura nie przekształciła. Łąki, piękne smugi, lekkie i powiewne drzewa, chatki, strumyki bładzące po murawie, są właściwemi znamionami takiego stanowiska którego charakter iest wesóły, pasące się trzódę dodają niepospolitéj zalety takim plantacyóm, które mieścić powinny w sobie gaiki brzozowe, i mnóstwo krzaków i drzew niskorosnących, iasnę zielonością ubarwionych; struktury pomniejsze jako to husztawki, altanki z drzewa nieociesanego, kanapki z gałęzi urządzone, znajdą umieszczenie właściwe w takich plantacyach.

Trzeci jest przyzwoitą ozdobą pałaców, które krasić ma tém wszystkiém co okwita i zamożna wegetacya dostarcza kolorów świetnych, i rokosznych woni. Takie stanowiska bydz powinny odkryte aby blask słońca i pogodne niebo dodawały świetności skarbóm przyrodzenia. Klomby z kwiatów założone w sposobie nieco symetrycznym, trawniki połyskujące się majową zielonością, drzewa rzadkie i piękne, są nayważniejszą i niemal wyłączną ozdobą takich stanowisk, w których sztuka niekiedy zaciéra ślady natury. Kioski, budynki architektury greckiey, mosty arkadowane, fontanny, znajdować się powinny w plantacyach tego gatunku.

Czwarty urządzać się daie w takich tylko miejscach gdzie znajduią się skały wysokie, pieczary, potoki, parowy głębokie i inne zjawiska natury dziczaféy i gwałtownie wstrząśniętéy. Sztuka rozwija w takich położeniach całą swą doskonałość i nieraz zdoła dodać przyrodzeniu znami ona takie iż widz zdumiony i trwogą zdięty, nie bez gwałtownego poruszenia duszy przypatrywać się im będzie. Pomniki nayprostsze i naypospolitsze, krzyż wzniesiony na szczycie skały, słup z wizerunkiem jakim postawiony przy drodze, most z drzewa nieociosanego zawieszony nad przepaścią, są właściwém ich przyozdobieniem. Tam naypiękniey wydaią się potoki szumiące i porywcze kaskady, czarne Swiery, Modrzewy zielone, Jodły wysokie, i niebotyczne Dęby.

Piąty gatunek właściwy jest miejscóm obfituiącym w wodę, gdzie znajduje się ieżioro samotne

pośród lasów, gdzie staw wielki lub brzegi rzeki podają sposobność do założenia plantacyi. Obeymujący w swym obwodzie znaczną przestrzeń wody, tam zgoła, gdzie woda głównym jest przedmiotem. Swieżość i buyność wegetacyi nadaie takim stanowiskom przyjemność niepospolitą, którą powiększyć można znacznym urządzeniem kępy, wystawieniem kształtnych chatek rybackich, faziemek, i zaprowadzeniem batów i ptastwa wodnego. Topole, Wierzyby, Olsze, i różne rośliny wodne służą do przyozdobienia takich stanowisk.

Plantacye rodzaju rustikalnego są te, gdzie ślady prac gospodarskich nasterczają się widom obok przedmiotów należących bezpośrednio do składu ogrodów. Znajdują się tam budynki ekonomiczne, ogrody warzywne, sady z drzew fruktowych, obok oranżeryi, klombów, i usłanych kwiatami rabatów. Widoki bywają tam rozległe, zwrócone na pola i na wieś; niekiedy też wioska mieści się w granicach takich plantacyi.

Jakkolwiek więc zachodzi między gatunkami plantacyi powyżey wyliczonemi różnaitość nader wielka, i niepodobieństwo zupełne, pomieszczone bydy przecie mogą w obwodzie jedney wielkiej plantacyi lub iednego zwierzyńca, a z tego połączenia wyniknie ogół najpiękniejszy i arcydzieło Sztuki. Takie są owe słusznie zachwalone ogrody chińskie, gdzie natura i sztuka użyczają sobie nawzajem pomocy, w celu urzeczywistnienia najszczytniejszych pomysłów wyobraźni. Nie jest przecie rzeczą konieczną i prawidłem nieodzownym aby w jednym ograniczeniu mieściło się tyle przed-

miotów różnokształtnych. Jedne stanowisko urządzone w którymkolwiek sposobie powyżéy wyliczonym, iest dostateczném przyozdobieniem wiejskiego siedliska, i mieści w sobie wszystkie te przymioty które wyłączne iego użycie, dostateczném uczynić mogą. Jakoż ogrody i zwierzyńce w Anglii składają się po większý części z jednego tylko gatunku wymienionych tu plantacyi; gatunek pasterski i rustikalny bywają tam naywięcéy w użyciu, i ta to szlachetna prostota iest główną cechą która stanowi różnicę między rodzajem angielskim i chińskim.

Abym zaś przedmiot ten iak naydokładniéy objaśnił, zamieszczam poniżey ogóluie opisanie ogrodów chińskich przez *P. Chambers*, tudzież opis szczegółowy ogrodu chińskiego, przez *P. Watelet*. Wyrozumieć można z piérwszego, iaki iest rzeczywisty charakter plantacyi w gúście chińskim, zdrużego zaś, iakie bywa ich urządzenie. Następnie umieszczę opisanie zwierzyńca założonego w gúście angielskim przez *P. Viart* iednego z znakomitszych plantatorów nowoczesnych, w tym celu, aby czytelnik przyrównawszy opisy te rozpoznać mógl z łatwością, iaka zachodzi różnica między plantacyami w gúście chińskim i plantacyami w gúście angielskim.

40. Chińczykowie nayusilniéy starają się aby ogrody ich były wierném naśladowaniem przyrodzenia w celniéyszych i ozdobniéyszych iego twórcach. Dobrze świadomi ile wzajemne zbliżanie sprzecznych między sobą widoków iest środkiem dzielnym do wprowadzenia widza w zadumienie,

używają często tego sposobu, z należytą jednak względnością na zachowanie przyzwoitości i pozoru rzeczywistości. Tym końcem staraią się umieszczać ogrody w położeniach takich, gdzie poziom przedstawia na przemian ślady gwałtownych wstrząśnień natury i najsłabsze i najdelikatniejsze rysy. Jakoż widzieć można w tych ogrodach parowy głębokie naieżone skałami między którymi leżą rozrzucone szczątki drzew ogromnych wyrwanych przez burzę; wiszary dobywające ostre swe szczyty z środka rozpadlin; zwieszane nad przepaściami skały, które grożą przechodniowi zniszczeniem; pieczary nurtujące wnętrzości gór; potoki spadające z łoskotem z ich wierzchołka; budowy zagrzebane w gruzach; kolumnady uniesione pomiotem wody w głąb przepaści. Temi widokami okropnymi żywi chciwie Chińczyk swą wyobraźnię i w wielkim im ma szacunku, ponieważ zakłada ogrody nie w tym celu aby były miejscem przechadzki, lecz zgromadzeniem widowisk napawiających duszę uczuciami gwałtownymi i drażniącymi, łagodnymi i słodkimi.

Umiejętność plantatorów chińskich wyiawia się nade wszystko w dokładnym naśladowaniu zjawisk przyrodzenia, i w przedstawianiu ich widzom tak sztucznie, że bezprzestannie w odmienną wykazują się postaci. Wszystkie części ich ogrodów lubo są dziełem sztuki zdają się być przecie płodem natury, takie zaś zachodzą kombinacje w ich pomieszczeniu i w ich użyciu, że w miarę zbliżenia się do nich lub oddalenia, i za każdą zmianą

stanowiska które widz zajmuje, zmienia się także postać obrazu który przedstawiają.

Użycie sprzeczności zachodzący między widokami zupełnie odmiennymi w celu uczynienia na przechodniach przez odmianę nagłą i niespodziewaną wrażenia silnego, jest także środkiem z którego nader zręcznie i doskonale korzystają umiętli. Większe ich ogrody mieszczą w sobie części zupełnie opuszczone gdzie natura okazuje się zdziczałą, martwą i odrodną, gdzie namnożone są przedmioty zrażające, i przeszkody utrudzające pochód, gdzie pracowicie wdziierać się potrzeba na góry, niebezpieczne przebywać przepaści, po ostrych spuszczać się skałach. Alłści w chwili téy gdy znużony przybysz mniema, że zbłąkał się, i zniechęcony zamyśla o powrocie, przedstawia mu się okwita dolina na której pasą się trzody; jezioro obsiane wyspami przystrojonemi w altany i w kwiaty po którym snują się łabędzie i czółna połyskujące rozmaitemi farbami; lub téż uyrzy miasto i ludny gościniec którym w długich szeregach dążą podróżni.

Ogrody ich przedstawiają także widowiska zupełnie nieznanne w Europie, które plantatorowie chińscy nazywają obrazami zaczarowanemi. Są to płody naydoskonalsze hydrauliki i akustyki, lub téż bezpośrednie twory natury, których użycie w sposobie należycie kombinowanym, zrzędzać zwykło w widzach zdumienie, trwogę, i inne gwałtowne poruszenia duszy.— Używają do tego wody bieżący w znaczny ilości którą wpuszczają w przepaść lub prowadzą kanałami podziemnymi, aby

wydawała okropny szum którego przyczyna nie może byz odgadniętą; skał tak urządzonych iż obijające się o nie wiatry gwiżdżą przeraźliwie, lub wyrzeczone słowa w nieprzeliczone powtarzają echa; roślin nadzwyczajnego kształtu, zwierząt ogromnością swą lub dzikością przerażających strachem.

Arcy dziełem sztuki atoli, są u nich tak iak i u nas, przedmioty pospolitsze, którym nadać umieją powaby naysilniéy uymuiące; są to te części ogrodu gdzie zachowana stosunkowość w wymiarach w kolorach i w kształcie klombów i trawników, trafne pomieszczenie budynków i pomników; rozwinięcie biegu wody, kształtne i naturalne; zawieszenie lekkich mostów; urządzenie wdzięczne wodospadów; namnożenie zajmujących widoków wewnętrznych, i umiętne korzystanie z widoków zewnętrznych; użycie poziomu w naykorzystniejszy sposób; zaprowadzenie wegetacyi zamożnéy w rysy i w kolory; dobór drzew i roślin i ich pomieszczenie w miejscu właściwém; wykończenie, ozdobność i świeżość płodów sztuki budowniczy i snycerskiéy, tworzą ogół nacechowany piętnem natury, wzbogaconéy temi skarbami któremi obdarzyła kraje nayodlegleysze i przyozdobiony naydoskonalszemi płodami sztuk nadobnych. W takich to ogrodach widziéć się daią owe misterne plantacye, za pomocą których mniéy obszerne obwoady wydają się nader rozległemi, i gdzie uwiedzione oko, dostrzega przedmioty których w rzeczy saméy niéma w tém miejscu; owe ponęty dla wyobraźni

tak dzielne, iż ta łatwo przestępuje granice rzeczywistości i nowych powabów używa temu co jest rzeczywistém.

Plantatorowie chińscy którzy w oyczyźnie swéy są bardzo poważani i piastują niekiedy znakomite godności, posiadają nakoniec nieznanym w żadnym innym kraju sposob, zmniejszenia wymiarów roślin nie tamując jednak ich wzrostu i nienadwężając kształtu, za pomocą którego tworzą ogrody naydokładniéy i naydoskonaley urządzone, a oraz tak szczupłe, że pomieszczone bydź mogą w budynkach mieszkalnych.

Rzecz ta o której rzeczywistości powątpiewać nie można, ponieważ stwierdzona jest świadectwem zupełnie wiarogodnym, służyć powinna za dostateczny dowód, iak dalece artyści chińscy zgłębili tajemnice przyrodzenia, w iak obszerne weszli kombinacye, z jaką cierpliwością, z jaką wytrwalością i z iakiém wysileniem jenuusza, postępują w swym zawodzie.

Znakomite ich prace nie uszły przecie sądu krytyki, mianowicie w Anglij. Upodobanie w ogrodach chińskich wprzód posunięte do zbytku ostygło z czasem; upatrzono w nich wady, dostrzeżono rozmaite niedogodności, aż nakoniec w miejsce gustu chińskiego ustalił się gust angielski, spowinowacony w prawdzie z gustem chińskim, któremu przecie dla szlachetnéy iego prostoty, użytecznego celu i rozsądnych kombinacyi pierwszeństwo rzeczywiście należy.

Ogród Chiński.

Niech buduje kto chce pałace dla pomieszczenia w nich tęsknoty która go drażni i chełpienia się z swych dostatków, ja urządziłem dla siebie ustroenie, w którym sam z sobą żyję i niekiedy rozmawiam z przyjaciółami. Nie wielka przestrzeń ziemi wystarczyła ku wykonaniu tego zamiaru.— W środkowym iéy stanowisku mieści się obszerna sala w której zgromadziłem ulubione mi książki, w celu badania wyroczeni mądrości i obcowania z starożytnością. W stronie południowej znajduje się chłodnik oblany do koła wodą, który dostarcza strumień spływający z przyległego wzgórza. Woda ta tworzy najprzód jezioro, dalej zaś dzieli się w pięciorakie odnogi na kształt szponów Lamparta. Snują się po nich Łabędzie w licznych szeregach.

Nad brzegiem pierwszy odnogi szumiący po kamieniach leży głaz ogromny, którego szczyt krzywy i zwieczony na podobieństwo trąby Słońca, unosi w powietrzu altanę przydatną do używania chłodu i do przyglądania się blaskowi którym iutrzenka krasie wschodzące słońce.

Druga odnoga rozdwoiwszy się obeymuje dwuramiennym kanałem budynek podługowaty, któremu służy za podstawę teras otoczony żywopłotem z krzaków różanych i z granatników.

Trzecia odnoga tworzy w zwrotach swych wyspę który brzegi są usłane kamykami, muszlami i piaskiem rozmaitego koloru. Część téy wyspy zajmują drzewa dochowujące zieloność wśród zi-

my; po drugiej zaś stronie umieszczona jest chatka rybacka.

Inne dwie odnogi strumienia płyną obok siebie brzegiem łąki zamożnej w kwiaty, łączą się niekiedy z sobą w małe jeziora połyskujące na kształt zwierciadeł na wesołych trawnikach; zbliżywszy się zaś do miejsca gdzie dolina stała się spadzistą, nikną w przepaści nasterczony skafami o które roztrąca się woda wydając szum przeraźliwy.

Ku północy znajdują się rozmaite budynki lekkie, rozpołożone trafem, jedne na szczycie wzgórza wznoszącego się nad innymi wzgórzami iakby matka pośród dzieci, drugie na pochyłości jego, inne w parowach któremi jest porane, z kąd wynika że w części tylko widziane być mogą. Otoczone są dookoła gęstymi plantacyami, między które promienie słoneczne przedrzeć się nie zdołają.

Od wschodu rozpościęra się mała równina, podzielona w rabaty czworoboczne i owalne, zasfonięte od pomiotu burzy laskiem złożonym z starych dębów. Na tych rabatach rosną kwiaty wonne, krzewy rzadkie, i uzdrawiające zioła. Gaik z drzew owocowych ogranicza ku zachodowi tę równinę, gdzie ciągle powiewają wiosenne wiatery. W środkowym ię stanowisku znajduje się mogiła opasana dróżką w kształcie ślimaka, po której wstępuje się do altany, obrosłej wijąciami się krzewami; brzegiem tej dróżki umieszczone są kanapki z darniny, uszykowane w taki sposób, aby z nich cała przestrzeń którą rabaty zajmują dokładnie rozpoznana być mogła.

Ku zachodowi ulica wysadzona z Wiérzb płaczących, zmierza brzegiem szerokiego strumienia, w miejsce gdzie ten spada z szczytu skały; mała drożka prowadzi korytem przepaści w której tonie strumień, do głębokiej pieczary podobnej do obszernego sklepienia, gdzie światło dzienne wdziera się przestronym roztworem przyozdobionym wiciokrzewami i powojem zwieszającymi się ku ziemi. Ułamki skały rozsiane w téj iaskini i znajdujące się w iéy ścianach wklęsłości, są naturalném usposobieniem do odpoczynku. Mały zdrojnik wytryskujący z głązów zléwa swe wody w wydrążony kamień z którego w tysiącznych odnogach spada na pokład iaskini, i nieco daléy tworzy sadzawkę urządzoną do kąpieli.

W tém miejscu połączone wody strumienia i zdroje rozléwają się szeroko tworząc staw, obsiany wyspami. Na większych wyspach znajdują się wolierki gdzie mieści się ptastwo rozmaitego rodzaju. Wielkie kamienie wznoszące się wyżéy wody i kształtne mostki ułatwiają przystęp do tych wysp. Gdy łożocie i inne wodne rośliny któremi brzegi tego stawu są obsadzone, zakwitną, iśnieie on szkarłatem i purpurą, na podobieństwo morza południowego gdy w niem zanurza się słońce.

Aby z tego miejsca inną oddalić się drogą niżeli jest ta którą się przyszło, należy przebyć pasmo skał zwieszających się do koła. W głébi przerwy znajdujący się między skałami które iakby olbrzymie filary pozostałe szczątki zniszczonego gmachu wnoszą się wyżéy Jodeł i

Swierów wyrosłych w rozpadlinach głazów, sunie się ścieżka wązka i spadzista wykowana w opiece. Ścieżka ta doprowadza do altany ogołoconej z wszelkiej ozdoby, lecz świetnie zaiste ustrojonej widokiem ogromnej równiny pośród której rzeka *Kiang* rozpościęra się między wsiami i polami okrytymi plonem.

Nieprzeliczone mnóstwo statków żeglujących po tej rzece, gromady rolników zaludniających pola, dżugie szeregi podróżnych którymi okryte są drogi, udzielają niepospolitej przyjemności temu widokowi, który opiera się o góry powleczone lazurową barwą.

Gdy pracą umysłową znużony, poczuwam potrzebę wypoczynienia, siadam w łódź i poruczaiąc się pędowi wody przybywam do wyspy gdzie jest chatka rybacka; tu rzucając rybom wędkę, widzę obraz świata który ponęty wskazuje aby bezpiecznie zdradził. Lub też idę pomiędzy kwiaty napawać się ich wonią, podlewam spragnione, przymocowuję te które wiatr rozkołysał, doglądam drzew owocowych, młodym latoroślom dopomagam do wzrostu. Miłe mi jest każde miejsce w moim ogrodzie, dla tego też w każdym znajduję dogodną dla siebie posadę. Zachodzące słońce, a nawet głucha północ zastały mię nieraz siedzącego na stoku-wzgórza lub w głębi doliny, przysłuchującego się pomyślowi wiatrów, szumowi potoków, i kołysaniu się liści, przypatrującego się polotowi ptaków, obiegowi gwiazd i księżyca. Jeżeli drażnią mię sny nieprzyjemne, lub bezsenność dokucza, wyprzedzam zorze i usiadłszy na skale

przyglądam się perłom i rubinom które jutrzeńka rozsięwa przed wschodzącém słońcem.

Alić zbliża się czas gdy opuścić cię przyidzie ogródku mój luby; zachoway mi wszystkie twe wdzięki do chwili gdy znowu poszukam przytułku w twém przyjazném ustroniu.

41. *Zwierzyniec Angielski.*

Postępując drogą ku stolicy, widzieć się daie w końcu obszernę ulicę rozpościerającą się na stoku wzgórza, zamek staroświecki umieszczony pośród trawników, w bliskości jeziora i w cieniu drzew wyniosłych. Położenie tego budynku iest tak szczęśliwe, iż z każdéj iego połaci wykrywają się widoki zupełnie odmienne, odznaczające się właściwemi im zaletami, które lubo że są w części dziełem sztuki, przecieź bydź się wydaiają płodem natury.

W prost wniyscia głównego znayduie się knieja zamożna w drzewa donośne zasadzone przed laty przez sławnego *le Nôtre* w celu urządzenia plantacyi symetrycznéj, którym czas atoli przywrócił przyrodzony im kształt i właściwe wymiary. — Drzewa te przedstawiają widok wspaniały przyczyniający się znacznie do ozdoby zamku.

Z poboczny połaci tego budynku obróconę ku zachodowi, widzieć się daie długi szereg gaiów gęstych, zajmujących wierzchnią część wzgórza lekko pochyłego. Zuaydujące się między niemi przerwy wykrywają smugi głębokie przyozdobione

drzewami umieszczonemi pojedynczo. Rozrzucone na murawie Jodły i Modrzewy tworzą drugą linią poboczną, i służą do skierowania uwagi widza na gościniec ludny, za którym wznosi się pasmo pagórków użytych do uprawy winnic. Starożytny ołtarz umieszczony w środku trawnika, jest iedyną ozdobą tego obrazu zalecającego się szlachetną prostotą.

Widok przedstawiający się z strony zamku obrócony ku północy, odznacza się różnaitością przedmiotów. Poziom nierówny; umieszczone w odstępach rozmaitych zabudowania gospodarskie, pośród plantacyi zastosowanych do ich rodzaju; rzeka i widnokrąg zamożny w rysy wydatne, nadają mu cechę życia, które jest wdziękiem niepoślednim w obrazach.

Przed czwartą połacią zamku rozwija się obraz okazalszy; między rzędem klombów przyozdobionych kwiatami i znajdującym się z przeciwnéj strony szeregiem plantacyi złożonych z drzew leśnych dobranych, mieści się trawnik rozległy przytykający do Jeziora, za którym rozpościéra się łąka upiękniiona plantacyami urządzonemi w taki sposób, iż znacznie przedłużają widok i udzielają mu różnaitości. Na znajdującéj się w śród jeziora wyspie wznosi się rotunda greckiey budowy, kaskada spada z szumem z przyległéj skały, lekkie mosty wskazują bieg rzeki uchodzącéj między drzewa, statek przystrojony w bandery kołysze się nad brzegiem wody, po którém snują się śnieżne łabędzie.

Weyrzenie na tyle rozmaitych przedmiotów które otoczony jest zamek, wzbudza ciekawość do rozpoznania ich z bliska. Rozpościérające się w różne strony dróżki podają tego sposobność.

Poważna samotność kniei, wzywa naprzód przechodnia do zwiędzenia cienistych iéy ustroni. Droga którą postępuje, prowadzi z razu przez las obrzedniejszy, daléy zaś zapuszcza się w ciemną gęstwinę; w tém gdy obawiać się zaczyna czyli nie zbłąkał się za granice zwierzyńca, uyrzy dolinę rozległą, po której snują się strumienie i dróżki, którą téż zdobią przedmioty zajmujące uwagę. Tu wznosi się wysoka kolumna porządku Doryckiego, opatrzona w napisy nauczające, że wystawioną została dla uczczenia pamięci tych, których staraniem przywróconą jest spokojność w oyczyźnie. Daléy zródło wytryskuie z pod głazu któremu snycerz nadał kształt pomnika. Most w guście arabskim zbudowany z kamieni pomieszanych z cegłą, unosi się nad rzeczką w miejscu gdzie ta łączy się z ieziolem.

Brzegi tego ieziora obfitują w stanowiska z których wykrywają się widoki, mające kilka razy za przedmiot główny, zamek i celniejsze plantacye.

Dalsze zwroty drogi prowadzą przechodnia między klomby złożone z drzew zagranicznych, z krzewów kwitnących i z kwiatów dobranych. Umiejętne kombinacye w rozpołożeniu tych klombów, różnaitość widoków wynikająca z ich uporządkowania, miękość i gładkość trawników po których są rozsiane, świeżość murawy którą utrzymują strumyki, szum wody rozlegający się do koła,

wszystko to zachęca przechodnia do zatrzymania się w tém miejscu, które opuszczając powtórnie odwiedzić przyrzeka.

Most kształtny unoszący się nad rzeczką wpadającą w małym oddaleniu w rzekę *Juine* łączy tę część zwierzyńca z łąką na której kępa Jodeł wysmukłych tworzy iakby świątynię przeznaczoną ku czci Bóżka opiekującego się trzódami. Nad brzegiem téy łąki znajdują się rozrzucone ruiny, zabytki zamku w którym przemieszkiwała Królowa *Brunchaut*, i gdzie Rzymianie szukali zabezpieczenia od napaści *Franków*. Napis wyryty na kamieniu obwieszcza o tém przechodnia.

Jeżeli widok tych zabytków i wspomnienie o wypadkach których są świadectwem, wzbudziły myśl posępną, uweseli niebawem przechodnia widok folwarku, złożonego z zabudowań kształtnych, gdzie dobytek, drób i inne inwentarze mają pomieszczenie właściwe. Sad zamożny w drzewa owocowe, winnica i rozległy ogród warzywny. Gay gęsty przegradza folwark od zwierzyńca, i zasłania go od pomiotu wiatrów.

Dróżka rozpościérająca się po trawnikach, krążąca pod Jodłami i Modrzewami które zasłaniają część zamku od zachodu i zapuszczająca się w głąb gajów, doprowadza przechodnia w ustronie przydatne do rozmyślenia, tu znajduje się budynek kształtny, przyozdobiony popiersiem *Delila* opiewacza ogrodów i napisami wyjętymi z dzieł jego. Mała biblioteka umieszczona jest w tym budynku.

Poziom pochyły zniżający się stopniowo przytyka do łąk obszernych, w cyplu których znajdu-

ie się młyn, którego zabudowanie wystawia obraz przyjemny. W miejscu sposobnym stoi w cieniu rozłożystych Wierzb chatka rybacka opatrzona w sieci, jest to stanowisko nader przyjemne w czasie upału; ładny widok który tu postrzegać się daie, zachęca także przechodnia do wypocznienia w tém miejscu.

Nieco dalej znajduje się ławka umieszczona w stanowisku z którego bieg rzeki Juine i rozległe widoki przedstawiają się; jedne mają w przedmocie jezioro które tu w całej obszerności widzieć się daie, drugie gościniec i przyległe do niego zabudowania i niwy. Jeżeli zaś przechodni postąpi torem dróżki ubocznej zapuszczającej się między plantacją złożoną z czarnych Swierów, przybywa niebawem do doliny, gdzie pomnik grobowy, stoi samotny w cieniu Cypryssów. Z tąd wrócić może inną drogą nad brzeg jeziora gdzie zastaie łódź gotową do przewiezienia się w miejsce gdzie Jezioro tworzy obszerne wybrzeże, w bliskości zamku, do którego, droga krążąca między plantacjami doprowadzi go koleją przyjemnych stanowisk i pięknych widoków, przedstawiających cenniejsze części zwierzyńca.

Umieszczone powyższy opisy, wystawiają dwójakie dzieło sztuki, mające ten sam cel, lecz różniący się zupełnie w użyciu materyałów i w zastosowaniu środków. Ogród chiński jest przedmiotem kombinacji w drobnostkach któremi gardzi plan-

tator angielski; Chińczyk potrzebuie skały zakrzywioné na podobieństwo trąby słońca, rzeczek rozprzestrzeniających się w kształcie szponów Lamparta, grotty podziemné do którój doprowadza ścieżka wykowana w opoce. Dziesięć budynków umieszcza w obwodzie swojego obrazu bez widocznego celu, mnoży mostki na małym strumieniu, i gdy szuka widoków któreby wyobraźnią jego nasyciły, potrzebna mu iest rzeka spławna, równina obsiana miastami, i cała dzielnosc ruchu jaką sprawia wygórowana kultura w okolicach najludniejszych. Wszystkie te przedmioty umieszcza w szczupłym ograniczeniu.

Angielczyk zaś mając do użycia przestrzeń ogromną, iezioro rozległe, knieje obszerne, poprzestaje na małej liczbie budynków i pomników, które mają cel widoczny. Zachowuie wodę w granicach które wyznaczyło iey przyrodzenie, umieszcza na niéy mosty w takich tylko miejscach gdzie zachodzi potrzeba. Otwiera widoki obszerne na przedmioty zewnętrzne, lub urządza ie wewnątrz zwierzyńca z plantacyi umiejętnie rozpołożonych, i z budynków używalnych. Młyn i folwark mieści w obwodzie swojego planu, strzeże się wszelkiéy przesadności i gdzie nieznamyduie bezpośrednio w przyrodzeniu rysów dość zamożnych i materyałów odpowiadających zamierzonemu celowi, takie tylko tworzy przedmioty, które zostają w ścisłym stosunku z naturą. Rysy które kręśli mają cechę wielkości, myśli iego są śmiałe bez uniesienia i ulegają zawsze prawidłom rozsądku, szlachetna prostota, natchnienie wieszce, zachowanie stosowno-

ści do miéysc, przyzwoitości i względności na sąd krytyki, rządzą jego czynnościami.

Słowem ogród angielski jest obrazem przedstawiającym dzieła przyrodzenia, ogród chiński zaś jest obrazem przedstawiającym płody przemysłu ludzkiego, i to jest co stanowi zachodzącą między nimi różnicę, z którą każdy zakładający plantacye obeznać się dobrze powinien.

Dodam jeszcze uwagę, iż zbywa plantatoróm chińskim na jednym z środków najskuteczniéj pomagających do ozdoby ogrodów to jest na budowlach różniących się właściwemi znamionami; budownictwo ich bowiem jeden tylko ma charakter ogólny, który wszędzie widzieć się daie, w świątyniach, w wieżach, w pałacach, w domach, w pomnikach, nawet w nadgrobkach; gdy przeciwnie narody europejskie prócz właściwego im budownictwa Gotyckiego, zachowały budownictwo starożytne Greekie i Rzymskie, i używają niekiedy budownictwa Egipskiego, Indyjskiego, Maurytańskiego, i Gotyckiego mieszanego z Rzymskiém.

42. Wzmiankowałem kilkokrotnie w tém piśmie, że to co w ogólnym względzie stanowi różnicę w rodzaju plantacyi chińskich i angielskich jest szlachetna prostota którą odznaczają się drugie, czyli rzeez bliżéy objaśniając, unikanie od mnożenia stanowisk nie mających ścisłego z sobą związku, budowli bez właściwego przeznaczenia, ozdób nad potrzebę, natfoku w produktach wegetacyi, i drobnostek bez liku, co wszystko w ogrodach chińskich nie tylko że do zbytku jest posunięte, ale zdaje się nawet być głównym ich przedmiotem

i stanowié wlásciwy im charakter. Dodaé mi ieszczé nale¿y, ¿e w Anglii plantacye obszérniejsze któremi otoczone s¸ siedziby mo¿nych wláscicieli sk¸adai¸ si¸ zwykle z trzech cz¸e¸ci, iako to: z ogrodu kwiatowego (Shrubbery) do którego nale¿¸ obszérne oran¿erye i treybhauzy, z ogrodu spacerowego (Pleasure ground) mieszcz¸cego w sobie wielk¸ liczb¸ drzew i krzewów exotycznych, i z zwierzyńca (Park) do którego przytykai¸ niektóre zabudowania ekonomiczne. ¿e ozdob¸ pomniejszych siedlisk wiejskich bywa zwierzyniec cz¸e¸ci¸ ni¿eli ogród. ¿e przy ma¸ych siedzibach gospodarskich znajduie si¸ pospolicie sad z drzew fruktowych, lub ogródek kwiatowy. ¿e wioski, s¸ z przyczyny wielo¸ci drzew wysadzonych w blisko¸ci domów, z przyczyny namno¿enia ¿ywop¸otów oddzielai¸cych niwy, z przyczyny zachowan¸y symetrii w budowlach wi¸c¸y podobne do plantacyi za¸o¿onych z umys¸u w celu zadowolenia smaku i pochlebiania oku, ni¿eli do osad rolniczych. ¿e nakoniec podzielenie w¸o¸ci, wynikaj¸ce z zwyczaiu wydzier¿awienia realno¸ci ziemskich cz¸astkowo, ma ten skutek, i¿ wsz¸dzie wi¸dzie mo¿na zabudowania porz¸adne, ogrody obszérne, drogi wygodne, ¸lady przemys¸u, zamo¿no¸ci i wy¿szej kultury.

Gdy wi¸c doradzam aby¸my w urz¸adzaniu siedlisk wiejskich obi¸rali Angli¸ za wzór do na¸ladowania, opi¸ram to zdanie na zasadach których gruntowno¸ci nikt zaiste nie zaprzeczy. Dok¸adniejsze wystawienie rozmaitych siedlisk wiejskich w Anglii które z dzie¸ P. Loudon nowotnego au-

tora angielskiego wypisane umieszczam; posłuży ostatecznie do usprawiedliwienia mojego zdania. Opis ten zastąpić może wszelkie bezpośrednie tłumaczenie przedmiotu, i rozwiąże wszelką wątpliwość, względem różnicy zachodzącej między rozmaitemi rodzajami siedlisk wiejskich i plantacji któremi są przyozdobione; jest też iakby zbiorem planów i projektów z którego każdy wybrać może co by dź osądzi najprzydatniejszém dla siebie.

Autor angielski zachowując porządek systematyczny w rozprawie o siedliskach wiejskich, podzielił je na dwie główne klasy iako to: pałaców i domów; w tę zaś drugiey kategorii umieszcza tyle rodzajów budowli i plantacji ile z przyczyny zamożności i zatrudnień ich właściciele bywają w nich zwykło różności.

Uważać można z iego opisu że pałace wiejskie panów angielskich mieszczą w sobie to wszystko, co sztuka budownicza dostarczyć może ozdób, najściślejszy połączonej z wygodą i z przyjemnością. Zda się więc iż między wszystkiemi narodami Europy, Anglicy jedni rozwiązać umieli trudność zachodzącą w pojednaniu klasycznej powierzchności budynków, z wewnętrznym ich urządzeniem. Pilność ich w dobięciu właściwej posady dla budynków jest zaiste godną zastanowienia; wybór miejsca podlega prawidłom następującym:

1. Aby te zostawało w stosunku z rysem ogólnym okolicy;
2. Aby było w stosunku do rodzaju budowy, wielkości i okazałości wystawić się mającego gmachu;

3. Aby dogadzało zasłonięciu budynku od wiatrów w okolicy téy pospolicie powiewających, i obróceniu go w tę stronę gdzie naylepiéy wystawiony będzie na działanie promieni słonecznych.

4. Aby ufatwiało wygodne rozpołożenie zabudowania;

5. Aby dogadzało koncentrowaniu się widoków w różnych częściach budynku;

6. Aby mieściło w swém ograniczeniu przedmioty nieodzownie potrzebne ku wygodzie i dla trwałości budowy, iako to wodę, grunt suchy, calec do oparcia fundamentów i inne t. p. dogodności.

Autorowie angielscy mieć także chcą:

1. aby w okolicach górzystych budynek ani w dolinie ani téż na wierżchołku góry był wystawiony, lecz w miejscu równém obraném na pochyłości góry w kierunku południowo-wschodnim, i aby poziom wznoszący się nad budynkiem zasadzony został drzewami, tak dla ozdoby iako téż dla ochrony od wiatru i zimna.

2. Aby w urządzeniu okien z których wykrywają się widoki, zachowane było takie uporządkowanie, iżby widoki w tém samym kształcie z okien okazywały się iaki mają rzeczywiście gdy widziane są z stanowiska będącego za domem. Doradzają przeto umieszczenie okien w dwóch ścianach pokoiów celniejszych, iako téż okno urządzone w arkadę w narożniku.

3. Aby budynek miał kształt taki iżby dogadzał obéyrzeniu otaczających go przedmiotów iak nay-

łatwiéyszemu, a oraz najmniéy miał części wystawionych na pomiot wiatru zachodniego, i ku północy obróconych. Z téy przyczyny uważaią kwadrat i równoległobok za najniegodniejsze figury, i przypisuią upodobanie w budynkach gotyckich upowszechnione w Anglij tey przyczynie, że architektura gotycka dogadza nieregularności zgodnéy z wygodném domu urządzeniem, gdy przeciwnie Architektura Grecka i Rzymska wszelką nieregularność planu wyłącza.

4. Aby budynek każdy miał dwie facyaty ozdobne, jedną od dziedzińca, drugą od ogrodu, którą to ostatnią uważaią za znakomitszą, tudzież aby okna w taki sposób umieszczone były, iżby widoki celniejsze z celniejszych tylko pokojów dostrzeżone być mogły.

Przynależnościami pałacu wiejskiego są:

1. Terass, który w Anglij uważaią za nieodzowną część ogrodu okazałego, pomimo odstąpienia od rodzaju symetrycznego, którego głównym przedmiotem i celniejszą ozdobą były terassy; iakoż przyznać należy że pięknie urządzony iest wspinałém przyozdobieniem wielkiego gmachu, ale oraz nader trudnym do zbudowania, ponieważ wtedy tylko staie się pożytecznym gdy ściśle zachowana została stosunkowość iego wysokości i szerokości do objętości gmachu któremu służy za podstawę. Jeżeli miejscowość temu dogadza, naylepiéy iest nadać terassowi spadzistość średnią i usłać go darniną aby łączył się z przytykaiącemi do niego trawnikami. Gdzie zaś usposobienie po-

ziomu iest temu na przeszkodzie należy opasać go murem, który ozdobami użytymi z architektury Greckiey lub Gotyckiey przystrojony być powinien. Wierżchnia czyli horyzontalna część terassu urządza się w sposobie drogi; brzegi iego obkłada się zwykle darnią, lecz piękniey iest brzegi te obłożyć kamieniem ciosowym i zamknąć cały terass balustradą żelazną. Ustawiają niektórzy drzewa pomarańczowe i inne rzadsze rośliny w wazonach brzegiem Terasu co nader przyjemny czyni skutek. Wolierki, namioty i inne lekkie struktury, są bardzo przydatne do przyozdobienia terassów obszérnych. Posąg umieszczony na podstawie wysokiéy, w tém mieyscu gdzie terass przytyka do trawnika, wydaie się za zwyczaj nader pięknie.

2. Zstępując z terassu przechodzi się przez ogród kwiatowy do oranżeryi i Treybhauzów jeżeli te nie łączą się bezpośrednio z pałacem; za temi zaś w położeniu iednak mniéy widzialném znajdują się:

3. ogród warzywny, mający oddzielną komunikacyę z zabudowaniem kuchenném, i

4. Sad czyli ogród złożony z drzew owocowych, przy którym umieszczone bywaią mieszkanie ogrodnika, suszarnia, skład na owoce, i inne t. p. zabudowania.

5. W linii równoległéy z pałacem rozprzestrzenia się trawnik, zachodzący daleko między klomby, i przytykający do plantacyi z których składa się zwierzyniec.

6. Brzegami trawnika mieszczą się drzewa nayrzsadsze, naywydatnieysze z kształtu i z koloru, oraz krzewy kwitnące, kwiaty trwałe wysoko rosnące,

zgoła to wszystko co wegetacya ma najpowabniejszego, z czego tworzy się oddzielny ogród spacerowy stanowiący ogniwo połączające rozmaite części plantacyi z zwierzyńcem.

7. Zwierzyńiec iest w Anglij nieodzowną przynależnością pałaców wiejskich, którym w rzeczy samey użycza niepospolitę okazałość i wspaniałość. Nadane mu nazwisko nie zostaje bynajmniej w sprzeczności z rzeczywistém jego przeznaczeniem, ponieważ służy za siedlisko stadom ieleni, sarn, i innéj zwierzyny; nie należy atoli wystawiać sobie że zwierzyńce w Anglij są kniejami podzielonemi w kwadraty lub w trójkąty które tworzą przecinające się ulice, iak bywały staroświeckie zwierzyńce przy szlacheckich zamkach we Francyi; zwierzyńce angielskie przedstawiają rokoszny widok lasu obrzedniego, złożonego z drzew celujących pięknym kształtem i buyną wegetacyą, pod któremi rozpościéra się trawnik ochędożnie utrzymany. Ograniczenie tych zwierzyńców starownie bywa ukryte, mieszczą się w nich budynki zastosowane do miejscowości, w nich krążą dróżki wygodnie urządzone do iazdy i do przechadzki, i strumyki w których poią się zwiérzeta w tych zwierzyńcach utrzymywane, i własnemu instynktowi zupełnie zostawione.

7. Znajdują się téż przy niektórych pałacach wiejskich, ogrody które w naszym ięzyku nie inaczej iak spacerowemi nazwane bydź mogą. Te obeymują w sobie plantacye z drzew rzadszych i roślin dobranych o których powyżéy uczyniłem wzmiankę, a oraz te przedmioty z których w ści-

słém znaczeniu rzeczy składa się ogród poświęcony przyjemności, iako to: trawniki otoczone klombami, i po których rozwijają kształtne swe zwroty, dróżki i ścieżki; struktury ozdobne, altany, kioski, pomniki; woda ujęta między brzegi gładkie i przedstawiające rzekę lub jezioro; skały; grotty; miejsca do spoczynku; fontanny; kaskady, i t. p. Takie plantacye mieszczą się zwykle między terasem i zwierzyńcem, i są nieocenioną ozdobą ogrodów angielskich.

8. Wiele iest nakoniec ogrodów w Anglii, gdzie znajdują się plantacye złożone wcałości z drzew amerykańskich, lub téż z drzew które nie tracą liści w porze zimowéy, plantacye systematyczne urządzone podług klasyfikacyi *Linneusza* lub Botanika *Jussieu*, tak iż znajdujące się w nich drzewa i rośliny są z sobą spowinowacone; nakoniec plantacye symetryczne w guście francuskim i hollenderskim.

9. Oranżerye i treybhauzy są nader ważnym przedmiotem w ogrodach angielskich, mianowicie odkąd zbytek do tego wygórował stopnia, że pospolite iarzyny, iako to kartofle, kapusta, groch, fasola, i t. p. pielęgnowane bywają w treybhauzach w celu przyśpieszenia ich dojrzałości. Oranżerye bywają częstokroć przyległe pałacom; że zaś potrzeba korzystania z naydrobniejszego promyka słonecznego w kraju tym mglistym i wilgotnym, naprowadziła na myśl nadania oknom formy sferycznéy, wynika ztąd szczególny kształt budowli, w kopuły zbliżający się do architektury cerkiewnéy, co nadaie niektórym pałacom powierzchowność

niezwyczajną i dziwną iakię wżadnym innym kraiu podobny widzieć nie zdarza się. Architektura Indyjska tyle też w obecnym czasie znalazła zwolenników w Anglii, iż ustępować ię zaczyna owa mieszana form greckich i gotyckich, z której pałace wiejskie powiększy części są złożone, i zwiastowana jest już epoka przestoczenia budownictwa w tym kraju.

10. Budynki gospodarskie i pola orne przytykają zwykle do zwierzyńca. Jedne i drugie bywają w zwierzyńcach rozległych przedmiotami zdobiącymi, ku którym zwrócony bywa nieraz widok główny, aby właściciel mógł użyć w trakcie swęj przechadzki wszelkię przyjemności, iakię wieś dostarcza.

Po pałacach zajmują w nomenklaturze siedlisk wiejskich pierwsze miejsce te, które popolicie zowią włością, to jest te, gdzie oprócz obszernego domu mieszkalnego i iego przynależności, właściciel posiada rozległe grunta podzielone między włościan albo raczej między dzierżawców. *Loudon* odwołuje się gdy o nich mówi do zdania *P. Nepton*, znakomitego plantatora angielskiego, który podaje za prawidło.

1. Aby główny budynek wystawiony był w kierunku południowo-wschodnim;
2. Aby znaczniejsze budowle ekonomiczne wystawione były w tyle domu, od frontu zaś znajdował się zwierzyńiec.
3. Aby pomnięsze budynki folwarczne znajdowały się w pewnej odległości od domu z któ-

rym jednak łączyć je będą dróżki wygodne prowadzone pomiędzy plantacjami stósownemi.

4. Aby budynek główny zajmował położenie środkowe między zwierzyńcem i polem orném.

5. Aby budynki mniej wydatne z powierzechności, lub mające przeznaczenie które jest na przeszkodzie nadaniu im postaci kształtnéj, zupełnie od budowli mieszkalnéj oddzielone i zasłonięte zostały drzewami wysadzonemi według reguł sztuki.

Siedliska wiejskie które zowią w Anglij *Villa*, z włoskiego, różnią się od włości w tém, że będąc poświęcone przyjemności więcej niżeli pożytkowi rzeczywistemu, składają się z domu mieszkalnego do którego przytyka zwierzyńiec, ogród spacerowy i ogród warzywny. Namnożenie takich siedlisk w iednéj okolicy i w jednym kierunku, który zawisł pospolicie od biegu wody, przyczynia się wielce do téj ozdobnéj, i wspaniałéj powierzechności, która jest przedmiotem naysławniejszym dla cudzoziemców zwiędzających Anglią. Taki rodzaj siedlisk nie mających związku z rolnictwem, istnieć atoli może w takich tylko krajach, gdzie bogactwa stały się udziałem rozmaitych klass w narodzie, i mnóstwo znajduje się rodzin utrzymujących swój byt bądź z kapitałów, bądź z uczestnictwa w politycznéj organizacji kraju. Nigdy więc spodziewać się nie można aby w Polsce istniały.

Villa i folwark. Rodzaj ten siedlisk wiejskich zapowiada z nazwiska, że łączy w sobie cel przyjemności z celem pożytecznym. Takie siedliska

są rzeczywiście folwarkami których budynki przyozdobione według reguł architektury, odznaczają się obszernością i w uporządkowaniu swoim tworzą ieden ogół którego części rozmaite, są z sobą ściśle połączone, niżeli zwykle bywa w siedliskach takich, gdzie gospodarstwo nie jest głównym przedmiotem zatrudnień właściciela. Facyata domu mieszkalnego bywa zwykle obrócona ku łąkom, zwierzyniec użyty do pasienia bydła zajmuje tylną stronę tego budynku, który wznosi się na podstawie usypaney z ziemi, gładko udarniowaney, i przystroioney w kwiaty, i w krzewy kwitnące. Kształtne ogrodzenia są nieodzowną przynależnością takich siedlisk, przy których znajdują się zwykle ogrody i sady, a niekiedy oranżerye i treybhauzy w miarę możliwości właściciela.

Siedliska nazwane chatkami stroynemi (*Cottage ornée*) tém tylko różnią się od zwyczajnych siedzib wlosciańskich, że mieszczą w swém ograniczeniu sad, ozdobniéy i umiętniéy urządzone niżeli bywa w pospolicie.

Położenie wywyższone nad poziom ogrodu i przytykaiący do niego roli jest bardzo dogodne do założenia takich siedlisk, które częstokroć nader przyiemny przedstawiają widok. Należy bowiem wiedzieć że to co w Anglij składa siedlisko pospolitego rolnika, w wielu krajach poczytane byłoby za porządną folwark; bo lubo budynki wiejskie są wogóle pokryte słomą lub trzcina, nie zbywa im iednak na przyzwoitęy obszerności, na kształtnéy powierzchowności i na wygodném urządzeniu wewnętrzném. Wrodzone narodowi upodobanie w ochę-

dóstwie, w porządku, w przyzwoitéy mierności, skłania nayniedostatniejszych nawet do śledzenia tego wszystkiego co uprzyemnić może życie, i téy to przyczynie przypisać należy przed wszystkiém ową uymuiącą powierzchowność przedmiotów nayważniejszych iako téż nayobojętniejszych, która w Anglij iedynie dostrzegać się daie.

Szczególniejszém przyozdobieniem takich siedlisk są sady, częstokroć obszerne, w których urządzone bywaią z drzew owocowych plantacye w kształcie klombów, i gajów. Obwód ich zewnętrzny składa się pospolicie z drzew owocowych wyrastających wysoko, iako to: z Orzechów włoskich, Kasztanów, Czereszni, Gruszek i Jabłoni w pośledniejszym gatunku. Wewnątrz tego obwodu znajduie się trawnik wysadzony lepszymi gatunkami drzew owocowych, uszykowanych w taki sposób że tworzą widoki i miejsce do przechadzki, które przyozdabiaią się klombami z kwiatów i scieżkami rozwijającemi się w rozmaitym kierunku. Sądzić można że taki rodzaj sadów połączających w sobie pożyteczność z przyjemnością, bydź powinien przedmiotem do naśladowania w kraiu naszym. W tym téż celu mówić o nich będę obszerniey w Rozdziale następującym. Kończąc rzecz o siedliskach zwanych *Cottage ornée*, dodaię uwagę, że ktoby w Polsce urządzał podobne siedziby bardzo właściwie uczyni gdy do wymienionych powyżéy plantacyi przyda dziedziniec kształtnie ustrojony drzewami w krzaki i w kwiaty, lubo że w Anglii dziedzińce takie znajduią się tylko przy gmachach znakomitszych. Alić w kraiu tym tak zamożnym

w piękne widoki mniéy potrzebny iest dziedziniec, ponieważ nie zachodzi żadna sprzeczność między budowlą ozdobną i zewnętrznemi przedmiotami które do niéy przytykają, w kraju zaś naszym nie odzowną iest potrzebą urządzać do koła siedlisk plantacye takie, któreby ubóstwo ich posady i obnażenie widnokręgu ukrywały. Z czego wynika że dziedziniec równie iest potrzebny iak ogród dla przyozdobienia siedliska wiejskiego. Plan dziedzińca mniéy obszérnego lecz nader gustownie urządzonego wyięty z dzieł P. Loudon znajduje się wyobrażony na Tablicy 3ciey pod figurą 2gą. Litera A oznacza dom mieszkalny. Litera B. zabudowanie gospodarskie przyległe. Litery C. C. dwa wjazdy z ukosa urządzone; litera D. trawniki przyozdobione plantacyami, Litera E podwórze odzielne przed budynkami gospodarskiemi. Drugi plan dziedzińca obszérniejszego umieszczony iest przy planie ogrodu wyrażonego na Tablicy 1szey. Ta szczególniéy różnica zachodzi między niemi, że do ustrojenia piérwszego użyte bydź powinny same krzaki i kwiaty; do przyozdobienia zaś drugiego potrzebne są drzewa wysokie, wysadzone w klomby i niekiedy pojedynczo. Wzywam tu uwagi czytelnika, aby zastanowić się chciał nad uporządkowaniem dziedzińca skróślonego na Tablicy 1szey pod lit. L. Przekona się z tego planu że klomby oznaczone lit. K, które część iego zajmują są uporządkowane w taki sposób iż ani od wjazdu oznaczonego lit. M. ani téż od wjazdu oznaczonego Lit. N. cały front domu dostreżony bydź nie może, i wczęści tylko widzia-

ny będzie w miarę zbliżania się do niego. Wjazd przed zabudowanie kuchenne oznaczone lit. B. iest zupełnie odosobniony i budynek ten plantacyami tak zasłonięty, że raz ieden tylko w miejscu gdzie droga zwraca się ku domowi, widziany być może. Osztachetowanie zamykające dziedziniec oznaczone lit. P. zostawia wszelako wolny widok ku domowi w kilku punktach. Taki dziedziniec lubo mały, urządzony iest przecie według zasad wskazanych, w rozdziałach poprzedniczych, i niezawodnie wiele posłużyć może do przyzdobienia domu.

Wątpić nie mogę że siedlisko wiejskie urządzone podług prawideł wymienionych powyżey umieszczone pomiędzy sadem i dziedzińcem, założone stosownie do planów które przy tym i przy następującym rozdziale znajdują się, stanie się nader przyjemnym mieszkaniem dla każdego który zechce zastosowac swe żądze do mierney możliwości. Będzie oraz celniéyszym przyzdobieniem téy włości pośród której umieszczone zostanie.

Siedziby chałupników czyli wyrobników naymujących się dziennie dzierżawców, i których majątek składa się z chatki i z ogródka wynoszącego zwykle ośmą część morga statutowego angielskiego czyli $77 \frac{3}{4}$ sążni kwadratowych, są ostatnim przedmiotem w spisie siedlisk wiejskich w Anglii. Jakkolwiek szczupłe ich ograniczenie i rodzaj zatrudnień ich właścicieli być mogą powodem do mniemania, że te siedziby są wizerunkiem nikczemności i kolébką nędzy, widzieć się daie przecie z ich opisu, i z względności iaką wszyscy autorowie angielscy objawiaią, mówiąc o nich, iż żadne

między niemi i chałupami polskich włościan nie zachodzi podobieństwo.

Loudon opisuje siedlisko chałupnika angielskiego, iakby dworek nader porządny, mający wystawę zasłaniającą od sfooty, sień przydatną do odbywania wielu zatrudnień gospodarskich, kuchnię dostatnią i wygodną, która w Anglii jest zwykłą mieszkalną izbą, nietylko dla ludu uboższego ale nawet dla wielu osób klasy średniej, izbę sypialną nad kuchnią umieszczoną. Drugą izbę w poddaszku, skład na sprzęty i niektóre pomniejszych zabudowania. Wspomniony autor doradza aby takie budowle opasane były murem lub żywopłotem, otoczone drzewami i krzewami owocowymi, aby ściany powlekano farbą i przystrajano roślinami wspinającymi i wijącymi się. Wszyscy autorowie angielscy których dzieła czytać zdarzyło mi się, zgadzają się z P. Loudon w względności na siedliska włościańskie, które nietylko wygodnymi ale i ozdobnymi mieć chcą. Przekonać się można ztąd ile w Anglii działa duch publiczny dla osłódzienia losu pracowitych żywicieli narodu. Bógdaj byśmy w oyczyźnie naszey podobnych doczekali się skutków! Gdy iednak dalsze rozwinięcie tego przedmiotu wybaczałoby z granic obecnego pisma; te tylko ugruntować mi należy na nim prawidło, iż uporządkowanie chałup wiejskich, wybór budowy trwalszey i kształtniejszey, niżeli widzieć się daie w Polsce, naypiérwszą jest czynnością i potrzebą nieodzowną dla tych którzy zamysłają o przyozdobieniu siedliska wiejskiego.

43. Przebiegłszy dość długi szereg siedlisk i plantacyi rozmaitego rodzaju które posłużyć mogą do przyozdobienia włości, należy mi wymieni ć kilka wzorowych ogrodów znajdujących się w Polsce, w celu wskazania zachodzący między niemi różnicy, i stwierdzenia teoretycznych podań powyżey umieszczonych, istnjącymi obok nas wzorami, którym z łatwością przypatrywać się możemy.

Wiejskie siedlisko Królów naszych pod Warszawą nazwane Łazienkami, iest wspaniałym zwierzynćem w rodzaju symetrycznym, gdzie jednak nie zniewalano natury do przyięcia obcego iey kształtu, i nie uięto plantacyóm naycelnieyszey ich ozdoby, iaką są drzewa w przyrodzoney ich postaci. Symetryczność właściwą iest w tём miejscu i odpowiada budowie pałacu zalecający się rzadką regularnością. Umieszczenie ogrodu botanicznego w bliskości Łazienek stało się trafuóm uzupełnieniem pięknego planu który służył za zasadę do urządzenia tego okazałego siedliska. (*)

Ogród Botaniczny iest w ścisłém znaczeniu rzeczy ogrodem spacerowym w rodzaju angielskim (pleasure ground). Usposobienie miejsca naturalne, więcéy przydatne do założenia kształtnych klombów i pięknych trawników, niżeli do chodowania roślin w celu naukowym, znacznie ułatwi-

(*) Niemiając w celu opisanie ogrodów znakomitszych w Polsce, ale jedynie wskazanie zachodzący różnicy w ich charakterystycznych znamionach, i w ich rodzaju, tyle tylko o ogrodach tych wzmiankuję, ile wymaga zadość uczynienie temu zamiarowi.

Ło ozdobne i przyjemne urządzenie tego ogrodu. Znajdują się w nim dwa stanowiska z których wykrywają się zupełnie odmienne widoki, tak piękne, iż wyrzec można śmiało że wyrównywających niemasz w Polsce.

Plantacye w Puławach zamożne w płody natury i sztuki są w ogólnym względzie raczcy zwierzyńcem niżeli ogrodem, lecz zwierzyńcem ogromnym pośród którego kilka mieści się ogrodów. Rodzay ich iest angielski; wszakże niektóre ich części urządzone są w rodzaju [chińskim. Gatunkowane bydź mogą wielorako, rozmaite stanowiska które zdumiony takim namnożeniem ozdób dostrzega w nich badacz natury. Znajdują się tam plantacye należące do wszystkich prawie podziałów iakiemi sztuka różnia swe twory, melancholiczne, pasterskie, ruskalne, stroyne i t.d. Ufudzony zjawiskiem drzew nieznaných i wegetacyi niezwykły, uięty kształtem budowli wspaniałych i rzadkich dzieł sztuki sądzi się przechodzeń bydź przeniesionym w owe szczęśliwe krainy gdzie natura nayobfitsze plouy, sztuka naycelnieysze pomieściła płody. Owo zgoła ogrody puławskie są iakby odzielną krainą utworzoną cudem aby była przedmiotem podziwienia.

Niemasz iuż w Polsce dostatków takich aby kto kolwiek zamyślał o zakładaniu plantacyi wyrównywających Puławskim doskonałością i ogromem, nie mogą bydź przeto wzorem do naśladowania w ogólnym względzie; lecz cząstkowe ich podziały i pojedyncze stanowiska, są nieprzebraniem źródłem nauki dla tych, którzy zechcą kształcić w sobie smak i ćwiczyć się w trudny sztuce plan-

tacy; tam bowiem znajdą wyjaśnienie wszystkich ięy zasad, tak we względzie intelektualnym iako téż we względzie materyalnym.

Nadobna Arkadya iest ogrodem chińskim, który przekonywa o rzeczywistości podań podróźnych opisujących plantacye w Chinach. Zaledwo wierzyć można iż w tak szczupłym ograniczeniu umianno pomieścić tyle przedmiotów odmiennych, a pomieścić trafnie i bez ubliżenia. W tym ogrodzie poznawać się daie umiętność kombinacyi posunięta do naywyższego stopnia, i dzielność wyobraźni wznoszący się do szczytu piękności; widzieć się téż daie w plantacyach i w budowach dobór materyalów i doskonałość w wykonaniu, które wzorowemi nazwać należy.

Sofiówka iest ogrodem zbliżającym się więcęy do rodzaju chińskiego niżeli do angielskiego. — Mieści w sobie plantacye mięszane, które przeto stają się obojętnemi. Nie ocenionym atoli skarbem tego ogrodu są struktury z granitu tak ogromne i tak doskonałe, że Egipt i Grecya przyiętyby ie ochoczo w poczet swych pomników.

Zamożny w upominki, więcęy ieszcze niżeli w ozdoby, ogród Wilanowski doczekał się w stuletnim swym bycie odmian, które kształt iego pierwotny zupełnie przeistoczyły. Jest dziś ogrodem pierwszego rzędu w rodzaju angielskim. Gatunek plantacyi iest w ogóle strojny, pozostałe miejscami ślady symetryczności są w stosunku właściwym z pałacem naywytworniejszym między wszystkimi budynkami wieyskimi iakie posiada Polska. Okaże się w czasie czyli przyłączenie wioski do

tęgo ogrodu odpowiadać będzie zamiaróm iey założyciela, dziś bowiem zachodzi nieiaka sprzeczność między temi zabudowaniami i rodzajem plantacyów obok których są umieszczone, a większa ieszcze względem pałacu w którego bliskości znajduje się; założenie wioski w tøm miejscu było więc przedsięwzięciem śmiałym iakiego w żadnych z cenniejszych ogrodów w kraju naszym, dotąd niedoświadczono.

Jabłonna przedstawia w dokładnym i umiętnym naśladowaniu znakomitszą Villa Angielską, urządzoną w guście naystósowniejszym do naszego kraju.— Zachowano tu upowszechniony w Anglij zwyczaj umieszczenia pałacu bezpośrednio przy zwierzyńcu; część plantacyi zajmująca przestrzeń między pałacem i pustelnią, iako tęż wjazd przed pałac, słusznie nazwać można wzorowemi. Naylepszym dowodem umiętnego założenia tych plantacyi iest ta okoliczność, iż pomimo zupełnego opuszczenia jakiego dziś smutny przedstawiają widok, piękne ich rysy bynajmniey zatarte nie zostały.

Ozdobnym i kształtnym wzorem małej Villa w guście angielskim iest Mokotów. Widzieć tam można sad stroyny, którego urządzenie mniey obeznanym z tym rodzajem plantacyi, nieiedną wątpliwość rozwiąże, iako tęż zwierzyniec którego szykowność wielu zapewne zachęci do naśladowania.

Olesin w Lubelskim, iest więcéy niżeli ogród, iest to obraz Idylliczny, skrészony nayumiętniey, lecz obraz ten nie służy bynajmniey do przyozdo-

lienia okolicy, ców kraju naszym znacznie zmniejsza jego zalety.

44. Przedstawiwszy myśli i uwagi autora angielskiego, podałem czytelnikowi sposobność do obeznania się z rozmaitemi rodzajami siedlisk wiejskich w nayobszerniejszém rzeczy tej rozgałęzieniu. Należy mi ieszcze przedstawić mu ten sam przedmiot w stosunku powszechniejszym i bliżéy spowinowaconym z bytem właścicieli ziemskich i z pożytkiem kraju, wskazując prawidła do połączenia plantacyi i siedlisk rozmaitego rodzaju w ieden ogół, z czego wynika urządzenie wioski.

Że autorowie angielscy w pismach swych o takim połączeniu siedlisk wiejskich nie wzmiankują wynika zapewne z téy przyczyny, iż namnożenie ich w Anglij usuwa wszelką potrzebę rozwodzenia się nad przedmiotem który sam z siebie iuż istnieje, a przeto pod prawidła teoryi podciągniętym bydź nie może. Położenie zaś nasze gdy iest zupełnie odmienne, uważam więc opisanie siedlisk wiejskich w Anglij które umieściłem powyżéy, iedynie iako zbiór materyałów z których ułożony bydź może plan obszerniejszy.

Są trzy przedmioty nad któremi nadewszystko zastanowić się powinien właściciel mający zamiar uporządkowania i przyozdobienia swey włości, iako to: kształt poziomu, dogodność położenia we względzie gospodarskim, i obliczenie kosztów wynikających z wykonania zamierzonego planu.

Z bliższego obeznania się z kształtem poziomu wyniknie trafne zastosowanie rodzaju plantacyi do położenia miejscowego, a przeto osiągnięty zo-

stanie skutek nader ważny między temi które sztuka ma na względzie, ponieważ służy iey za prawo niezmiennę aby iey płody zgadzały się z charakterem właściwym temu miejscu w którym umieszczone bydź mają. Wyniknie też przyzwoity wybór posady budynków, w tym względzie, aby te do łącznego pomieszczenia w obwodzie wioski przydatne były; nakoniec właściwy wybór rodzaju budowy.

Wzgląd na dogodność położenia do potrzeb gospodarstwa, posunięty bywa niekiedy do zbytku z poświęceniem wszelkiéj przyjemności i z obrazą zupełną zasad smaku. Rozpoznaiąc rzecz tę bez uprzedzenia, wyznać przyidzie podobno, że dogodność wzmiankowana ogranicza się w zakresie tak szczupłym, iż niedogodność iest raczey wyjątkiem w zwykłym porządku rzeczy niżeli przedmiotem powszechnym. Jakoż położenie suche, bliskość wody, grunt przydatny do założenia ogrodu, są iuż dogodnościami dostatecznymi na których poprzestać należy. Dogodności przydatkowe iako to łatwość do przepędzenia bydła, bliskość pola i t.p. nie są bynajmniej skutkiem wynikającym z położenia, ale skutkiem rozsądnych kombinacyi w urządzaniu planu wioski. Mniemałbym przeto, iż dobrze iest ograniczać nieco wyobrażenia o dogodności, aby nie tworzyć potrzeb i nie szukać uporczywie tego, bez czego łatwo obeysć się można. Nie wynika ztąd przecie abym doradzał poświęcenie wygod rzeczywistych a czasem nieodzownych, wykonaniu zamiarów znajdujących zaletę iedynie w wyobraźni. Tysiączne niekonsekwencye których

dopuszczamy się w życiu są niestety skutkiem podobnego postępowania.

Ścisłe obliczenie się z funduszami przeznaczonemi do wykonania planu zamierzonego, iest nakońiec czynnością z której ważne wynikają skutki. Ież to widzieć się daje niedokonanych przedsięwzięć z téy przyczyny, że środki nie wyrównały zamiaróm. Radziłbym także aby fundusze odpowiadały planóm, wbrew zdaniu tych osób które stosują plany do funduszów. Jeżeli kiedy zbyt uczna oszczędność iest naganną, to w tym przypadku, gdy idzie o wykonanie dzieł takich które krajowi zaszczyt, obywatelóm pożytek, potomstwu szacowną puściznę zapewniają. Właściciel mający w zamiarze uporządkowanie swey włości, uważać powinien iako fundusz materyały przydatne do skutecznienia zamiaru, które znajdują się na gruncie. Ten rodzaj funduszu iest tak ważny i tak znakomity, że wiele osób doprowadziło do skutku piękne plany bez inay pomocy, postępując z wolna w ich wykonaniu i rządząc się ściśle prawidłami rozsądku i smaku.

Względność na przedmioty trojakié o których dopiero wzmiankowałem, iakkolwiek ważna i konieczna, iest przecie okolicznością uboczną względem tych, którzy o skuteczney reformie w uporządkowaniu swéy włości zamyślają, ponieważ zachodzi okoliczność bardziéy ieszcze stanowcza, która ma wpływ nader ważny na zamiary i na ich wykonanie. Są to przesady upowszechnione między nami, co niewidzialnym w prawdzie sposobem lecz zbyt skutecznie tamują drogę ulepszenia, utrudzają

nieskończenie wykonanie przedsięwzięć nayzbawiennejszych, i mnożą przeszkody zmyślone trudniejsze prawie do pokonania niżeli przeszkody rzeczywiste. Niech mi przeto godzi się doradzić każdemu który poznaie potrzebę reformy, aby zrzucił ich jarżmo, i był wytrwałym w dopełnieniu przedsięwzięcia. Dodaję ieszcze, że kto zamysła o przyozdobieniu swey włości nie powinien pożytywać tę czynność za pracę *pospolitą* i powszednią, którą oziębłe, i z ślepem zastosowaniem się do obranego planu wykonywać należy, ale raczey uważać powinien w poziomie mającym zachować ludy iego działań, przedmiot idylliczny któremu; akby malowidłu pięknych rysów, ozdobnego kształtu i swietnych kolorów udzielić potrzeba; któremu wyobraźnia użyczyć może swych ponęt, sztuka swych wdzięków, nauki swey powagi, smak i rozsądek nadać przyzwoitość i właściwą pożyteczność. Mniemam że kto z takim przekonaniem działać będzie nie nikczemnego, nie obojętnego nie utworzy.

Nadmieniłem kilkokrotnie w niniejszem piśmie że poziom nierówny, gdzie wklęsłości znajdują się obszerne, gdzie woda, skały, lasy, przyczyniają się do odmian w iego powierzchni, jest położeniem naydogodniejszym do zakładania plantacyi. To prawidło nie ulega żadnym wyjątkóm gdy idzie o urządzenie plantacyi rozległych pośród których mieścić się będzie wioska. Jakoż nie piękniejszego zaiste wyobrażać sobie nie można w kraju ogołoconym z wielkich widoków iakie wokolicach górzystych usposobiło przyrodzenie, nad wioskę

rozłożoną na pochyłości dwóch pagorków pomiędzy którymi rozpościera się łąka w kształtnych zwrotach i płynie strumień szumiący po kamieniach. Gdzie wysokie drzewa pokrywają szczyty wzgórza, a znaczna masa wody zajmuje koryto doliny. Gdzie siedliska rozpołożone stosownie do rozmaitych inflexyi poziomu tyle przedstawiają oddzielnych obrazów ile jest domów, a obrazy te lubo że różnią się rodzajem plantacyi i kształtem budowy, w ieden przecie spaiają się ogół i tworzą ieden obraz zamożny w rysy wydatne i w widoki zajmujące. To wystawienie przedmiotu iakkolwiek bardzo związłe zdaie mi się przecie bydz dostatecznem dla skierowania myśli na kolej rozmaitych wyobrażeń i posłuży mi do wskazania prawidel iakie zachowane bydz mają przy urządzeniu wioski. Prawdłą te mieszczą się z kolei w porządku następującym:

1. Kto posiada w obwodzie swej włości dolinę dość przestroną, lub przynajmniey położenie nierówne, gdzie linije poziomu krzyżują się często, i znajdują się niekiedy linije prostopadłe przecinające linije poziome, przeznaczyć ie powinien do umieszczenia w nim wioski. Z użycia podobnego miejsca w takim celu, wypika dwojaka korzyść; naprzód, że grunt ten mniej przydatny do uprawy stanie się użytecznym, powtóre że ułatwia znacznie urządzenie wioski kształtne i ozdobne.

2. Jeżeli w głębi takiej doliny lub parowu znajduje się woda, nie należy zmieniać bynajmniey kierunku i przeistaczać kształtu iaki iej nadała natura, ponieważ wody płynące po poziomie nierównym, mają zwykle kształt nader uymiający,

który tracą natychmiast gdy sprowadzone zostaną w rowy lub w kanały.

3. Jeżeli spadziścioci między którymi znajduie się dolina są przecięte przerwami, i naieżone skałami, o tyle tylko przedsięwziąć należy pracy nad zrównaniem poziomu ile wymagać będzie nieodzownie umieszczenie budynków. Każdy bowiem przedmiot z którego wynika odłączenie siedzib iest pożądanym środkiem do właściwego wyznaczenia ich posady, ponieważ przyiąć należy za prawidło nieodmienne, aby domy ani w iedney linii, ani w kierunku prostym, ani też w iednakowey względem siebie odległości umieszczone były. Każde siedlisko tworzyć powinno przedmiot odrębny i samoistny który łączyć się ma w ogólnym planie wioski z innemi siedliskami za pomocą plantacyi, ale nie w skutek wymiarów regularnych i symetrycznego uporządkowania budynków.

4. Jeżeli na pochyłości wzgórzów między którymi rozwija się dolina, znajduią się punkta wywyższone, obierać takowe należy do umieszczenia niektórych budynków. Grzbiet wzgórza zaś obsadzić należy drzewami iak naygęściey, stosując przestrzeń tych plantacyi do inflexyi iakie w grzbiecie tym znajduią się, iako też do obszérności spadku, iaką ma ku dolinie.

5. Gdzie znajduią się skały znaczney wielkości, lecz zapuszczone w ziemię, odstónić ie należy z tey przynajmniej strony która zwrócona iest ku dolinie, aby widziane byđz mogły w całej ich obiętości.

6. Strumienie pobliskie, i sączące się z krynic lub z źródeł wody ściągnąć potrzeba do strumienia głównego płynącego środkiem doliny i osuszyć dobrze wszystkie parowy błotniste, aby żadne nieprzyjemne przeszkody nie tamowały przeyscia w całej przestrzeni poziomą zaiętego pod posadę wioski.

7. Jeżeli dolina zwięża się znacznie wiakiem miejscu, wstrzymać tam potrzeba bieg wody i urządzić staw, który wiele do przyozdobienia miejsca posłuży, i właściwe sobie zyska przeznaczenie, gdy tyle obfitować będzie w wodę aby przy nim, młyn mógł być zbudowany.

8. Osuszoną i oczyszczoną z zarośli dolinę, obrócić należy na pastewnik lub zamienić w łąkę, stósownie do iej przydatności.

Z tych urządzeń pierwiastkowych wyniknie ten skutek, że miejsce nie użyteczne, a może mniej przyjemne, przeistoczone zostanie niejako w ogród. Gdy zaś do takiego stopnia doprowadzony zostanie plan zamierzony, nastąpić powinno z kolei wystawienie domów i urządzenie siedlisk gospodarskich.

Te umieszczać należy według reguł wskazanych powyżey w odległości wzajemney takiej, aby dość obszerna plantacya, ogród warzywny i podwórze, w znajdującym się przedziale wygodnie pomieszczone być mogły.

Niektóre domy być powinny wystawione w miejscach wywyższonych, inne na pochyłości wzgórza, gdzie spadek iest mniej gwałtowny, inne zaś brzegiem doliny. Uporządkować ie należy

tak aby wszystkie lub przynajmniej w większej liczbie, dostrzeżone być mogły od wstępu w dolinę.

Domy mieszkalne obrócone być mogą frontem lub przyczółkiem ku dolinie, stosownie do usposobienia ich posady i do rodzaju budowy, z tą wszelako uwagą, aby część domu najwydatniejsza zwrócona była ku dolinie, ponieważ tam jednoczyć się ma widok.

Zabudowania gospodarskie umieszczone być powinny po za domami mieszkalnymi, bo struktura ich bywa zwykle mniej wydatna, gdzie jednak posada siedliska nie będzie dość obszerna aby to prawidło ściśle zachowane być mogło, umieszczone być mogą po obudwu stronach domu, nigdy zaś przed domem. Jak w pierwszym tak w drugim uporządkowaniu zabudowania, podwórze znajdować się powinno za domem, ta bowiem część zagrody gospodarskiej ma przeznaczenie takie, iż iey żadne uświetlenia powierzchowności przyjemney nadać nie zdołają.

Liczba budynków ekonomicznych być powinna ile możliwości ograniczona. Nie bowiem nieprzyjemniejszego być nie może iak natłok budynków których powierzchowność zależy od przeznaczenia, i których ukształcenie staie się przeto przedsięwzięciem niemal niepodobnym do wykonania. W porządnym gospodarstwie włościańskim poprzestać można bez ubliżenia wygodzie, na iedney stodołę i iedney oborze, nie mnożąc bez potrzeby liczby małych spichrzów, chlewów i innych drobnych zabudowań, z czego wynika nieporządek

i trudność w utrzymaniu budowli w przyzwoitym stanie.

Rodzaj i kształt budowli są dwoma ważnemi przedmiotami względem których jednak gorsząca że tak powiem obojętność widzieć się daie w Polsce. Trwałość i bezpieczeństwo wskazują nam od dawna potrzebę używania do budowli materiału lepiej odpowiadającego temu dwojakiemu celowi niżeli drzewo. Wzgląd bezpośredni na trwałość wymaga też aby zachowana była w budynkach pewna symetria, ponieważ wybór materiału nie jest zupełną rękocymią gruntowności budowli, jeżeli łączyć się nie będzie z kombinacyami w rysach. Z uwagi na tak ważne okoliczności z których wynika także ten skutek iż z powodu trwałości budynki stają się mniej kosztownemi, przysięć należy za prawidło nieodmienne przy urządzeniu wioski, aby domy mieszkalne i ile możności obory i stodoły z cegły murowane były. Co do kształtu budowli, służyć powinno za prawidło, aby dom każdy miał powierzchowność mniej więcej zastosowaną do reguł budownictwa, a nadto, aby blisko siebie stojące domy różniły się w rodzaju budowli, nie bowiem niemasz nikczemniejszego nad widok wioski której budynki są wystawione podług rysu iednostajnego; stósownie zaś do prawideł które wyżej wskazałem, zachodzi potrzeba konieczna, aby największa w kształcie budynków znajdowała się rozmaitość, z przyczyny że każde siedlisko tworzyć ma przedmiot odrębny i samoistny i przedstawiać widok odmienny.

Wybor co do kształtu budynków nie jest bynajmniej trudny ponieważ mnóstwo gotowych planów dostarczają dzieła o budownictwie wiejskiem, między którymi wydawane przez P. P. Malton, Chambers, Loudon i Ellis w Anglii, przez P. Kraft w Paryżu i P. Grobmann w Lipsku, zawierają w sobie rysy rzadkiéj piękności, trafnie zastosowane do rozmaitości położenia, do klima różnych krajów, do potrzeb i do możności rozmaitych klass w towarzystwie. Wskazawszy więc czytelnikowi tak obfite źródła z których dowoli czerpać może, tyle tylko pozostaie mi do nadmienienia, iż budowle wiejskie gatunkowane bywają podług gustu mniej więcej właściwego niektórym narodom i mniej więcej upowszechnionego w niektórych krajach. Jakoż wyliczyć można w długim szeregu budynków charakterystycznych.

1. Domek Gotycki którego znamionami szczególnymi są okna drzwi i kominy w części wyższej zaostrome. Przyczółki na kształt wschodów w kondygnacye podzielone, lub opatrzone w wieżyczki, gzymse wydrążone od spodu tak iż wisieć się zdają, filary złożone z wielu lasek w jeden słup spojonych, dachy wysokie i ostre, lub téż na jedną stronę okap mające, z drugiej zaś za gzymsem ukryte. Domki tego rodzaju bydz mogą pokryte słomą lub trzciną, właściwsze przecie iest pokrycie łopieniem lub dachówką płaską polewaną, a nawet gontami i kleńcem.

2. Domek Grecki w którego kształcie znaydować się powinny ślady budowy porządkowéj greckiej, o ile zastosowane bydz mogą do iego wyso-

kości i innych wymiarów obiętości. Znamionującą zaś własnością są linije horyzontalne, gzymсы wydane, attyki część dachu zasłaniające, i w ogóle dachy płaskie lub znacznie zniżone aby iak najmniej widziaue były. Domki takie słomą pokryte bydz nie powinny.

3. Domek Chiński, którego celnieyszą ozdobę i rys charakterystyczny stanowi dach wygięty, to jest wklęsły w środku a podniesiony czyli raczej zadarty przy gzymśie i w narożnikach, podzielony na kondygnacye i przyozdobiony zawieszonymi w różnych miejscach dzwoneczkami. Takie domki mieć powinny okna małe i wązkie lecz dość liczne. Kształt dachu wymaga użycia materyałów najtrwalszych, ściany obeysć się téż nie mogą bez ozdób zewnętrznych i powleczenia kolorami połyskującymi, przeto téż domki tego rodzaju bardzo w prawdzie przydatne do przyozdobienia plantacyi, są zbyt kosztowne aby mieścić się mogły w planie budujący się wioski.

4. Domek Bengalski wystawiony z ziemi tłoczoney opatrzony w dach spadzisty na kształt namiotu który trzciną lub słomą pokryty bydz powinien. Takie budynki odznaczają się iedyunie przyozdobieniem przy drzwiach i oknach urządzoném z kawałków drzewa osadzonych w ścianę, na podobieństwo plecionki w kwadraty czyli w szachownicę. Wykonanie takich ozdób jest łatwe, i rodzaj budowy stosowny do planu wioski, zbywa iednak takim domóm na rysach charakterystycznych dość wyraźnych.

5. Domek afrykański (Mauresque) budowy lekkiej, którego dach składa się z kopuły i szerokiego okapu znacznie wysuniętego za linią pionową ściany. Drzwi i okna mają w górnej części zakończenie ostre, jednakże nie tyle proste ile w budowlach gotyckiej lecz wklęsłe w części środkowej. Rodzaj ten domków podlega tém samém niedogodnościom o których wzmiankowałem mówiąc o domkach chińskich.

6. Domek amerykański między wszystkiemi najprostszy ponieważ zbudowany być powinien z drzewa i pokryty słomą. Szczególnym jego rysem jest kształt piramidalny, to jest że szerszy bywa u dołu niżeli w górze, dach wysoki i ostry opatrzone być może w wieżyczkę w której znajduje się komin. Poznać można łatwo z tego opisu ile niedogodności wynika z kształtu właściwego takim budynkom.

7. Między domami właściwemi różnym okolicom Europy pierwszeństwo należy sprawiedliwie tém, których wzory znajdują się w Anglii. Uważać można w ich kształcie umiejętne i gustowne połączenie budowy gotyckiej z grecką, gzymsy bowiem bywają zazwyczaj horyzontalne, okna zaś i drzwi kończące. Rozmaitość w przyozdobieniu tych okien kratkami w które osadzone są szyby bywa nieprzeliczona, i stać się niepoślednią ozdobą całego domu. Budynki te bywają zwykle murowane z cegły, znajdują się przecie niektóre gdzie dół murowany jest z kamienia, pierwsze piętro zbudowane z krzyżulców dębowych przemurowanych cegłą, czyli z muru pruskiego, drugie piętro wystawione z sza-

łówek tyńkowanych. Dachy są w ogóle dość wysokie i pokryte trzcinaą lub dekówką z słomy. Połączenie dwóch sprzecznych z sobą rodzajów architektury, które stanowi charakterystyczne znamie tych domków, czyni ich budowę fantastyczną, dla tego też w wykonaniu trudną bywa i w wielkiej liczbie planów kilka zaledwo wybrać można takich, w których kształtna powierzchowność łączy się z wewnętrzną wygodą i trwałością budowy, lecz też gdy plan umiejętnie kombinowany wykonany został na gruncie z przyzwoitą dokładnością, żaden rodzaj budowy nie wyrówna domkom angielskim w przydatności do przyozdobienia wioski, lub zwierzyńca, folwarku it. d.

8. Domy szwajcarskie wystawione z muru lub z drzewa mają rys właściwy który widzieć się daie w wszystkich okolicach przyległych Alpóm; rys ten jest prawdziwie malarski i ściśle spowinowacony z widokami iakie przedstawiają góry. Najlepsze wzory takich domów znajduią się w rysunkach wyobrażających różne położenia w Szwajcaryi, w Tyrolu, w Karyntyi i w Sabaudyi, gdzie z natury kopijowane były, w takich domach połączone bywa częstokroć mur z drzewem, przyczółki ich są w połowie pochyłe, w połowie prostopadłe. Ganek przestrony otacza ie do koła, niekiedy rzędem podwójnym. Okna znajdujące się w przyczółku mają także ganeczki czyli balkony. Znajduią się między niemi takie gdzie bałe z których ściany są zbudowane przedłużone są stopniowo, z czego wynika że narożniki podobne są do wschodów na wspak obróconych. Kształt ten lubo

szczególony, iest przecie nader przyjemny. Gdzie zaś dom iest w połowie z drzewa a w połowie z muru wystawiony, tam część wierzchnia drzewiana występuje znacznie za mur; dachy mają okap szeroki, i są zwykle pokryte łopieniem, dachówką lub kleńcem, mogą być przecie pokryte słomą bez ubliżenia charakterowi budowy. Domy takie im większe tém są piękniejsze, wydarza się często że obory i owezarnie przybudowane są do nich w taki sposób, iż dach przedłużony prawie do ziemi, budynek mieszkalny i oborę zarazem pokrywa.

9. Domy francuzkie, niderlandzkie i niemieckie podobne są z wielu względów do tych które w rozmaitych okolicach Polski zbudowali koloniści niemieccy. Są to w prawdzie budynki porządne, lecz rodzaj ich budowy po większemy części z muru pruskiego urządzony iest kosztowny i mniej dogodny w kraju zimnym. Domy takie nie mają w ogóle rysów charakterystycznych, a przeto nie wiele posłużyć mogą do przyozdobienia wioski, w zwierzyńcu zaś byłyby zupełnie nie właściwemi.

10. Domki góralów Norweskich mianowicie w okolicach miast Bergen i Röras, są nader kształtnym wzorem małych budynków drewnianych w guście fantastycznym i zupełnie oryginalnym; mają własność zdobiącą i być muszą wygodne, gdy w kraju zimnym odpowiadają potrzebie mieszkańców. Dachy ich są dość niskie, po większemy części pokryte korą brzożową którą przyciskają kamieniami aby iej wiatr nie unioś, przyczółki są prostopadłe, okap dostatni, gzyms szeroki

przyozdobiony figurami rozmaitemi, na ścianach znajdują się téż niekiedy płaskorzeźby wyrobione z drzewa, okna kwadratowe więcéy szerokie niżeli wysokie podzielone są w rozmaite kręgi i kwadraty ulane z ołowiu, w który osadzią się szyby. Domy te powleczone zwykle bywają kolorem czerwonym czyli raczey kompozycją z ugru smoły i tranu która przyczynia się znacznie do zachowania drzewa od gnilizny.

11, Blokhauzy, kosztowne z przyczyny użycia materiału budulcowego w znaczney ilości bez żadney potrzeby, i trudne do wystawienia z powodu ciężaru i nieszykowności materiałów, znalazły w prawdzie niektórych zwolenników w Anglij, z téy zapewne przyczyny że przedstawiały doskonałą sprzeczność z pięknymi domkami angielskimi; w kraju zaś naszym gdzie sprzeczność taka niema miejsca, służyć nie mogą zgoła za wzór do naśladowania, o czém wzmiankuję dla tego, iż zdarzyło mi się widzieć w kilku już miejscach w Polsce domy podobne, co nie dowodzi bynajmniej ukształcenie smaku i wydoskonalenie się sztuk nadojnych między nami. Naylepiej wydaią się takie Blokhauzy gdy zbudowane są z krąglaków czyli z drzewa surowego, iak go natura dostarcza, bez żadnego ociesania i obnażenia z kory. Można przyozdobić je słupami z drzewa podobnie nieociesanego do umieszczenia których zostawia się w ścianie frontowej odstęp dość spory, ponieważ takie domy mieć nie powinny ganków, ani attyków. Naywłaściwszym materiałem do pokrycia dachu jest sfoła w snopkach, które układają się tak iż

tworzą w rogach dachu kondygnacye na podobieństwo wschodów, w stropie zaś związane są czyli przeplecione kilkorako, z czego tworzy się grzbiet wywyższony. Taki sposób poszywania dachów używany jest także w niektórych okolicach Polski i z wszech względów dogodniejszy jest niżeli zwyczajne poszycie przymocowane koźkami.

12. Domek czyli dworek w guście Polskim jest przedmiotem tak ogołoconym z rysów charakterystycznych i z wszelkich znamion oryginalności, iż ani łatwo opisanym, ani w poczet budynków do ozdoby przydatnych umieszczonym być może. Główną jego wadą w tém względzie jest zupełna równość ścian, dla czego więcéy do skrzyżni mającéy wieko ostre niżeli do domu jest podobny; nieproporcjonalna wysokość dachu niedostatek okapu, zbyt czyste zwężenie drzwi, szczupłość okien, i niestósowność w wymiarach długości do wymiarów wysokości, owe nakoniec ganeczki które są godłem szlacheckiego dworku, oparte na ciękich słupkach, i opatrzone w daszek trójkątny, czynią go zupełnie brzydkim. Ktoby chciał takiej niekształtności zaradzić, zbliży się mniéy więcéy do rodzaju budowy tych domów które powyżéy opisałem, a przeto budynku ładnego i ozdobnego w guście rzeczywiście narodowym wystawić nie potrafi.

Okoliczności te wyjaśniają dostatecznie przyczynę dla której doradzam zaprowadzenie budownictwa obcego, w wiosce którą właściciel ukształcić zamierza.

Co do stodół, obór, chléwów i t. p. zabudowań gospodarskich, gdy te nie powinny zajmować w planie wioski do której myśl podaję, posady zbyt widocznéj, naylepszy ich kształt iest ten, który naymniey zrządzi trudności w wykonaniu; im prostsza więc będzie ich symetria, tém dogodnieysza i nayskuteczniey odpowiadająca celowi, co iednak nie uwalnia bynajmniey od obowiązku zachowania przyzwoitey proporcyi w wymiarach.

Po nastąpiouém pomieszczeniu budynków stosownie do ich kształtu i do ich obszérności, należy urządzić między niemi kómmunikacyą. Droga dobrze uplantowana, mająca szerokość przyzwoitą; spadki do spływu wody; opatrzona w mostki w miarę potrzeby, i grubo usypana zwirem lub kamieniem tłuczonym, aby w każdéj porze roku przystępną bydź mogła, iest tu nieodzownie potrzebną. Droga taka stanie się téż niepoślednim przedmiotem ozdoby; prawidła umieszczone w rozdziale następującym gdzie iestmowa o drózkach ogrodowych stosują się bezpośrednio do takiej drogi; ponieważ wioska urządzona podług planu który powyżéy przedstawiłem ma wielkie podobieństwo do zwierzyńca. Bydź więc powinna prowadzona droga w kierunku takim, aby przytykała do każdego siedliska, z czego wynikną rozmaite iey zwroty, ieżeli by iednak poziom zbyt nierówny lub inne z położenia wynikające trudności były temu na przeszkodzie, i stać się miały przyczyną zbyt częstych i zbyt nagłych iey zwrotów, urządzić wypada drózki poboczne, które tworzyć będą kómmunikacyą między drogą główną i siedliskami po-

iedynczemi; mieć należy nakoniec na względzie aby droga prowadzona była w takim kierunku iżby przechodzący z rozmaitych iey stanowisk postrzegał odmienne widoki i nie razem ale cząstkowo plan wioski mógł przejrzeć, co nie tylko posłuży do wzbudzenia w nim mniemania o znaczney iey rozległości, ale nadto poda sposobność do rozpoznania każdego przedmiotu w szczególności. Znajdujące się duże drzewa przy takiej drodze, przyczynią się znacznie do iey przyozdobienia i bydź mogą naturalną przyczyną częstego iey oddalenia się od linii prostej, gdzie więc takowe znajdują się, zachować ie, gdzie zaś ich niebędzie zasadzić należy, a to w odstępach przyzwoitych zastosowanych do plantacyi przedzielających siedliska.

Plantacye te są nader ważnym przedmiotem od którego zawisła w części piękność obrazu iaki przedstawiać ma wioska; uważane zaś bydź powinny pod względem dwoiakim:

Naprzód, iako przedmioty *samoistne* które czynić powinny skutek bezpośredni;

Powtóre, iako przedmioty *połączające*, które przyczyniaią się pośrednio do przyozdobienia ogólnego planu wioski.

Uważane w pierwszym względzie nie różnią się bynajmniej od plantacyów w zwierzyńcach, to jest że mieć powinny kształt ozdobny, proporcją właściwą, i składać się z drzew dobranych. Tworzyć powinny w bliskości domów gaiki dość obszerne aby całe siedlisko otaczały, i udzielały mu ozdoby. Drzewa rozłożyste, iako to Dęby, Buki, Lipy, Kasztany, Klony są nayprzydatniejsze do

takich plantacyi, z drzew fruktowych te gatunki Jabłoni i Gruszek które zwykły wyrastać wysoko, tudzież Czeresznie i Orzechy Włoskie. W położeniach niskich i wilgotnych umieszczać należy Topole piramidalne i Amerykańskie Jesiony, Wierźby, Olsze; w wysokich i skalistych Modrzewy, Jodły, Świéry.— Kilka drzew znajdować się powinno przed domem przy drodze, masa zaś plantacyi zajmie obwód całej siedliska tak iż podwórze, obory i sad znajdować się będą w środku tego gaju. Gaiki takie różnić się powinny jedne od drugich gatunkiem drzew i tak n.p. jeden złożony będzie z samych Klonów, drugi z samych Brzóz, trzeci z Jodeł i Świerów, czwarty z Topoli piramidalnych, piąty z Kasztanów, szósty z Modrzewów i t.d. Wyniknie z takiego pierwiastkowego urządzenia plantacyi mnóstwo punktów górujących nad poziomem, i rozpostartych na całej przestrzeni którą posada wioski zajmuje, te zaś punkta zjednoczyć należy w jeden ogół, za pomocą plantacyi łączących.

Wzmiankowałem już iż takie plantacye są przedmiotem pośrednim, prawidła podług których urządzone być powinny, różnią się więc znacznie od tych które powyżej wskazane zostały. Plantacye takie składają się z drzew niższych, sadzonych powiększły części w linije lekko zakrzywione i wąskie, lecz krótkie aby stósowały się do wszystkich inflexij poziomu i krzyżowały się iak nacyęściey, im więcéy bowiem zachodzić będzie łamania w ich kierunku tém więksha okaże się rozmaitość w powierzchni poziomu, wystrzegać się przecie należy wszelkich linij które się krzyżują

pod węglem prostym lub zostają względem siebie w kierunku paralelnym, ponieważ wynikałyby z tąd figury regularne iako to kwadraty i czworoboki, gdy tém czasem trójkąt iedynie i taki którego ieden węgiew jest bardzo rozstwarty, drugie dwa węgi są bardzo ostre, ma miejsce w plantacyach tego rodzaju. Linije te bydź mogą urządzone z drzew sadzonych w jeden rząd, gdzie zaś okaże się potrzeba rozprzestrzenie ie z przyczyny poboczney inflexyi gruntu, sadzić ie można kilko rzędami z tą iednak ostrożnością aby odległość między drzewami nie była iednostayna i aby iedne na przeciw drugich nie znaydowały się, ponieważ plantacye takie nie powinny mieć żadnego podobieństwa do ulic. W takich téż miejscach gdzie krzyżują się doliny rozciągać się powinny brzegiem obudwu dolin, aby wątpić nie można było że są płodem naturalnym gruntu. Kto zastanawiał się nad kierunkiem który miewać zwykła wegetacya drzew w miejscach uprawnych, uważał zapewne że rozmaite zarośle krzewią się w miejscach których uprawa nie dosięga, i że takie zarośle są naturalnemi łącznikami rozrzuconych części w lasach, ten więc skutek który wynika z podobnych zarośli naturalnych bydź powinien naśladowany w plantacyach sztucznych o których mówię. Drzewa krzaczyste i nisko rosnące, iako to Rokit, Leszczyzna, Głogi, Tarki, Ciernie, Bez, Czeremsza, Swidła, Trzmiel, mogą bydź użyte w tych plantacyach gdzie te zajmują miejsca wywyższone, w niskich zaś położeniach potrzebne są drzewa wyższe iako to Topole, Wierźby, Graby, Brzosty, Sokory, Ja-

rzęby, lwy i t.p. Bydź powinny miejscami obrzednie i niejako przezrocyste, w innych zaś gęste i lubo kierunek linii którą zajmą na poziomie nie wiele oddalać się powinien od wymiarów prostych, przecieź obiętość ich różnić się powinna znacznie, to jest że w iednym miejscu będą wydęte w drugiem zwężone. Strzedz się téż należy aby w szczycie swym nie przedstawiały linii horyzontałnej, dla czego przedzielać potrzeba drzewa mające wzrost niski i koronę okrągłą, drzewami mającemi wierzch ostry i wyrastającymi wyżej. Plantacye takie tworzyć powinny linije przynajmniej trojakię, gdzie zaś posada wioski jest rozległa i poziom nierówny sadzić ie potrzeba w pięć, w sześć a niekiedy w ośm rzędów. Urządzenie takich plantacyi zdawać się może nie jednemu przeciwne potrzebóm gospodarstwa ponieważ zajmą grunt przydatny do uprawy, lecz takie mniemanie okaże się w ogóle bez zasadnem gdy uważać zechce, iż role włościańskie będąc w kraju naszym nader rozdrobnione, znajdują się między niemi w małej odległości miedze które granice ich oznaczają, te więc miedze użyte bydź mogą do urządzenia plantacyi o których mówię bez żadnego uszczerbku w gruncie ornym. Wypadnie jedynie regulować ogrody i role włościańskie w taki sposób, aby już nie figurę czworoboczną iak zwykle, lecz figury trójkątne składały, co nie sprzeciwia się bynajmniej potrzebóm gospodarstwa. Uważać w reszcie należy, iż rozległość ziemi nie jest w kraju naszym w takim stosunku do ludności, aby dowolne rozszerzanie posad wiejskich bydź miało uszczerbkiem dla rol-

nictwa. Plantacye wzmiankowane służyć nakoniec będą za ogrodzenie rolóm czyli półwólczkom włościańskim, i jeżeli dobrze urządzone zostaną zastąpią płoty dotąd używane, które są w ogóle kosztowne i stają się przyczyną zniszczenia peryodycznego młodościanych lasów.

Wspomniawszy o płotach dodać mi wypada, iż żadne ogrodzenia z materiałów martwych, porządne sztachety wyjąwszy, znajdować się nie powinny w wioskach urządzonych podług planu który powyższy przedstawiłem. Gdzie za ydzie potrzeba ogrodzenia sądzić należy żywopłoty, i te utrzymywać porządnie. Jest to warunek konieczny od którego oddalić się nie można pod żadnym pozorem, ponieważ wynikłoby z zaprowadzenia ogrodzeń zwyczajnych, bezpośrednio zniszczenie porządku właściwego wioskóm o których iest mowa, a tém samém zniszczenie illuzyi wynikającej z utrzymania tego porządku.

Mówiłem dotąd o posadzie wioski w położeniu nierówném, gdzie kształt poziomu znacznie ułatwia wynalezienie stanowiska do pomieszczenia siedlisk i rozpołożenia plantacyi, iako téż do urządzania widoków zajmujących. Należy mi wspomnieć także o uporządkowaniu wioski na poziomie równym.

Takie położenie iest iak kilkokrotnie przedstawiłem w tém piśmie, najmniey sposobne do wykonania planu ozdobnego, nie inaczey więc korzystać z niego można iak tylko za pomocą sztuki, która zastąpić powinna dogodności wynikające w położeniu przyjaźniejszym z bezpośredniego

działania natury. Wynika z tąd potrzeba rozprze-
strzenia znacznie plantacyi samoistnych i po-
mnożenia liczby plantacyi połączających. Pierwsze
bydź powinny ile możności wydatne i w kształcie
swym jako téż w doborze drzew urozmaicone,
drugie zaś iak nayczęściey pokrzyżowane, aby ho-
ryzontalna linija poziomu zupełnie znikła; wypa-
da téż aby plantacye połączające przedłużały się
znacznie za posadę wioski dla utworzenia widoków
zewnątrznych na których pospolicie zbywa w poło-
żeniu równém. Wszystkie inne prawidła które
powyżey przedstawiłem, mówiące o urządzeniu wio-
ski w położeniu nierówném, zachowane bydź po-
winny bez wyjątku, przy założeniu iey w ró-
wninie.

Zdarzać się zwykło w kraju naszym, mianowicie
odkąd znaczna liczba rolników cudzoziemców
osiadła w Polsce, że zakładane są wioski w lasach.
Jest to wypadek zapewniający wielką korzyść we
względzie ozdobności: ponieważ celniejszy ma-
teriał z którego tworzą się piękne obrazy, to iest
drzewa, w znaczney ilości znajduie się w mieyscu.
W takim stanie rzeczy odbywają się czynności
w sposobie zupełnie odmiennym od tego gdy przy-
ozdobienie wynikać ma z plantacyi, bo tu z dostatku
gotowego korzystać, tani zaś w dostatek sposobieć
się dopiero należy. Główną czynnością w urzą-
dzeniu wioski w lasach iest przysposobienie po-
sady którą ma zajmować. Odbywając tę czynność
potrzeba mieć wzgląd aby prawidła wskazane po-
wyżey mające w celu urządzenie posady właści-
wey dla kaźdey z osobna siedziby zachowane były;

aby wyznaczając miejsca do rudunku w których znajdować się będą pola, pozostały w stósowney odległości i w właściwem uszykowaniu massy drzew przeciągłe które zastąpią plantacye połączające, aby nakoniec wycięte były linije szerokie w takich miejscach gdzie las jest najwyższy, w celu otworzenia widoku na przedmioty zewnętrzne; linije te nie powinny być zupełnie proste, iak zwykle bywa w porębach, lecz nieco wygięte, miejscami rozprzestrzenione, miejscami zwężone, w ogóle zaś tak dostatnie, aby zdawały się być skutkiem naturalnego usposobienia poziomu. Lasy czarne obfitujące w drzewa okrągło liściowe rozmaitego gatunku są nayprzydatniejsze do urządzenia posady wioski, w lasach zaś złożonych z drzew iglasto-liściowych które zowią pospolicie Borami, wypadnie założyć w bliskości domów plantacye z drzew i z krzaków odmiennych, dla ozdoby i rozweselenia takich lasów których zieloność jest zbyt jednostayna, wegetacya martwa, i powierzchność posępna. Jeżeli w lesie znajdzie się smug obszérny, obrać należy w szczególności to miejsce do założenia wioski, ponieważ znajdzie się tam zwykle woda, iako téż dla tego, że cięcie i rudowanie drzew staie się mniej potrzebném, że w reszcie takie miejsca mają naturalne usposobienie do urządzenia posady siedlisk.

Być może iż teorya którą tu przedstawiam nie jednemu obywatelowi zdawać się będzie przeciwną wyobrażenióm upowszechnioném w przedmiocie urządzenia wioski; takich zwolenników staroświeczny narodowey zapytam, czyli lepsze skutki

wynikły z teoryi podług której budują dotąd wioski w Polsce, i z facińskim klasykiem powiem: *Vitiosas extinguere consuetudines, et optimas spargere*. taki iest cel moiego pisma. Wszakże wolno iest udzielać rady, i wolno iest odrzucać ie, lecz gardzić niemi bez przekonania się o ich wartości iest lekkomyślnością.

Kościół, dom właściciela, i Austerya, są budynkami którym należy pierwszeństwo w wyznaczeniu posady iaką zajmować powinny w planie wioski. Uważać można podróżując w Polsce, że wybór miejsca do założenia dworów bywa zwykle dość trafny, iest to dowód wrodzonego nam gustu, ubolewać należy że obojętność na przyozdobienie domu iako téż na rodzaj budowy przytłumia te naturalne usposobienie, z którego wyniknąby mogły skutki naypożądańsze. W myśl planu który powyżéy przedstawiłem kościół zajmować powinien wyższą część wzgórza, ponieważ budynki tego rodzaju wydają się naylepiey w położeniu odsłoniętém i na ustroniu. Plantacye zbyt gęste nie stosują się dobrze do budowli kościelnych, poprzestać należy na wysadzeniu przy nich kilku Topoli Lombardzkich i Jodeł lub Swierów, ponieważ kształt piramidalny tych drzew odpowiada wysokości i formie budowy.

Dom właściciela znajdować się powinien w końcu wsi ponieważ mió mu będzie zapewne przyglądać się osadzie którą utworzył, a nadto wioska tworzyć będzie względem domu widok odpowiadający plantacyóm które po drugiey iego stronie znajdować się będą. Dom ten nie powinien ie-

dnak byź wystawiony w takim miejscu iżby wieś przedstawiała się w kierunku poprzecznym czyli z frontu, lecz w kierunku podłużnym czyli w profilu. Wzmiankowałem już powyżej iż naydogodniejszym położeniem dla domu, iest stok wzgórza nachylonego ku wschodowi.

Austerya znaydować się powinna w końcu wsi, w dolinie, i przy drodze; budynek taki mający z przeznaczenia kształt podługowaty, wydawać się będzie najlepiej w położeniu niskiem, niepowinien też byź umieszczony na wzgórzu ze względu na wygodę podróżnych, ani w środku wioski ponieważ przyjemną iest rzeczą dla podróżnego gdy dojeżdżając do wsi uyrzy się bezpośrednio u mety której szuka. Budynek taki ile znaczniejszy i wydlatny, będzie ozdobnym zamknięciem obrazu iaki przedstawia wioska. Młyny i zabudowania fabryczne znaydują z przeznaczenia swojego właściwą posadę. Nie należy przeto wskazywać dowolnie prawideł co do ich pomieszczenia ponieważ te nie zawsze zachowane byźby mogły; rodzaj ich budowy atoli wymaga koniecznie starania o iey przyozdobienie, ponieważ takie budynki wielką do tego podają łatwość, i są same z siebie przedmiotem zdobiącym miejsce które zajmują. Młyn murywany pokryty dachówką którego mechanizm gruntownie iest urządzony przedstawia widok nader przyjemny, mianowicie gdy otoczony iest staremi Wierzbami i Topolami i wznosi się nad groblę o tyle iż w $\frac{2}{3}$ częściach przynajmniej widziany byź może. Młyny Szwajcarskie byźby naywłaściwszym wzorem do naśladowania we względzie ozdobności.

45. Wiele znaleźć można planów w pismach o budownictwie i o rolnictwie do zakładania folwarków. Przedmiot ten był obfitym źródłem namysłów dla budowniczych i dla plantatorów; zgłębiając przecie ich dzieła przekonać się można, że tak liczne prace mieszczą się w szczupłych granicach dwojakięo planu powszechnego, którego inne plany są modyfikacyami mniej więcej pożytecznemi. Jakoż budynki z których składa się folwark umieszczone bydź mogą łącznie albo też oddzielnie. Jak w jednem tak w drugiem ich rozpołożeniu ozdobność zawisła od ich struktury i od założenia plantacyi pośród których znajdować się będą. Że zaś budynki te mają właściwe sobie przeznaczenie które wymaga aby przystęp do nich był łatwy i dozorowanie znajdujących się w nich przedmiotów snadne, stosować się więc należy do tego celu w obieraniu właściwéy im posady. Okoliczność ta utrudza nie mało przyozdobienie folwarków.

W włościach małych gdzie środki do przyozdobienia są ograniczone i każde przedsięwzięcie mieć powinno cel pożyteczny, sad z drzew fruktowych iest plantacyą naywłaściwszą, czego przytoczyłem przykład mówiąc o domach wiejskich w Anglii. Rodzaj ten plantacyi nie iest przydatny do mieszczczenia w sobie budynków, w takich więc włościach zabudowanie folwarczne składać powinno ieden ogół. W włościach wielkich, gdzie znajdować się może ogród spacerowy i zwierzyniec, zabudowania folwarczne rozpołożone bydź mogą pojedynczo w różnych częściach tych dwojakię plantacyi.

W pierwszym przypadku użyć można z korzy-

ścią tak we względzie przyozdobienia iako téż we względzie wygody planu następującego.

Mając obrane miejsce dostatnie do pomieszczenia zabudowań i sadu, wyznacza się posada domu w punkcie środkowym między ograniczeniem w którym założony byź ma sad i tém w którym znajdować się będą zabudowania ekonomiczne. W drugim tém ograniczeniu wymierza się figura okrągła lub owalna do urządzenia dziedzińca; w koło tego obwodu wystawiają się budynki folwarczne jako to obory, stajnia, wozownia, stodoły, spichrż, kurniki, i t.d. w odstępach dość znacznych aby zasadzić można pomiędzy nimi klomby. Budynek każdy mieć powinien kształt przyzwoity wynikający szczególniéj z zachowania stosunkowości w wymiarach; te iednak budynki które z przeznaczenia swego byź powinny długie, iako to obory i stodoły, obracać należy ku linij owalnéj tworzącéj podwórze, nie frontem lecz przyczołkiem, z dwójakiey przyczyny, naprzód; że obrócone frontem zajmowałyby zbyt wiele miejsca, powtóre; że przyczołek ile szczupleyszy, łatwiej przyozdobiony byź może. Rozmaitość w rodzaju budowy iest także przedmiotem ważnym względem którego obojętnym byź nie można. Gdy budynki zajmą już właściwą im posadę zapewnić należy znajdujące się między nimi przerwy plantacyami urządzonemi według reguł sztuki, mieszcząc drzewa wyższe w tyle, pomnieysze zaś drzewa i krzaki brzegiem. W linij paralelnéj z budynkami urządzi się dróżka dość szeroka aby zajazd przed dom był wygodny, plac pozostający w środku byź

może zasiany raygrasem i przyozdobiony klombem z kwiatów, wazonem stojącym na pedestalu kamiennym, studnią w kształcie pomnika, kompasem, lub innym podobnym przedmiotem; pozostająca zaś przerwa między budynkami które punkt najodleglejszy od domu zajmują, zamknie się bramką lekką i kształtną.

Z takiego urządzenia wyniknie naprzód ten skutek, że utworzy się dziedziniec ozdobny bez wydatku na oparkanie; powtóre że budynki gospodarskie będą umieszczone tak blisko iż w każdej chwili obeyrzane bydź mogą; potrzenie, że przystęp do nich stanie się nader łatwym, a przeto naprawy snadno uskutecznione i ochędóstwo dokładnie utrzymane bydź może.

Aby zaś z przepędzania bydła, z zwożenia płonów, materiału budowlowego i opałowego, z chodowania drobiu i z odbywania innych zatrudnień gospodarskich, nie wynikło zniszczenie i zapługawienie dziedzińca tak ozdobnego, którego pierwszą zaletą jest ochędóstwo, urządzić należy po drugiej stronie wspomnianych budynków, drogę i w miarę potrzeby dwa lub trzy małe podwórze, iako to przy oborze, stajni, drwalni, kuchni, kurniku, gdzie znajdować się będą gnojówki i skrzynie do składania śmieci. Dla wygody właściciela zaś, każdy budynek mieć będzie od strony podwórza fortkę oddzielną, której klucz przy właścicielu zostawać powinien. Rozumiem iż folwark w taki sposób urządzony, połączy w sobie zaletę ozdobności i ochędóstwa, z bezpieczeństwem i wygodą.

W włości obszernéy gdzie obok domu znajdują się zwierzyniec, gdzie gospodarstwo iest znaczniejsze, i więcéy znajdują się osób dozorujących, zabudowania ekonomiczne pomieszczone bydź mogą w zwierzyncu, w stanowiskach do tego z umysłu przysposobionych. Wdzięcznie zaiste wydawać się będzie kształtna krowiarnia zbudowana w guście szwajcarskim, w głębi doliny zajmującyéy część zwierzynca i w cieniu wysokich drzew które ograniczenie iego zasłaniaią. Znaleść tam mogą właściwą posadę szopy do składania siana, stodoły i t.p. budynki. Staynia, stadnica, ujeżdżalnia mieścić się także mogą wygodnie w położeniu odkrytém iakie znajdują się niekiedy między gęstemi plantacyami. Takie zabudowania i wynikaiący ruch z zatrudnień które się w nich odbywać zwykły, wiele posłużą do ożywienia obrazu. Znajduie się w Willanowie krowiarnia w głębi plantacyi po prawéy stronie pałacu od wjazdu, którą wskazać mogę za przykład udowodniający powyższe twierdzenie. Przyczółek iey obrócony ku ogrodowi iest w prawdzie zbyt ozdobny aby nieświadomy odgadnąć mógł iakie iest przeznaczenie tey budowy, lecz uważać téż należy iż w ogrodzie rodzaju stroynego iakim iest Willanowski i w bliskości pysznego pałacu, budynek ogołcony z ozdób znajdować się nie powinien.

Z powyższych przyczyn ubolewałem często że piękne zabudowania ekonomiczne w Jabłonnie, natłoczone w zakąt zostały, które z naywiększą zwierzynca ozdobą umieszczone w nim bydź mogły.

Komuby iednak podobne rozpołożenie zabudowania gospodarskiego zdawało się bydź niewłaściwem lub z innego względu nie dogadzało, podam plan odmienny. Zawisł on od użycia budowli ekonomicznych w mieysce zagrodzenia ogrodu w taki sposób, iż składać będą linią ciągłą. W takim atoli przypadku dach powinien mieć ieden tylko spadek obrócony za ogród, ta zaś ściana do której dach szczytem przytykać będzie posłuży do zbudowania oranżeryi i treybhauzu hollenderskiego, obróconych ku ogrodowi. Jest to sposób oszczędny użycia budynku w dwojakim celu i z wielorakim pożytkiem; lecz budynki takie mrowane bydź powinny koniecznie, i wzmiankowana ściana środkowa zbudowana jak naygruntowniej, ponieważ pomieszczenie materyałów palnych obok oranżeryi gdzie ogień tleie się bezprzestannie wymaga środków zabezpieczających od przypadku. Dodać mi téż należy że w tym planie zabudowania ekonomiczne nie dopomagają zgoła do przyozdobienia ogrodu, i że mieć będą expozycyą niezdrową, ponieważ oranżerya i treybhauz zajmą połać od południa, zabudowania zaś obrócone będą frontem ku północy.

Kto ma w swej włosci folwark zabudowany wczworoboki czyli tak zwane okolniki i gumna, a zatrzeć zechce ile możności niekkształt właściwy podobnym zabudowaniom, otoczyć ie powinien gęstemi plantacyami, zostawując mieyscami przerwy przez które przeglądać będą przyczółki i narożniki tych budynków. Jest to iedyny zaradczy środek, którego skutek iest iednak mniej pewny,

ponieważ raz zepsuty nierozsądnemi kombinacyami i niesmakiem skażony porządek, nie łatwo przywrócony byź może.

Gdzie nakoniec folwark znajduie się w nieiakiey odległości od wioski a mianowicie od wioski zabudowanej porządnie, połączyć go należy z wioską za pomocą plantacyi które byź mogą niekiedy regularne, iako to ulicami w dwa, w trzy i w cztery rzędy sadzonemi, plantacyami z drzew sadzonych w cynek, lub téż jeżeli poziom iest nierówny małemi klombami z drzew leśnych pomiędzy któremi rozwijać się będzie droga tworząca komunikacyą między folwarkiem i wioską. Wyprostowanie dróg zmierzających w inne strony i zasadzenie ich w ulice drzewami rosnącemi wysoko, iako Topolami, Kasztanami, Lipami, Dębami, Bukami, Modrzewami, Jodłami, iest przyozdobieniem nieodzowném w każdej włości, i nader łatwym środkiem do upiększenia całej okolicy. Przytoczyć tu mogę za dowód ulice któremi otoczone są wspaniałe Puławy.

ROZDZIAŁ V.

O PLANTACYACH CZĄSTKOWYCH, Z KTORYCH SKŁADAJĄ SIĘ PLANTACYE OGOLNE PRZEZNACZONE DO PRZYODZOBIECIA SIEDLISKA WIEJSKIEGO.

46. *Plantacye symetryczne składające się z figur regularnych, których kombinowanie ma w celu naśladowanie budynków, z większą łatwością urządzone bydź mogą niżeli ogrody nieregularne złożone z figur niemających wymiarów stałych i pewnych, i w urządzeniu których, naśladowanie bezpośrednich tworów przyrodzenia, (zwiastujących w prawdzie najpiękniejszy porządek i najdoskonalszą symetryą, lecz symetryą w wielu względach przewyższającą siły pojęcia ludzkiego i porządek opierający się na prawach które człowiek w części tylko dociekać zdoła,) głównym iest przedmiotem.*

Piękność rysów ogrodu symetrycznego zawisła tak iak w budownictwie od umiejętnych kombinacyi w uporządkowaniu linii poziomych i prostopadłych, tudzież od skreślenia pewney liczby figur geometrycznych stosujących się wzajemnie między sobą, przyczém wolno iest plantatorowi zmieniać przyrodzony kształt roślin według upodobania.

Piękność ogrodu założonego w sposobie naturalnym zawisła od zachowania kształtu zupełnie obcego prawidłom budownictwa, kształtu w którym lubo że znajdują się figury geometryczne, te przecie są tak dalece rozdrobnione i tak z sobą pomieszane że dostrzeżone byź nie mogą. Zawisła też od kombinowania umiętnego kolorów od łączenia trafnego roślin różniących się w postaci i w formie liści, od zastosowania się do rozmaitych inflexyi poziomu, do położenia miejscowego i do widoków zewnętrznych. Przyczém sztuka mieć chce bezwarunkowo, aby każdy przedmiot przy właściwym mu kształcie był zachowany.

Osądzić można z tego przedstawienia rzeczy, ile łatwości z iednéy, a ile trudności z drugiey strony nastęrcza się plantatoróm którzy są powołani do założenia ogrodu symetrycznego lub też naturalnego. Jakoż zakładający ogród symetryczny ma w swej mocy środek niezawodny do wykonania zamierzonego planu z zupełną doskonałością gdy wolno mu jest obcinać drzewa które sadi. Zakładający zaś ogród naturalny wykonywać musi plany najzawilsze z materyałów których przeistaczać dowolnie nie może, i mimo wszelkich zabiegów, znajduie w prawidłach które wskazuie mu sztuka tylko trojaki sposób uporządkowania drzew, iako to: w plantacyach złożonych z drzew tak gęsto wysadzonych że korony ich stykaią się, i z krzaków przed niemi w kilka rzędów wysadzonych które wszelkie roztwory między drzewami zasłaniaią; w plantacyach złożonych z drzew wysadzonych

obrzędniej, bez żadnego przyłączenia krzaków i roślin niższych;

w plantacjach z drzew wysadzonych pojedynczo.

Pomniejsze plantacje z krzewów i z roślin kwitnących, gdy nie są przydatne do przedstawienia figur wydatnych, uważane być tylko mogą jako środek pomocny nie zaś jako środek stanowczy, a przeto w poczet tych których użycie powierza sztuka plantatorowi w celu urządzenia widoków zajmujących i okazałych, policzone być nie powinny.

Dziwić się zaiste wypada że przy tak słabych środkach, zdołała sztuka wyiednać skutki tak ważne iż ubiega się w zawody z malarstwem o skreślenie obrazów naypiękniejszych, zamożnych w rysy nayokazalsze, w kształty nayrozmaitsze, i w nayświetniejsze kolory.

Kombinacje na których opieraia się działania tej sztuki są prawie nieprzeliczone. Nayznakomitsi autorowie nie zdołali pomieścić ich w dziełach obszérnych, jest więc rzeczą naturalną że czytelnik nie wielką ich liczbę znajdzie w niniejszém piśmie przeznaczoném do przedstawienia wiadomości elementarnych. Stosując się do porządku rozdziałów umieszczam teraz zbiór zasad które zachowane być powinny przy zakładaniu plantacyi cząstkowych z których składaią się plantacje ogólne przeznaczone do przyozdobienia siedliska wiejskiego, iako to: ogrody, zwierzyńce, plantacje podzielaiące które mieszczą się między siedliskami i budynkami, plantacje połączaiaące, plantacje służyące do skierowania lub do urządzenia widoku

plantacye zasłaniające czyli chroniące od wiatru, i sady z drzew owocowych. Mówiąc zaś o każdym rodzaju plantacyi z osobna, zamieszczę niektóre uwagi względem wymienionych kombinacyi, i starać się będę o rozwinięcie prawideł w tym przedmiocie.

1.) Jedną z najważniejszych zasad której zachowanie iest nieodzowne, ma w celu nadanie poziomowi kształtu ile bydź może urozmaiconego. Srodkiem niezawodnym do osiągnięcia tego skutku iest obsadzenie drzewami miejsc wyniosłych i urządzenie tych plantacyi w taki sposób aby w linii horyzontalnej którą tworzyć będą korony drzew, znajdowało się wiele punktów wywyższonych i wklęsłych, w linii zaś prostopadłej, czyli mówiąc więcéy do pojęcia, w ścianie pionowej którą tworzyć będą ich pnie, znajdowały się przerwy czyli wydrążenia.

2.) Jest także zasadą powszechną aby rozmaite części plantacyi rzeczywiście lub przynajmniej na pozór złączone z sobą były, tudzież aby między temi częściami zachodziła stosunkowość. Gdzie więc z kształtu poziomu skutek taki bezpośrednio nie wynika, starać się należy o wyiednanie go za pomocą kombinacyi w założeniu i w uporządkowaniu plantacyi cząstkowych.

3.) Plantacye służyć także powinny do nadania znaczenia położenióm obojętném, do upięknienia kształtu tych miejsc którym zbywa na ozdobości naturalnej i do pokrycia wad które w kształcie poziomym znajdować się mogą. Wyiednanie takich skutków zawisło od kształtu nadanego plantacyóm

i od umieszczenia ich w położeniu właściwém.— W tych atoli okolicznościach, niepodobna iest wskazać reguł stałych, ponieważ nieprzeliczona iest wielość potrzeb i zaradczych im środków. Służy iedynie za prawidło, iż z łamania się linii, z częstego ich przecinania, z stopniowego uszykowania drzew stosownie do ich wysokości i koloru, z umięiętnego pomieszania plantacyi gęstych z obrzedniami, z ich rozpołożenia stosunkowego, z ich wzajemnego połączenia, wynikają środki zaradzące potrzebom powyżey wyliczoném.

4.) Służy nakoniec za prawidło niezmienne, aby w każdéy plantacyi znajdowała się massa drzew cenniejsza, czyli że tak powiem fundamentalna, od której inne massy iakikolwiek będzie ich kształt biorą początek, i z którą rzeczywiście lub na pozór łączyć się powinny. W zwierzyńcach iako téż w ogrodach bardzo rozległych massa ta znajdować się powinna w bliskości budynku głównego w położeniu widzialném, w mniejszych zaś plantacyach stanowi zazwyczaj ich ograniczenie, czyli tę linią która oddziela ogród od przedmiotów znajdujących się za iego obwodem.

Spojenie téy massy główney z plantacyami przyległemi, urządzone bydź powinno w taki sposób, aby z wszystkich tych części tworzył się w kierunku linii pozioméy ieden ogół, zaś w kierunku linii pionowéy znajdowały się przerwy liczne i głębokie, co wynika z zachowanego stopniowania w uszykowaniu plantacyów.

Stopniowanie takie iest celem bardzo licznych kombinacyi, które zasadzają się na tém ogólnym pra-

widle aby plantacye cząstkowe dopomagały sobie nawzajem bądź do przedłużenia bądź téż do skrócenia widoku w miarę potrzeby, tudzież do skreślenia na poziomie i nad poziomem, kształtu obmyślonego przez plantatora przy skreśleniu ogólnego planu ogrodu; stopniowanie jest nakoniec głównym środkiem do pozornego połączenia dwóch przedmiotów oddzielnych i samoistnych.

Plan ogrodu albo raczély siedliska wiejskiego które lat temu kilka urządziłem, przedstawiony na tablicy 1. posłuży mi do bliższego wykazania iak przytoczone powyżéy prawidła w praktyce zachowane bydz powinny.

Przestrzeń którą zajmuie to siedlisko jest mała, gdyż wynosi tylko 300 łokci w szerokości 430 łokci w długości. W tak szczupłym ograniczeniu nie można było urządzić wielu stanowisk, poprzestałem przeto na założeniu iednéy plantacyi w gatunku pasterskim złożoney z iednego widoku wewnętrznego i z dwóch widoków zewnętrznych. Głównym przedmiotem widoku wewnętrznego stała się sadzawka znajduiąca się w niewielkim oddaleniu i na przeciw domu, widoki zewnętrzne mają w przedmiocie kościół i młyn. Pierwszy widok oznaczony liczbą 1. zwrócony ku kościołowi ma tę zaletę wynikającą z naturalnego kształtu poziomu, iż opiera się z jedney strony o pagórek dość wysoki, z drugiey strony o gaj starey olszyny, znajdujący się nad brzegiem sadzawki. Przyozdobiłem go nieco plantacyą złożoną z drzew pojedynczych przyłączoną do kilku starych dębów znajdujących się w miejscu oznaczoném liczbą 6.

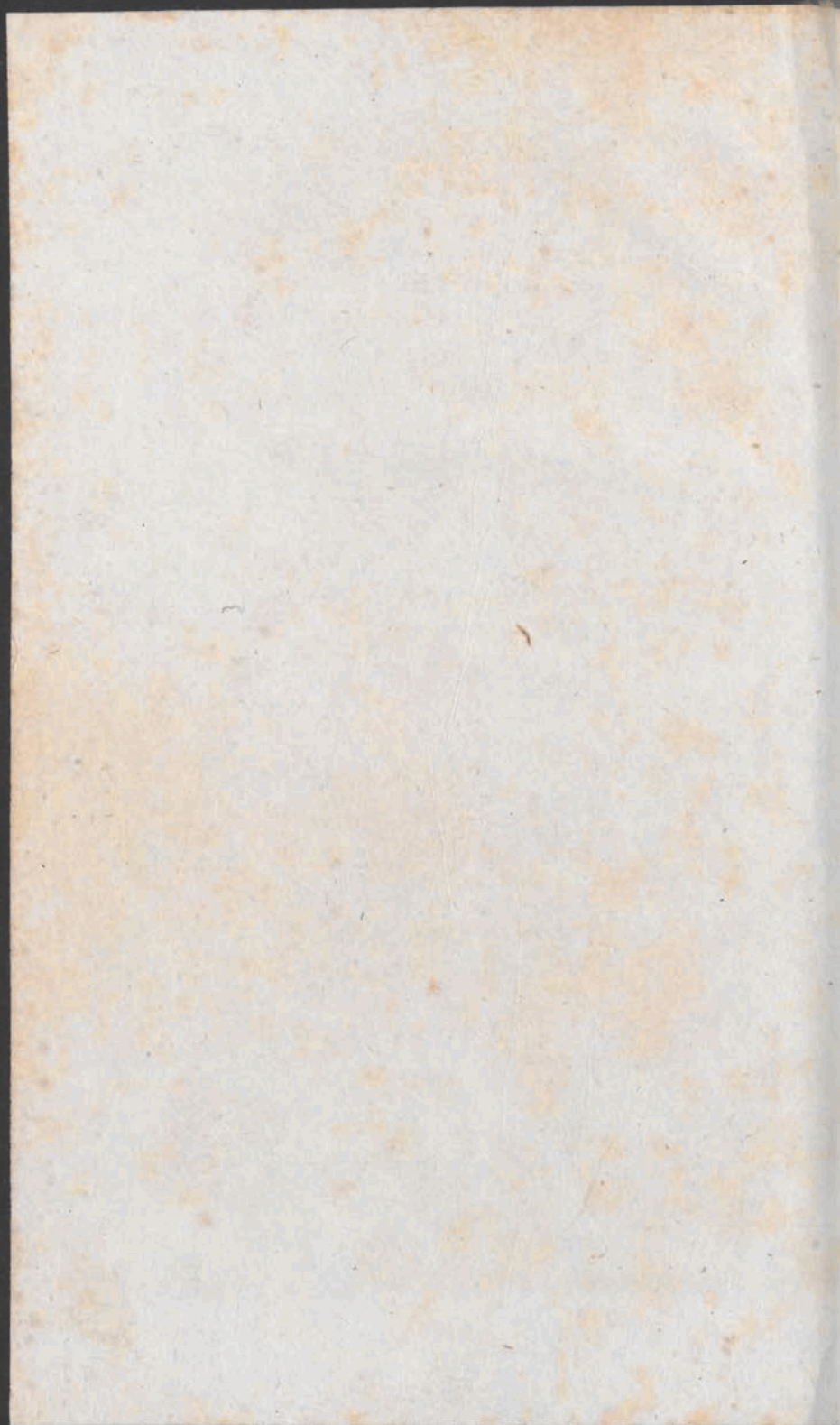
TABLICA I^{ta}

Miarę 500 Łokci Polskich, wynosząca ~

Wzrostowie i Licz. Lata - szkodliwym

J. B. Utzgr.

gdzie zbudowany został domek drewniany w gęście szwajcarskim przeznaczony na mieszkanie dla ogrodnika. Widok ten staie się zajmującym z tej nadewszystko przyczyny że kościół ma dzwonnice wysoką i kształt ozdobny. Drugi widok oznaczony liczbą 2. nie miał z pierwiastków żadney zalety ponieważ poziom iest w tém miejscu niski, i przytyka do stawu zarosłego, który do przyozdobienia miejsca zgoła użyty bydź nie mógł. Scieśniętem więc ten widok trzema klombami, które tyle tylko zostawiaią między sobą przestrzeni iż młyn i część grobli widziane bydź mogą, dalsze zaś przedmioty są iak naystarowniej ukryte. Naturalne usposobienie poziomu ułatwiaiące urządzenie tych dwóch widoków użyczyło mi zarazem środków do urozmaicenia plantacyi, co do kształtu i co do koloru drzew.

Obsadziłem pagórek ograniczaiący część widoku zwróconego ku kościołowi, Kasztanami, Akacyami, Klonami, Jesionami i Brzozami zwiesistemi. Plantacya ta zamyka ogród i zasłania go od pomiotu wiatrów zachodowych; na pochyłości pagórka urządziłem trawnik na którym umieszczonych iest kilka kęp wiciokrzewu i kilka ułomków skał znalezionych w miejscu pobliskim.

Dróżka prowadząca do kościoła brzegiem pagórka stosuje się do inflexyi poziomu, lecz nie iest bynajmniej kręta.

Klomby zasadzone w celu scieśnienia drugiego widoku, złożone są z Topoli Lombardzkich i Karolińskich, z Osiny, z Brzościny, z Iwiny, Złotowierzbu, Białodrzewu i Wierzbiny, mają przeto ko-

lor bladawy, i kształt nieco piramidalny, gdy znajdujące się na pagórku mają kolor nierównie ciemniejszy i kształt zaokrąglony. Znajdują się między niemi dwie dróżki; jedna prowadzi do mostu oznaczonego literą E, druga do zabudowań ekonomicznych umieszczonych za obwodem ogrodu.

Równina znajduąca się między domem i sadzawką iako też po drugiej stronie sadzawki była przedmiotem wymagającym naysilniejszego starania o iey urządzenie, bo w tém miejscu znajdować się miało stanowisko główne ogrodu i widok wewnętrzny nadaiący całej plantacyi znamie czyli rys charakteryzuiący. Poziom iest w tém miejscu zupełnie równy, urządziłem więc na nim trawnik, po tamtęj zaś stronie sadzawki wznosi się z wolna do wysokości dość znaczney, i tworzy w miejscu oznaczoném literą G. pagórek ostry, obok którego w miejscu oznaczoném literą F. znajduje się wklęsłość w kształcie małej doliny, z której wytryskuje źródło, dostarczaiące wody sadzawce. Chcąc ile możności korzystać z takiego usposobienia poziomu, zasłoniłem część widoku rozpościeraiącego się od frontu domu oznaczonego literą A do sadzawki oznaczoney literą I. dwoma klombami oznaczonemi na planie literami KK, w tém celu aby cały pływ wody nie mógł być od razu widziany co z przyczyny iego szczupłości stałoby się wielką niedogodnością, umieściłem też na trawniku kilka klombów z Wierzb płaczących w miejscach oznaczonych literą X. Urządziłem następnie na wzgórzu za sadzawką cztery klomby między któremi dwa obrócone są diagonalnie, drugie dwa równo-

ległe względem domu, tym końcem, aby iedne w całości, drugie w profilu z punktów HHH, gdzie znajdują się okna głównego apartamentu widziane były. Klomby te złożone są z klonów, z lipiny, grabiny, jesionów, akacyi i kasztanów, i obwiedzione trzema rzędami krzaków i roślin kwitnących. Za niemi wysadziłem gęsty gaik oznaczony literami KKK z jodeł, świerów, modrzewów, sosen, jałowców, który zamyka w téj stronie ogród i zupełnie widok ogranicza, a nadto różni się kolorem od klombów, które są przed nim umieszczone. Dróżka prowadzona od mostu, rozprzestrzenia się do wierżchu wzgórza, na którym, gdzie ten wznosi się naywyżey, to jest w miejscu oznaczoném literą G. zbudowany został monument na podobieństwo grobowca Egypskiego przyozdobiony obeliskiém. — W tym monumencie urządzona jest lodownia: — Z tego miejsca zapuszcza się dróżka w głąb doliny, gdzie znajduje się źródło tam na wstępie do małej grotty urządzonéy z ułomków skały, umieszczona jest ławka. To miejsce cieniste i chłodne, jest nader przyjemném stanowiskiem, w którém iednoczy się widok domu, sadzawki i nayozdobniejszych części plantacyi. W cyplu sadzawki znajduje się most, o którym kilka razy już wspominałem, jest on zbudowany z drzewa w guście chińskim i opiera się na wiązaniu trzy razy załamaném, opatrzoném poręczami podzielonemi w kwadraty. Nad brzegiem sadzawki w miejscu gdzie spływa do niéy strumyk, znajduje się mały kiosk w guście Arabskim, w któ-

rym urządzona jest Łazienka oznaczona na planie literą D.

Przekonać się można z niniejszego opisu, że w urządzeniu tego ogródka lubo bardzo szczupłego, zachowane przecie zostały prawidła sztuki, co do kolejnego i stopniowanego uszykowania plantacyów oznaczonych literą K. w taki sposób, że te gdy widziane są z rozmaitych punktów dróżki rozpościeraiący się przed domem, przedstawiaią jeden ogół albo raczéy iedną masę maiącą liczne inflexye w linij pozioméy i rozmaite przerwy w linij pionowéy; tudzież, że z stopniowanego uszykowania tych klombów, wynika domniemanie o znaczney przestrzeni ogrodu, i rozmaitość widoków nader wielka; że nakoniec plantacye, któremi ogród iest otoczony stanowią masę główną czyli fundamentalną, z którą łączą się plantacye pośrednie i cząstkowe. — Plantacye te składaią się z drzew sadzonych obrzednio i gęsto, otoczone są niekiedy krzakami i gdzie niegdzie znajduią się drzewa pojedyncze. — Wielka zachodzi rozmaitość w kształcie i w kolorze drzew, zastosowana do widoków, które przedstawiają i do gatunku gleby, w której wysadzone zostały.

Zalety właściwe kształtowi, którym natura obdarzyła to miejsce, udoskonalone zostały za pomocą plantacyi, któremi obsadzone są wzgórza, z czego wynika ten skutek, że te wydaią się bydz nierównie wyższe niżeli są rzeczywiście. — Dróżki prowadzone są stósownie do inflexij poziomu, są nacyściéy brzegiem dolin. Drózek tych mała

jest liczba; główna zaś droga biorąca początek przy bramie dziedzińca w punkcie oznaczonym literą M, krąży do koła ogrodu w kolei nieprzerwanéj, w zwrotach naturalnych, i przytyka do drugiéj bramy oznaczonéj literą N. — Trawniki składają także ieden ogół. — Rzeczywista przestrzeń którą zajmuje woda, ukryta została ile możności, i z takim skutkiem, że kto uyrzy sadzawkę z okien budynku głównego, mniema że ten płyt wody rozszerza się znacznie.

Uważać należy nadto, że w tym ogrodzie acz kolwiek szczupłym, znajdują się dwa widoki zewnętrzne zupełnie odmiennie we względzie ich urządzenia i przedmiotów które mają w celu; tudzież pięć widoków wewnętrznych przyozdobionych przedmiotami zajmującemi uwagę, iako to: Nro 7. most, Nro 4. monument, Nro 3. ławka, Nro 5 kiosk, Nro 6. domek szwajcarski. Ze te wszystkie widoki jednoczą się w trzech punktach budynku głównego, bez żadnego nieporządku i natłoku, ponieważ każdy jest tak umieszczony iż tylko pojedynczo widziany być może, iak linije kropkowane wskazujące kierunek widoków dowodzą. — Niektóre zaś przedmioty widziane być mogą po kilka razy. — Naliczyć można 61. punktów, z których rzeczone przedmioty kolejno i w odmiennym kształcie widzieć się dają.

Uważać należy nakoniec, że ten ogród tak szczupły, składa się przecie z trzech części, które mają rys i charakter zupełnie odmienny i stanowią przedmiot samoistny. — Nie zbywa mu

więc zaiste na różnaitości i na ozdobach, co służyć może za dowód, iak są liczne kombinacyie za pomocą których nadać można położeniom naypospolitszém i mieyscom nayoboiętnieyszém wdzięki i znaczenie.

Nieprzedstawiam przecie tego planu iako wzór do naśladowania, niezbywa mu zapewne na wadach i nie należy Autorowi chwalić własne dzieło. Jeżeli umieściłem go w tém piśmie, wynikło to z przyczyny, że łatwiéy tłumaczyć mi było przedmiot, z którym dobrze obeznany iestem, niżeli plan cudzy, którego szczegóły może nie tak dokładnie poiąć zdołałbym. —

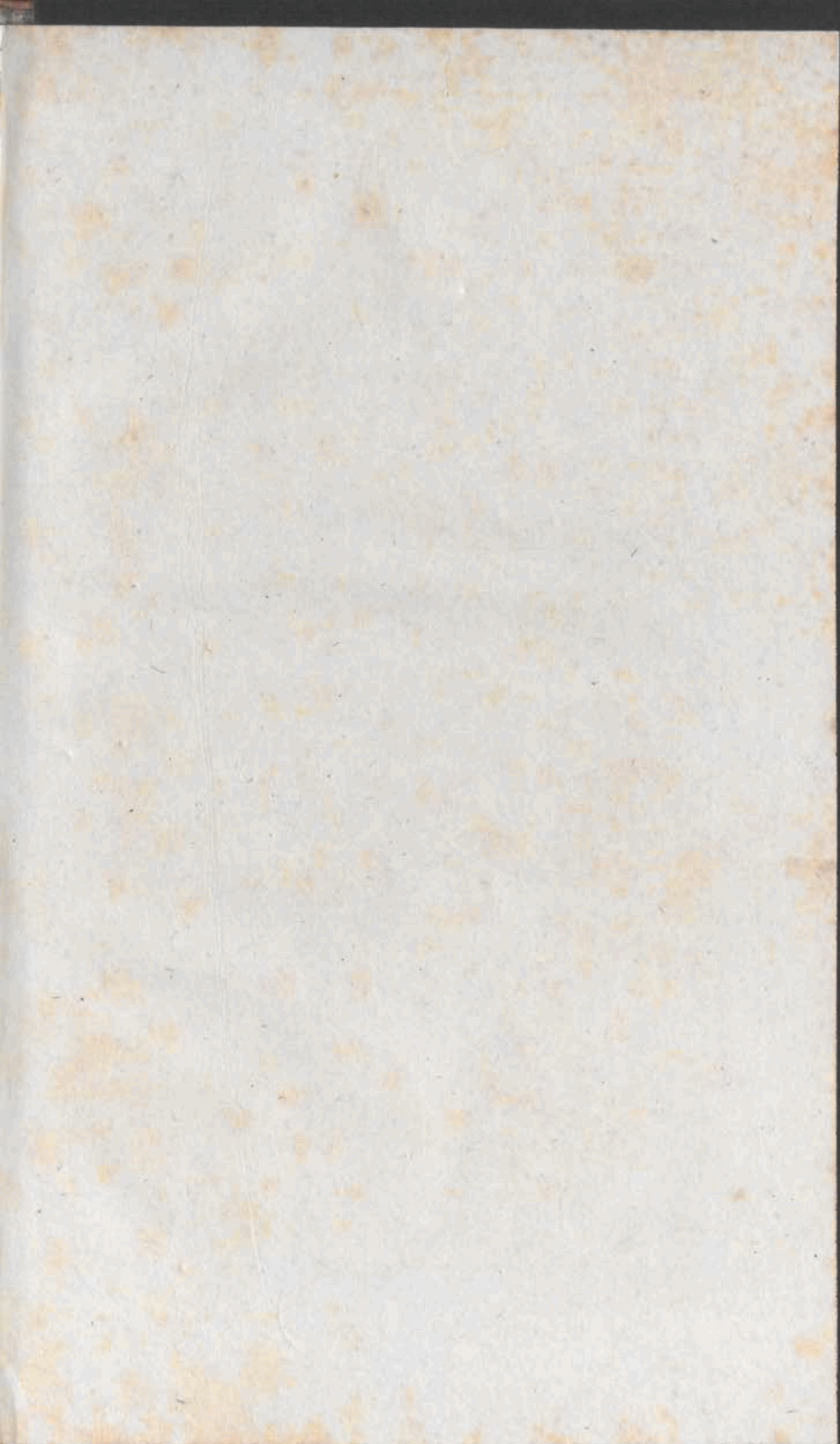
Nadmieniam ieszcze co do tego ogrodu o następujących okolicznościach. Imo z mieysca oznaczonego Numerem pierwszym wysadziłem dwoma rzędami małe klomby, które tworzą plantacyą połączaiącą ogród z cmentarzem, i czynią ten skutek, że zdaie się iakoby Kościół mieścić się w obwodzie ogrodu. Zdo Młyn znajdujący się w linii widoku oznaczonego liczbą drugą, obsadziłem wierzbami i olszami bardzo gęsto w kształcie pół koła, z czego wynika stanowisko cieniście nader przyjemne, doyrzałem téż aby ten budynek przedstawiający się w linii widoku przyczołkiem, miał dach proporcjonalny względem wysokości ścian. — Woda spadaiąca na koło, tworzy kaskadę maiącą wielkie podobieństwo do kaskady naturalnéy, ponieważ mechanizm młynaiest ukryty. — 3tio. Budynek główny, dziś przeznaczony na mieszkanie dla właściciela, był dawniéy browarem, miał przeto kształt nieforemny

ponieważ długość znacznie przenosiła szerokość. Doradziłem więc wystawienie w przycołku tego budynku, wieży dość wysokiey w kształcie sześciokąta, która widzieć się daie na planie pod literą Z. Wieża ta przerywa niekształtną linią horyzontalną, którą dach długi przedstawiał, tworzy w linii pionowey ścian załom dość spory, a oraz przedmiot wywyższony i tém samym znaczniejszy, który widziany z niektórych stanowisk w ogrodzie, iako téż z dziedzińca zajmuie uwagę. — Okna obrócone ku ogrodowi urządziłem w kształcie gotyckim, z czego wynikło zagubienie obojętności właściwéy budynkom długim i niskim, i otwarty jest widok przestrony rozpościerający się w różne części ogrodu. — Między domem i podwórzem umieściłem osztachetowanie lekkie malowane kolorem czarnym i podobne do kraty żelaznéy; jest to struktura potrzebna w siedliskach wiejskich; że zaś sprzeciwia się zasadom sztuki, aby plantacye przegradzane były podobnemi strukturami, zasłoniłem więc osztachetowanie drzewami, zostawiając tylko widzialnemi fórtki oznaczone literą V.

Mówiłem już wyżej o urządzeniu dziedzińca, dodam tu tylko, iż drzewa oznaczone literą W, które mieszczą się pojedynczo w jego ograniczeniu, są to dęby stare, oznaczone literą V. są wysokie jodły, które zastałem w miejscu. — Gości-niec przytykający prawie do tego dziedzińca, nie dozwolił rozprzestrzenieć go więcéy, starałem się o zaradzenie nieco takiéy niedogodności, mieszcząc bramy oznaczone literami M i N. w kie-

runku ukośnym, tak względem domu, iako téż względem gościńca. — Lecz zbyt już długo mówiłem o rzeczy, która byź może dla wielu osób mało interessująca, wracam więc do głównego przedmiotu, któremu niniejszy rozdział iest poświęcony.

5.) Obszerność plantacyów ogólnych, iako téż wymiary części pojedynczych z których są złożone, zawisły zupełnie od miejscowości, to iest: od przestrzeni i od kształtu poziomego, gdzie umieszczone byź mają. — Usposobienie poziomu do urządzenia plantacyi rozmaitego gatunku i kształtu, wynikające zwykle z położenia nierównego, wynadgradza niedostateczność obszerności. Ten sam skutek wynika z użycia lasu do założenia zwierzyńca lub innéj plantacyi rozlegléj, ponieważ wielość drzew i zachodząca w ich gatunkach różnorożność, ułatwia namnożenie stanowisk, urządzenie widoków wewnętrznych, kierowanie drózek i użycie iednego przedmiotu w kilkoraki sposób; z tych zaś uwag następuje konsekwencya, że w położeniu równém i w miejscu odkrytém, przestrzeń powinna byź znaczna, że w położeniu nierówném i w miejscu gdzie iest natłok drzew i wielka buyność wegetacyi, byź może szczupła. — Co do wymiarów plantacyi cząstkowych, z których urządzą się plantacye ogólne, te są przedmiotem stosunkowym, zawisłym od obszerności ogólnéj użytego poziomu; iakbowiem byłoby niewłaściwie z drobnych cząstek urządzić plantacyą rozległą, tak nawzajem niepodobna iest umieszczać w granicach małego ogró¹

TABLICA 2da

Fig 2.

Fig 3.

Fig 1

Fig 4.

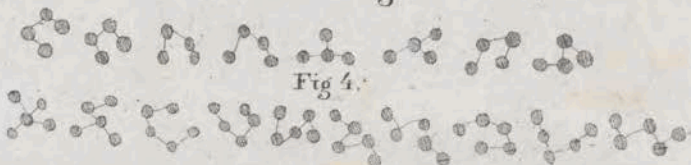

Fig 5.

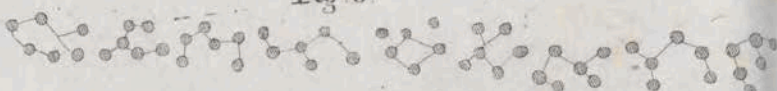

Fig 6.

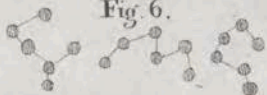

Fig 7.

Fig 8.

Fig 9.

Fig 10.

Fig 11

ka przedmioty takie, które zajmują lub zajmować powinny posadę obszerną.

Wskażę bliższe w tym przedmiocie prawidła w rozdziale następującym; w tém zaś miejscu nadmieniam, że plantacya zajmująca 100 łokci w średnicy, mieścić się może w ogrodzie dość obszernym; że w ogrodach nader rozległych, iako téż w zwierzyńcach, wymiary plantacyi cząstkowych, różnią się od 200 do 500 łokci; że na koniec wielkość plantacyi cząstkowey zawisła téż w części od iéy przeznaczenia, a zatém że plantacye, które służyć mają do zasłonięcia ogrodu lub sadu, iako téż do pomieszczenia siedliska, rozleglejsze bydź powinny niżeli plantacye, które zakładają się w celu urządzenia widoku i przyozdobienia ogrodu.

6.) Uszykowanie drzew w plantacyach założonych w sposobie naturalnym, nie podlega na pozór żadnym prawidłom, ponieważ doskonałość ich zdaie się bydź zawisłą od ścisłego naśladowania przyrodzenia, które nie umieszcza drzew według praw stałych i zasad symetrii.— Błądziłby przecie znacznie każdy, któryby dowolnie, bez doświadczenia i zgłębienia przedmiotu, przeznaczał drzewom posadę w plantacyach.— Kształt ozdobny plantacyi złożonéy z drzew dorosłych, zawisł nadewszystko od rozmaitéy ich postawy. Wynika z tąd, że kombinacye w uszykowaniu drzew są bardzo liczne, iakoż uważać można z figury pierwszey skreślonéy na Tablicy drugiéy, że trzy drzewa byleby niejednogatunkowe razem pomieszczone, tworzą widok odznaczający się pewną wy-

datnością, — Figura 2ga wykazuje, że dwa drzewa lub jedno drzewo i jeden krzak, okazują się w postawie trojakiéj w miarę zmiany stanowiska, które widz zajmuje, i przedstawiają się na przemian to pojedynczo to łącznie, z czego znaczna i stosownie do wyboru drzew najprzyjemniejsza wynika różnaitość w ich kształcie.— W skutek tych kombinacji, kępa złożona z trzech drzew (fig: 3cia) zmienia postać swoją cztery razy; gdy złożona jest z czterech drzew (fig: 4ta) zmienia postać swą ośm razy; gdy złożona jest z pięciu drzew (fig: 5ta) zmienia postać swoją dziesięć razy; gdy złożona jest z sześciu drzew (fig: 6ta) zmienia postać swoją dwanaście razy i t. d. Przestrzeganie takich kombinacji w sadzeniu drzew, jest przecie zbyt mozolne, aby do całej przestrzeni plantacyi zastosowane być mogło, tam więc tylko staie się warunkiem obowiązującym, gdzie kępy złożone z drzew jednego, albo téż kilkorakiego gatunku są przeznaczone do przystrojenia trawników, do wyznaczenia kierunku drózek i do urządzenia stanowiska mającego cel znakomity.

Sadząc takie kępy, wystrzegać się należy, umieszczenia drzew w odległości jednostajnéj, iako téż w trzech węgłach troykąta, którego ścian y są równe; w czterech węgłach kwadratu; lub pięciu drzew w kątach figury ośmiościennéj i t. p. ponieważ symetryczność wynikająca z takiego ich pomieszczenia byłaby w brew przeciwna skutkom mającym wynikać z plantacyi tego rodzaju.

7.) Niektórzy plantatorowie nowotni upowszechnili zwyczaj sadzenia drzew pojedynczo, z zachowaniem dość znaczny między nimi odległości. Wszyscy niemal autorowie francuscy mocno zalecają ten rodzaj plantacyi, do którego drzew owocowych używać doradzaia. Między autorami angielskiemi; *Loudon* i *Uvedale Price*, oświadczają się z zdaniem zupełnie przeciwném. Pierwszy czyni zarzut ogrodom Puławskim które w roku 1812 zwiedził, że zbyt wiele dostrzegł w nich drzew pojedynczo umieszczonych, drugi zaś nie mało powagi dodał swojemu zdaniu opierając je na téj uwadze iż w zbiorze malowideł sławnego pejzażysty *Claude Lorrain*, ieden tylko znajduje się przykład drzewa umieszczonego pojedynczo.— Pomijając przyczyny takiej niezgodności w zdaniu, przyznać przecie wypada, że zbyt liczne namnożenie drzew pojedynczo sadzonych bywa szkodliwém, lecz oraz, że użycie drzew pojedynczo sadzonych stać się może w wielu zdarzeniach pożytecznym i jest nawet niekiedy potrzebném. Jakoż użyte bydz mogą tak umieszczone drzewa iak ogniwa połączające rozrzucone masy drzew i plantacye wewnętrzne z zewnętrznemi; służyć też mogą do skierowania uwagi widza na niektóre przedmioty mniej wydatne lecz piękne; do zasłonięcia widoku gdzie nie czyniłby potrzebnego skutku lub do przedzielenia go gdzie jest zbyt obszerny i z kilku oddzielnych części złożony; drzewa sadzone pojedynczo przy zachowaniu stosowny odległości i uszykowania właściwego, posłużą skutecznie do pozornego zapełnienia zua-

czney przestrzeni gruntu, i są sposobem nayprzydatniejszym do wyznaczenia ścieżkóm kierunku, do zaięcia kątów wynikających z krzyżowania się ścieżek, i do przyozdobienia dróg i wjazdów gdy po obu ich stronach umieszczone zostaną. Wszakże używając ie w tym celu strzedz się należy, aby nie zostały w linij prostey i w równey od siebie odległości sadzone, z czego wynikałaby symetryczność nayniewłaściwsza.— Drzewa pojedynczo umieszczone przed roztworem smugu zapuszczającego się w głąb lasu, lub wstępu do doliny gęstemi plantacyami otoczoney, posłużą naylepiey do wykrycia ich rozległości ponieważ będą iakby skalą ułatwiającą uskutecznienie rozmiarów; umieszczone brzegiem wody bądź płynący bądź stojący tworzą naykształtniejsze iey obwiedzenie. Takie są niezawodne pożytki wynikające z sadzenia drzew pojedynczo, lecz uczynić oraz należy uwagę że kto ie sadi w zamiarze nadania kształtu ogólnym rysóm plantacyi, kto użyć ich chce do poprawienia formy klombów, zawiedziony zostanie w spodziéwanych skutkach. Mogą bydź teź sadzone drzewa pojedynczo na trawnikach rozległych lecz użyte tym końcem odznaczać się powinny gatunkiem i ozdobnością kształtu. Nadmienim iuż w rozdziale 3. że są rodzaje drzew które nie inaczey iak tylko pojedynczo umieszczać należy, odwołując się przeto do uwag poprzednich, tę ieszcze dodam iż są rodzaje budowli takie iako to ruiny, mosty gotyckie i chatki przy których nieinaczey iak tylko pojedynczo umieszczać należy drzewa.

8.) W liczbie prawideł które przy zakładaniu plantacyów rozleglejszych zachowywać należy, mieści się i to, aby massy drzew z których składają się plantacye cząstkowe różniły się znacznie iedne od drugich w kształcie i w wymiarach, tudzież, aby każda z nich miała wymiar nieregularny, to iest, aby w iednym mieyscu była szeroka, w inném wąska, gęsta i obrzednia na przemian, aby zgoła massy te naśladowały dokładnie gaie i laski naturalne; przy zachowaniu wszelako tey względności w ich urządzeniu i uporządkowaniu, iż naśladowanie dzieł przyrodzenia w tedy tylko iest pożyteczne, gdy obrane zostaną za wzór takie które mają kształt szykowny i piękny, bo nigdy do zbytku powtarzać nie można że w ozdobnych tylko przedmiotach naśladować naturę należy.

9.) Jak rozpołożenie pojedynczych części z których składa się plantacya iest przedmiotem ważnym zasługującym na pilną uwagę tych co zakładają ogrody, tak też dobieranie gatunków drzew i uporządkowanie ich stosownie do własności iakiemi obdarzyło ie przyrodzenie staie się nieodzownie potrzebném, ponieważ kształt plantacyi zawisł od kształtu drzew z których będą złożone. Wzmiankowałem iuż w Rozdziale 3. o stosowności niektórych drzew do niektórych położeń, i o ich przydatności do zjednania skutków szczególniejszych, co wszystko wynika z ich wymiarów, z ich postawy, z ich kształtu, z koloru i formy ich liści, nie pozostae mi więc iak tylko zwrócić uwagę czytelnika na główną różnicę zachodzącą między

niektóremi gatunkami drzew z której wynika nawzajem różnica w kształcie plantacyi, gdy ten lub ów gatunek w znaczney ilości i w zbliżonych masach użyty do niey został.

Drzewa podzielone bydź mogą pod ogólnym względem kształtu na dwie klasy, iako to: drzew mających wierzch ostry, i drzew mających wierzch czyli koronę okrągłą. Względność na tę różnicę stanowić powinna główne prawidło dla zakładającego ogrody, iak dobiierać i męszać ma drzew tych gatunki, ponieważ forma plantacyi, czyli raczej rys ich nad poziomy wynikający z linii którą tworzą wierzchy drzew, zawisł od takiego wyboru. Drzewa których wierzch iest ostry iak n. p. Jodły, Swiery, Topole piramidalne, niektóre rodzaje Wierzby i t. p. gdy w znaczney ilości w jedney massie lub w jednostaynym kierunku umieszczone będą, przedstawiają linią ząbkowaną która z wszech miar iest nieprzyjemną; zachodząca regularność w uszykowaniu gałęzi tych drzew będzie téż na przeszkodzie łamaniu się linii wewnętrznych i kolejnój zmiany cieni i światła, z czego wyniknie w kierunku prostopadłym podobieństwo do ściany, naynieprzyjemniejsze. Przeciwnie zaś drzewa mające wierzch okrągły nietylko że ozdobnie wznoszą swe korony, ale nadto tysiączne przedstawiają odmiany w uporządkowaniu swych gałęzi, z czego wielka i nader przyjemna wynika rozmaitość kształtów.

W położeniach górzystych, w parowach głębokich i między skałami użyte bydź mogą drzewa których wierzch iest ostry, wyłącznie i z naywiększą miejsc takich ozdobą. W położeniach zaś

lekko spadzistych lub równych nieodzownie potrzebne jest ich mieszanie z drzewami maiącemi koronę okrągłą.

10. Wspomniałem już wyżej iż w ogrodach zwanych angielskimi użycie zagęszczonych lub obrzednich plantacyi w taki sposób uszykowanych aby iedne drugim odpowiadały i wzajemnie łączyły się z sobą, jest środkiem do utworzenia tey kolei widoków i stanowisk z których składać się powinien ogród przeznaczony do przechadzki, i do przyozdobienia budynków które otacza. W ogrodach symetrycznych, bywają takie plantacye zwykłe z jednego gatunku drzew gęsto zasadzonych złożone, i w formy regularne albo raczey Jeometryczne uporządkowane iako to: w kwadraty, w trójkąty, w ośmioboki, w gwiazdy i t.p. których ściany są prostopadłe, a wierzchy horyzontalnie pod gruntwąę i węgielnicę obcięte. W ogrodach zaś takich gdzie naśladowanie natury jest celem tego który ie zakłada, figury Jeometryczne znajdować się nie mogą, bo lubo każde dzieło przyrodzenia opiera się na prawach symetrii, i w naydrobniejszych szczegółach zachowuje wymiary nayregularniejsze połącza przecie wszystkie te części tak ściśle z sobą i rozdrobnia ie tak dalece, że składają ieden ogół celujący kształtem i proporcją, lubo że nigdzie dostrzeżone bydź nie może, ani symetryczne rozporządzenie, ani regularność figur.— Nienaruszając wzrostu i postawy iakie nadało drzewom przyrodzenie, utworzy się bezpośrednio kształt plantacyi, w kierunku linii którą te skreślają nad poziomem, lecz mieć także należy na względzie aby

prawa właściwe dziełom natury nie były nadwężone w skreśleniu linii którą tworzą takie plantacje na poziomie.

Gdy przedsięwzięto w Anglii reformę ogrodów symetrycznych, zaniechano szkodliwego obcinania drzew, lecz utrzymał się dość długo zadawniony zwyczaj sadzenia ich w kierunku prostym. Dalsze śledzenie porządku iaki zachowuje przyrodzenie w kształceniu plantacyi naturalnych iakiemi są lasy, gaie i t. d. przekonało że użycie linii prostych do uszykowania drzew, miejsca mieć nie powinno w ogrodach gdzie naśladowanie natury jest celem tego który je zakłada, dostrzeżono bowiem że w każdym miejscu które przyrodzenie drzewami czyli wysokimi czyli niskimi przyodziało, znajduje się nieregularność w kształcie posady iaką zajmują na poziomie; że figury które z tąd wynikają nie są nigdy złożone z linii prostych, ale przeciwnie z linii łamanych które mniej więcej w kształcie koła łączą się z sobą. Uważano iż są miejsca gdzie drzewa wznoszą się same na czystej murawie, inne zaś gdzie znajdują się pod niemi zarosłe złożone z mnóstwa drzew pomniejszych i z krzaków rozmaitych; że krzaki opasują zwykle do koła kupy drzew większych i tąd sposobem tworzą stopniowanie czyli spadzistość od ich szczytu do poziomu, że w pewnych miejscach jeden tylko znajduje się gatunek drzewa, gdy przeciwnie w innych miejscach gatunki bywają mieszane. Że przerwy czyli smugi w lasach zapuszczają się daleko, a przeto zwykle mają kształt przeciągły; że dzielą się na odnogi i w różnym kierunku przecinają lasy, z czego

tworzą się kupy czyli massy drzew mniej więcej rozległe, uszykowane iedne za drugimi, które w części tylko czyli w profilu z różnych stanowisk widziane bywają, i w miarę przeyscia widza z iednego do drugiego stanowiska zmieniają swój kształt skutkiem praw optyki. Uważano nakoniec że gdy liczne są przerwy a tém samém namnożone są pojedyncze części czyli kupy drzew, tém większa iest rozmaitość widoków które przedstawiają i tém większa piękność ogólnego obrazu który tworzą.

Na takich postrzeżeniach ugruntowany został rodzaj plantacyi w klomby, tak nazwany z wyrazu angielskiego *Clump* który z naywiększą ozdobą ogrodów dziś upowszechniony został w plantacyach wszelkiego rodzaju.— Sposób ten mieszczenia drzew dogadza wykonaniu wszystkich czynności iakie sztuka ma na względzie, gdy usiłuje naśladować twory przyrodzenia; sprzyia użyciu roślin i rozwijaniu się wegetacyi w nieprzeliczonych kształtach i kombinacyach; stosuje się do każdego położenia bez względu na rozległość miejsca; iest też łatwy do użycia w praktyce, lubo że w teoryi opiera się na zasadach komplikowanych i w ogóle nieco trudnych do zrozumienia dla tych, którzy nie są dobrze obeznani z różnicą zachodzącą w kształcie i w kolorze drzew rozmaitego gatunku.

a.) Wyznaczając na gruncie posadę klombu, unikać należy kreślenia linii prostych, równoległych, kątów ostrych, figur zupełnie okrągłych, i w ogóle figur ściśle regularnych. Lubo klomb każdy, a mianowicie klomb duży mieć może tyle kształtów rozmaitych, ile miejscowość, rodzaj uży-

tych do urządzenia go drzew, myśl plantatora w uporządkowaniu planu, i nastrożczające się przy wykonaniu dzieła okoliczności mniej łatwe do przewidzenia wskażą potrzebę, służy przecie za prawidło stałe: aby klomby były nieco przeciągłe, to jest więcéy długie niżeli szerokie, i miały zakończenie raczey zaokrąglone niżeli klinowate. Klomb nie powinien też przedstawiać ani ściany pionowéy i zupełnie gładkiey, ani wklęsłości głębokich i kończatych; nie powinien byđż załamywany bez potrzeby widoczney, ani zajmować przestrzeni nie proporcjonalney do wysokości drzew. Jeżeli znajdować się ma w mieyscu takim gdzie do koła doyrzany byđż może zachowanie stosunkowości między iego długością i szerokością staie się konieczną, jeżeli zaś użyty byđż ma do ograniczenia plantacyi lub też do zamknięcia widoku, szerokość iego zastosowana byđż powinna do przeznaczenia. Linija którą klomb tworzyć będzie paraleluie z poziomem nie powinna byđż równa ale łukowata, to iest; że w punktach środkowych wznosić się, a w miarę oddalania się od nich zniżać się będzie. Tym końcem wywyższa się grünt i dobierają się drzewa mające wzrost najwyższy do sadzenia środkiem klombu. Że zaś wszystkie drzewa i krzaki umieszczone w klombie widziane byđż powinny, dobierają się przeto drzewa krzaki i rośliny zachowujące w wzroście swym wzajemne stopniowanie i sadzą się w ten sposób, iż niżéy rosnące zajmują linije frontowe, z czego wynika, że klomb mieć będzie kształt Elliptyczny.

b.) Obszerność klombów będąc iak już powiedziałem wyżey przedmiotem stosunkowym do rozległości plantacyi, nie podobna iest podać reguł stałych względem ich wymiarów. — Jedyńm prawidłem pewnym i ściśle obowiązującym iest to, aby w zwierzyńcach massy drzew były największe, w ogrodach obszernych, gdzie znajdują się drzewa rosnące wysoko, wielkości średniéy, którzy przybliżoną proporcją od 60 do 100 łokci dyamentru oznaczyć można, w ogrodach szczupłych czyli raczey w ogródkach kwiatowych, małe, w proporcyi od 8 do 36 łokci dyamentru. Są przecie okoliczności przypadkowe, z których wynikają stosunki odmienne: znajdować się bowiem może 100 łokciowy klomb w ogródku kwiatowym, gdzie wypadnie utworzyć zasłonę od wiatru lub ukryć oparkanienie i t. p. mieścić się mogą także klomby małe w ogródkach rozległych, gdzie kształt poziomu wskaże potrzebę użycia krzaków miasto drzew. Jest téż rodzaj klombów złożonych w całości z drzew wysoko rosnących, bądź mieszanych, bądź téż jednogatunkowych, które bydz mogą w miarę potrzeby bardzo szczupłe, ponieważ składają się niekiedy z 3ch tylko drzew.

c.) Takie klomby różnią się od tych, o których dotąd była mowa w tém, iż dorosłe drzewa dobiéraią się do ich urządzenia, z wyłączeniem wszelkich krzaków i roślin, a przeto z oddaleniem się od powszechnego prawidła stopniowania. — Drzewa mające wierzch ostry lub téż koronę bardzo rozłożystą i gęstą, są nayprzyda-

tniejsze do urządzenia takich klombów, które w plantacyach rozległych nayprzyjemniejszy przedstawiają widok. Zastosowane ich użycie do miejsca i do położenia, trudniejsze jest atoli niżeli użycie klombów zwyczajnych. Klomby te urządzone bywają zwykle z drzew jednogatunkowych, które odznaczają się kształtem i kolorem: biorą się do nich topole Włoskie, świerki, modrzewy, kasztany i klony, niekiedy też akacje, jarzęby i wierzby płaczące. Przestrzegać pilnie należy, aby były sadzone w takim porządku, iżby postawa drzew nie nikła w tłumie, gdy tymczasem korony ich czyli wierzchy, tworzyć powinny jedną masę nieprzerwaną, unoszącą się kształtnie w powietrzu. Takie klomby są bardzo przydatne do przegradzania innych plantacyi, mianowicie gdy użyte zostaną drzewa iglaste, koloru ciemnego. Służą też skutecznie do przyozdobienia tych miejsc, gdzie dwoją się dróżki i są dogodne dla widzów do przyglądania się widokóm, gdzie te w części tylko dostrzeżone bydź powinny.

Figury 7ma i 9ta skreślone na Tablicy 2giéy, przedstawiają klomby tego rodzaju złożone z jednego gatunku drzew mających wierzch ostry.— Figura jedénasta przedstawia taki klomb złożony z drzew liściowych mieszanych w znaczney ilości. Obok téy umieszczona została figura 10ta, przedstawiająca klomb złożony z drzew i krzaków celem okazania zachodzącéy różnicy między temi dwoma rodzajami plantacyi. — Figura osma przedstawia klomb złożony w całości z drzew jednogatunkowych liściowych i mających koronę

okrągłą.— Z zbioru tego figur, acz kolwiek szczupłego, przekonać się można przecie, iaka znajdować się powinna różnorodność kształtów w kłombach i odmiana w rodzaju plantacyi. — Rozwinę przedmiot tak ważny w rozdziale następującym, gdzie będzie mowa o zakładaniu ogrodów.— Wydoskonalenie sztuki plantacyinicy w Anglii i zamnożenie w tym kraju wszystkich niemal drzew i roślin, iakie znajdują się w krajach położonych pod strefą umiarkowaną, podały środki do urządzenia kłombów systematycznych, w których takie tylko mieszczą się drzewa i rośliny, które do jednego należą rodzaju, lub są ściśle spowinowacane, a to według zasad botaniki.— Wątpić nie można, iż wielka wynikać musi różnorodność z takiego uporządkowania plantacyi, a nawet łatwość dla zakładającego ogród w dobieraniu kształtów i kolorów.— Bliższe objaśnienie tego przedmiotu nie zdaie mi się być przecie potrzebnym, ponieważ takie plantacye, które w Anglii nawet są mniej pospolite, nigdy w kraju naszym z przyczyny nie przyjaźnego klimatu, zaprowadzone nie będą.

d.) Wzajemna odległość kłombów czyli obszerność przedziałów między jednymi i drugimi zawisła od celu iaki miał na względzie plantator, gdy bowiem wynika z urządzenia takich przedziałów, namnożenie stanowisk wewnętrznych, zastanowić się pilnie należy, aby mylne użycie środka tak ważnego, nie stało się przyczyną nieładu w ogólnym rysie plantacyi, a obojętności i nikczemności w szczegółowych jego częściach.

Z wielu uwag w tym przedmiocie, które w swych pismach zamieścili naybiegleysi Autorowie, wynika ta zasada, że w każdym ogrodzie obszernym lub szczupłym, liczba klombów bydź powinna nie wielka, a przeto, że znajdujące się między niemi przedziały bydź powinny przestronne.— Jakoż poiąć łatwo można, że z zbytecznego namnożenia klombów, wyniknąć musi koniecznie nie porządek, że zbyteczne ich zbliżenie utrudzi rozwijanie się ich kształtu; że nawzajem oddalenie zbyteczne stanie się przeszkodą do rozpoznania gatunków drzew, z których są złożone. Nieumiarowanie czyli to w zbliżeniu czyli w oddaleniu klombów, iest więc szkodliwém, ile że nie dozwala zachowania proporcji w ich urządzeniu i bywa na przeszkodzie do nadania kształtu przyzwoitego trawnikom, które że są iedną z głównych ozdób ogrodu, nigdy zaniedbane, ale zawsze naystarowniéy urządzone bydź powinny.— Obszerność przedziałów między klombami ma się do obszerności ogrodu w stosunku przeciwnym temu, który zachodzić powinien względem wzajemnéy obszerności klombów i ogrodu.— Przedziały między klombami bydź zawsze powinny obszerne, bo lepiéy iest urządzić w ogrodzie iedno tylko stanowisko kształtne i okazałe, niżeli namnożyć ich wiele obojętnych lub nikczemnych; wysokość drzew, z których składają się klomby będzie w reszcie nayspewniejszą skazówką wymiarów, iakie w przedziałach między niemi zachować wypada.

e.) Uszykowanie klombów, które iak powie-
działem wyżey ten ma cel, aby iedne drugim
odpowiadały, aby wzajemnie łączyły się z sobą,
i tym sposobem tworzyły stanowiska i pomaga-
ły do urządzenia widoków, czyli ogólnie mówiąc,
aby w mieyscu obraném do założenia siedliska
wiejskiego, przedstawiały nie przerwana koley
plantacyi zamożnych w rysy, z których składają
się piękne obrazy, iest czynnością naytrudniey-
szą, a oraz nayważnieyszą w zakładaniu ogrodów.
Przyrodzenie dostarcza naylepsze iey wzory, po-
łożenie mieysca ułatwia iey wykonanie w wielu
zdarzeniach, skład powierzchniowy poziomu sko-
ro iest ozdobny, udziela iey pomocy i staie się
nawet niekiedy skazówką do wyznaczenia posa-
dy, iaką zaiąć powinny klomby. — Trudno iest
więc przy takim zbiegu okoliczności przedstawić
zbiór prawideł stałych, co do uporządkowania
klombów; wskazałem w prawdzie w wielu miey-
scach niniejszego pisma szczególowe zasady grun-
tujące się na teoryi zaleconey przez Autorów zna-
komitszych, które podaią środki do postępowania
w wielorakich zdarzeniach, tym końcem, aby
czytelnik zastosować ie mógł do własney potrze-
by, lecz przewidzenie każdego przypadku, obię-
cie pamięcią lub wystawienie sobie w wyobraźni
każdego położenia, wyliczenie wszystkich kombi-
nacyi, któremi sztuka przybywa w pomoe przy-
rodzeniu, lub przez które utworzyć zdoła dzieła
naśladowujące naturę, iest zaiste rzeczą nie podobną.
Chcąc przecie uczynić to pismo ile można
dokładném, do zbioru prawideł przedstawionych

powyżéy, dodaię ieszcze kilka reguł ogólnych, w porządku następującym. —

1.) Z umieszczenia wielu klombów w jedném miejscu urzadzaię się plantacya, któręy ozdobność zawisła od przyzwoitego uszykowania tych klombów. — Taka czynność nie może bydź więc odbytą bez planu, bez celu pewnego i dokładnie zamierzonego, i bez zachowania stosunkowości, jedności i harmonij między częściami, z których składa się plantacya. —

2.) Plan skreślony podług reguł sztuki opieraiący swe czynności na doświadczeniu i na ścisłym wybadaniu praw i porządku, iakie w dziełach swych zachowuie przyrodzenie, wyłącza symetryczność regularną zwiastuiącą bezpośrednio swe istnienie, lecz mieć chce zachowaną tę symetryczność powszechną, którą przyrodzenie nacechowało wszystkie swe twory, i która iest źródłem piękności. — Plan taki iest przeto owocem kombinacyi pewnych we względzie ich skutku, których zachowanie bywa za zwyczaj trudne, ponieważ nieprzeliczona iest ilość szczegółowych zdarzeń i okoliczności miejscowych, od których żądany skutek mnięy więcéy zawisł. —

3.) Koniecznym iest warunkiem w urządzeniu plantacyi ozdobnéy, aby składaiące ią klomby, przedstawiały ogół, to iest massę, któręy części zostawać będą w wzajemnym względem siebie stosunku. Prawidło to zachowane bydź powinno w każdém miejscu bez względu na iego rozległość, zachodzi tylko ta różnica, iż w ogrodzie szczupłym iedna massa zaiąć powinna iego prze-

strzeń, gdy przeciwnie w ogrodzie obszernym bydź ich powinno kilka, różniących się szczególniemi znamionami. Każda taka masa tworzyć ma przedmiot samoistny w względzie iéy urządzenia, i to iest co czyni takie pojedyncze części plantacyów ogólnych, zdolnemi do przyięcia rysów szczególnych czyli znamion charakteryzujących i przydatnemi do umieszczenia iakiego przedmiotu, lub do przyozdobienia iakiego miejsca. Z użycia tych to pojedynczych części, a niekiedy z użycia iednéy tylko, urządzaią się stanowiska, to iest plantacye odznaczające się zaletami bezpośredniemi, które same z siebie tworzą położenie wydatne, i nie potrzebujące pomocy od przedmiotów postronnych, dla zajęcia uwagi widzów.

4.) Przerwy znajdujące się między takimi massami, tworzą widoki wewnętrzne, jeżeli te ograniczone są w obwodzie ogólnéy plantacyi, lub téż widoki zewnętrzne, gdy te rozszerzają się za iéy granice.—Przerwy takie są częścią naywydatniejszą, ale oraz naytrudniejszą do urządzenia w ogrodzie; od umiętnego ich uporządkowania zawisło rozwijanie się kolejne ozdobności właściwéy szczegółowym częściom plantacyi, i przedstawienie ich w sposobie naykorzystniejszym; pozorne uszczuplenie lub rozprzestrzenienie ogrodu podług potrzeby; zamknięcie lub otworenie widoków ku przedmiotom, które do ich przyozdobienia posłużyć mogą; ułatwienie przechadzki; przysposobienie posady do umieszczenia budynków, do rozpostarcia trawników, do prowadzenia drózek, do pomieszczenia wody

w właściwych granicach, słowem, użycie pożyteczne tego wszystkiego z czego składają się plantacye. — W oznaczeniu przestrzeni tych przedziałów, zachowane być powinno to niezmiennie prawidło, iż zostawiać należy między massami przerwy przestronne, ponieważ kształt plantacyi zawisł niemal zupełnie od ich urządzenia; że rozległość przedziałów między pojedynczemi klombami, z których składają się massy, zastosowana być powinna do objętości klombów, i do wysokości umieszczonych w nich roślin; że ponieważ urządzenie stanowisk zależy od rozpołożenia klombów, proporcya w obszerności przedziałów być powinna stosowna do przeznaczenia i do charakteru nadanego témże stanowiskom. — Wszystkie kombinacye, iakich używa sztuka w podobnych okolicznościach, opierają się także na téj zasadzie ogólnéj, że ozdobna postać przedziałów iest skutkiem kształtu nadanego klombom, że urządzenie przedziałów służy nawzajem do wykrycia kształtu i piękności klombów. —

5.) Im więcéy z ieduego stanowiska dostrzeżonych być może klombów, tém ozdobniejszy przedstawia się widok; im więcéy zaś zuaydować się będzie różnaitości w kształcie klombów w ich wymiarach i w gatunku drzew, które w nich umieszczone zostaną, tém więcéy te mieć będą ozdobności. Wskazę daley stosowne do przedmiotu tego prawidła, tu zaś powtarzam, iż zaletą każdego widoku i środkiem niezawodnym do urządzenia onego, iest uszykowanie klombów w taki sposób, aby wielka ich liczba i znaczna część każdego klombu w szczególności

w kierunku iedney linii (wszakże nie prostey) widzianą bydź mogła. To koleyne uszykowanie kłombów wynika z kombinacyów opartych na zasadach stałych, zaczęm oznaczone bydź powinno w planie w profilu skreślonym. Że przecie nie każdy właściciel mający w zamiarze przyozdobienie wiejskiego siedliska potrafi skreślić sobie rys taki, radzę więc aby starał się naśladować wzory które dostarczaią ogrody celnieysze znajdujące się w kraju, i tym końcem ile możności odwiedzał ie często. Mniey bezpiecznie iest dobierać planów z książek mianowicie z książek takich których autorowie nie są powszechnie znani z zdolności; naylepsze téż plany skreślone na domysł, nie mogą bydź dostatecznymi i zupełnie odpowiadającemi potrzebie, ponieważ naturalne usposobienie poziomu, właściwe mu przymioty i wady, okoliczności przypadkowe, stają się przyczyną zachodzący w kombinacyach różnicy tak wielkoy i odmian tak licznych, iż żaden plan skreślony z wyobraźni z zupełną dokładnością na gruncie wykonany bydź nie może. Nie należy iednak wnosić z tąd, iż plany znajdujące się w książkach a mianowicie plany takie które są skreślone w profilu przydatnymi nie będą; sądzę przeciwnie że bydź mogą bardzo pomocne iako wzory do ukształcenia smaku; do nabycia wyobrażenia o piękności i do skierowania wyobraźni na kolej pomysłów i wynalazków szczęśliwych; dla tego téż radzę każdemu który zamyśla o przyozdobieniu siedliska wiejskiego, aby zaopatrzył się w zbiór planów i rysów plantacyi rozmaitego rodzaju rzeczywiście istniejących, te dobrze zgłębił, dokładnie rozpoznał,

i przeniósł się niejako zasadami które w ich uporządkowaniu dostrzeże.

Dzieło wydane w Wroclawiu pod tytułem *Mysli różne o zakładaniu ogrodów przez J. C.* zawiera w sobie plany, nader przydatne do nabycia nauki i ukształcenia smaku. Plan umieszczony przy karcie 36 z napisem: *Klomby zgromadzone i sposób prowadzenia dróg i ścieżek*, jest wybornym wzorem, opartym na prawidłach sztuki, które z przykłądną skrupulatnością zachowane w skreśleniu jego zostały. Przedstawia ogół plantacyi nieprzerwany i pełen wdzięków; rodzaj drzew umieszczonych w klombach poznany być może najłatwiej, i tak jest urozmaicony iak jest odmienny kształt klombów, jest oraz tak umiejętnie dobrany że klomb każdy ma charakter i kolor właściwy. Aczkolwiek wizerunek ten wystawia mniej rozległą część ogrodu, widzieć się daje przecie najiawniej wielką różnaitość w uszykowaniu klombów, pomiędzy którymi rozpościera się droga, co służyć powinno za dowód i za naukę iak liczne kombinacye zachodzą w uporządkowaniu plantacyi cząstkowych z których składają się plantacye ogólne. Plan wspomniany stwierdza prawidło o którym wspomniałem wyżej, iż w plantacyach rozleglejszych znajdować się powinna massa drzew fundamentalna z którą łączą się inne części plantacyi i od której biorą iakby początek. Jakoż widzieć się tu daje klomb duży środkowy po obu stronach którego znajdui się przerwy, otoczone klombami pomniejszych. Taki sposób uporządkowania klombów jest powszechnie i z korzyścią używany w położeniach

równych którym zbywa na przedmiotach do urządzenia widoku zewnętrznego, iako téż na odmiannach w kształcie poziomym któreby charakter obrazu urozmaicały. Gdzie zaś znajdują się doliny, woda w znaczney ilości, lub wklęsłości znaczniejsze w powierzchni poziomym, tam zazwyczaj mieszczą się klomby w porządku zupełnie odmiennym, ponieważ główna massa nie znajduje się w punkcie środkowym, lecz w obudwu pobocznych ścianach obrazu, z czego wynika jeden widok wewnętrzny środkiem plantacyi rozprzestrzeniający się, który szczególnie piękny bywa, gdy mieści się w nim płyt wody dostatni i kształtnie urządzony. Powyższe prawidła stosują się do kaźdey plantacyi iakikolwiek będzie iey wymiar; ten zaś śmiało poszczycić się może że zgłębił ie dobrze, kto na małej przestrzeni potrafi kombinować rozkład klombów w taki sposób, iż widoki iedne po drugich okazywać się, i iedne z drugich wynikać będą. Komu słowem wiadome są sposoby, iak z łamania się linii z kolejnego przeglądania światła i z rozpościerania się cieni, z uporządkowania trawników i z prowadzenia drózek, tworzą się przyjemne i wydatne widoki które ożywiają miejsca nayposępnieysze i nayobojętnieysze położenie uczynić mogą wdzięcznym i zaymującym.

6. Widoki zewnętrzne są że tak powiem bogactwem które nie kaźde posiada miejsce, są téż własnością wspólną plantacyi którą zdobią i okolicy w której się znajdują. Z téy okoliczności wynika, że byź nie mogą użyte iako przedmiot bezpośredni którym plantator mocen iest rozrzą-

dzić dowolnie, lecz bydź mogą i bydź powiunny użyte jako środek dziełny i zawsze skuteczny do przyozdobienia plantacyi. Wiele popełnionych zostało błędów z przyczyny postępowania przeciwnego tej zasadzie, i nie ieden widok który natura hoynie wyposażyła pięknnością, postradał przyrodzone mu zalety dla tego, że nieumiejętny plantator poważył się czynić w nim zmiany. Nie jeden téż widok obojętnym się staie dla tego, że plantator nie umiał z niego korzystać, i niezdolny lub nieśmiały, nie starał się o przysposobienie takiego stanowiska z którego widok ten dostrzeżony będąc, stałby się bardzo zajmującym. Należy przeto wyrozumieć, że kto znajduie się w położeniu takim iż wcielać może widoki zewnętrzne do planu ogrodu znajduie się téż w położeniu gdzie stykają się ostateczności, bo iak trafnie powiedział Napoleon, *du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas.*

Zdaie się iż w czém dotycze zachowania stosunkowości między charakterem widoków i uporządkowaniem klombów, poprzestać wypada na przestrzeganiu prawideł następujących:

1. Zastanowić się naprzód należy czyli widok tego iest rodzaju iż plantacye połączaiaące które go spaiac będą z plantacyą główną służyć mają do powiększenia lub też do skrócenia na pozór iego rzeczywistej odległości od stanowiska tego, z którego dostrzeżony będzie;

2. czyli widok bydź ma rozpoznany w całości lub tylko w części;

3. czyli przedmioty znajduiaące się daley przedmiotu tworzącego widok iako to: linija widnokregu

i t p. zasłonięte lub też niezasłonięte być powinny;

4. czyli widok ten z wielu stanowisk lub też z jednego tylko stanowiska postrzeżony być powinien;

5. czyli widok ten jest tak zamożny w ozdoby i tak zajmujący że służyć może za główną ozdobę plantacyi;

6. Jak być powinny uporządkowane plantacye które tworzyć będą linią kierowniczą ku widokowi, z stanowisk obranych do przedstawienia go widzom.

Co do widoków wewnętrznych i stanowisk, te są iak iuż kilkokrotnie wzmiankowałem poprzednio, bezpośrednio tworam wyobraźni zdolności i zabiegów plantatora, czyli bliżej rzecz wyiaśniając, skutkiem kombinacyi użytych w rozpołożeniu i kolejnym uszykowaniu klombów. Zostawiona w tym przedmiocie wolność plantatorowi, nie jest przecie rękojmią łatwości w wykonaniu prac które tym końcem przedsięwzięte będą, utrudzać ie może owszem taka wolność, ponieważ zostawia artystę przy własnych środkach i bez pomocy obcey. Tu więc nadewszystko wyobraźnia żywa i wzbogacona upominkami, smak wytrawny i ukształcony rozpoznawaniem pięknych wzorów, spoufalenie się z celniejszymi tworam przyrodzenia, dostarczyć mu powinny środków. Prawidła jakie nastrecza sztuka w takim przypadku są dość liczne, przeszliśmy rozciągłą ich koley w poprzednich rozdziałach, nie widzę przeto potrzeby powtarzać raz opowiedziane, lecz zdaie mi się że

nie będzie rzeczą zbyteczną przytoczyć ieszcze, iż w urządzeniu widoku wewnętrznego mieć należy nieodzownie na względzie; 1. aby miał charakter wyraźny; 2. cel widoczny; 3. kształt przyjemny; 4. aby zajmował przestrzeń dość znaczną; 5. aby składające go klomby wykrywały dzielność i zamowność vegetacyi i celowały wyborem drzew, ponieważ główną zaletę takiego widoku stanowi ozdobność klombów. Uważać też należy że stanowiska są miejscami mającemi pewne przeznaczenie; należy więc stosować ich urządzenie do celu w którym założone zostały. Jak forma przeciągła i linije równoległe, najczęściej użyte byź powinny w układaniu planu widoków, tak przeciwnie figury zbliżone do czworoboku regularnego, koliste, i eliptyczne, punkta styczne dolin, krzyżujące się smugi i przerwy między plantacyami, są nayprzydatniejsze do urządzenia planu stanowisk. Sciany zamykające widoki wewnętrzne tworzą same przez się stanowiska bardzo przydatne do umieszczenia budynków, środkowe zaś punkta w znaczney masie drzew, dostarczają zazwyczaj sposobność do urządzenia stanowiska do umieszczenia pomników i ławek. Stanowiska urządzone byź mogą w miejscach wzniosłych, odkrytych, wesółych, a w razie tym otoczone byź powinny znaczną ilością roślin kwitnących, i służyć za punkt środkowy do prowadzenia drózek; urządzone byź też mogą w dolinach, w miejscach zacisznych i posępnych, a w tedy otaczać ie należy vegetacją silną i buyną, drzewami rozłożystemi i starymi i iedną tylko poprowadzić ku nim ścieżkę.— Rodzay budynków

i pomników umieszczonych w stanowiskach stosować się zawsze powinien do ich charakteru, to jest do posady którą stanowisko zajmuje i do kształtu jaki mu nadany został.

7. Rozłożenie klombów w ogrodach kwiatowych podlega prawidłom zupełnie odmiennym od tych które zachowane być powinny przy zakładaniu plantacyi większych; jedne od drugich różniąc się zupełnie w przedmiocie i w celu, różnić się także powinny w skutkach. Jakoż w ogrodach większych głównym celem jest naśladowanie przyrodzenia w tworach jego znakomitszych i w rysach wydatniejszych, do czego potrzebne jest skupienie znaczney massy drzew, urozmaicenie powierzchni poziomu, użycie wody skał i budynków iako przedmiotów zdobiących, gdy przeciwnie w ogrodach kwiatowych nie siła ani dzielność wegetacyi, ale jej ozdobność i ukraszenie, nie zmiany gwałtowne w linii poziomey, ale nadobność, gładkość i świeżość trawników, nie wielkość odmian wynikających z łamania się światła i z rozpościerania się cieni, ale wesołość i spokojność, są naysiękniejszą ich zaletą albo raczey koniecznym warunkiem stanowiącym o ich ozdobności. Wynika z tąd, że w ogrodach kwiatowych rozłożenie klombów ten cel mieć powinno, aby uszykowane były w sposobie naybardziejziey ułatwiającym pomieszczenie dogodne roślin i kwiatów, ich wydatność i wzajemną stosunkowość, z tych zaś okoliczności wynika następnie, iż lubo założenie ogrodu kwiatowego wymaga smaku i nauki, jest przecie właściwie czyn-

nością dla ogrodnika, gdy założenie ogrodu znacznego jest zawsze przedmiotem działań artysty.

8. Jak niegdy w ogrodach symetrycznych ulice, szpalery, drzewa w cynek sadzone, balustrady i parkany z drzew okrzęsanych, stanowiły materiały z których ogrody takie urządzano, tak dziś klomby są materiałem powszechnym i prawie wyjątkowym do zakładania ogrodów angielskimi zwanych; wnosić przeto można że takie materiały tam tylko użyte być powinny gdzie z przeznaczenia należą, to jest w ogrodach. W rozwinięciu zaś tego wniosku należałoby mniemać, także że zwierzyńce i wszelkie plantacye wychodzące z rzędu zwyczajnych ogrodów, mieścić w sobie klombów nie powinny. To zdanie zgadza się z teorią wielu autorów, gdy iednak zaczęto łączyć w Anglij zwierzyńce z ogrodami prawidło to wyszło z używania. Łącząc osobiste me zdanie z zdaniem tych co chcą mieć zachowaną różnicę zupełną między zwierzyńcem i ogrodem, nie tamując iednak bynajmniej ich połączenia, które jest źródłem nieocenionej piękności i najsukuteczniejszym środkiem do przyozdobienia siedliska wiejskiego, doradzam, aby w zwierzyńcach zamiast klombów urządzone były znaczne masy drzew, których rozpołożenie w tém nadewszystko różnić się będzie od rozpołożenia klombów że te zwiastować zawsze powinny iż są sadzone z umysłu, gdy tamte okazywać mają że są bezpośredniem dziełem natury, która bez obcego wpływu nadała im kształt, dobrała ich materiały, i przeznaczyła im posadę.

Nie spodziewam się aby zwierzyńcom w taki sposób urządzonym zbywało na ozdobności, bo co może być wdzięczniejszego co przyjemniejszego i okazalszego, nad stare lasy zamożne w drzewa okrągło liściowe które obrzednio rozsiane na świeżym murawie w całej piękności przedstawiają się widzom, lub też w nieprzezyrzanych rozpościeraią się gęstwinach gdzie cień i głucha spokoyność wiecznie przebywają; gdzie Brzozy lekkie i powiewne mieszczą się na pochyłości pagorków, Swiery i Modrzewy między skałami wierzchy swe podnoszą, gdzie smugi szerokie zapuszczają się w głąb puszczy, gdzie wśród gęstych zarośli znajdują się przerwy obszerne, iakby ręką ludzką przygotowane do umieszczenia siedliska, gdzie szumiące strumienie zwracają uwagę przechodnia, a obszerne płyty wody nie spodzianie okazują się widzom. Takie obrazy są zaiste zajmującemi, i niezarzuci im nikt obojętności lub niedostatek okazałości; naśladowanie ich w zwierzyńcach nie może być przeto przedsięwzięciem bezpożytecznym.

Kto w urządzaniu zwierzyńca drobniłby części na kształt klombów w ogrodzie, i tysiączne nadawał im formy i wymiary, zniszczyłby piękność przyrodzoną lasom a nieosiągnąłby przecie zamierzonego celu. Jeżeli owszem radzić się będzie przyrodzenia i wzorów które mu te dostarcza, utworzy niezawodnie dzieło doskonałe. Gdy więc lasy przedstawiają nam wszędzie massy wielkie, przerwy przestronne i dalekie, miejsca wspaniałą wegetacją ozdobne, i znamionami wielkości, powagi, samo-

tności, odznaczające się, stosować się nieodzownie należy do takich wzorów, i na tych to uwagach opieram zdanie które powyżey przedstawiłem.

Nieodzownym warunkiem do utworzenia zwierzyńca rzeczywiście pięknego iest dostateczna rozległość. Jaką bowiem przyjemność mieć może i iakie wrażenie uczynić potrafi gaik szczupły przecięty drózkami, gdzie mała liczba kroków doprowadza przechodnia do granic plantacyi i bliskość pola okazującego się zewsząd świadczy, że tu nie las, ale iakieś naśladowanie znayduie się lasu. Równie nieodzownym iest warunkiem, aby drzewa w zwierzyńcu były dorosłe, w całej sile wegetacyi, i ile możności mieszane co do gatunków. Jeżeli zaś poziom mieści w sobie iakie spadki, punkta wklęsłe i wywyższone, wodę bieżącą, i skały, nie zgoła zbywać nie będzie takiemu położeniu do urządzenia w niem zwierzyńca, który choćby nayprościej był założony, przewyższy przecie pięknoscią i okazałością ogrody urządzone naystarowniej z użyciem znacznych nakładów i z dołożeniem wielkiego usiłowania. Z tego przedstawienia rzeczy wynika bezpośrednio ten wniosek, iż naywłaściwiej iest zakładać zwierzyńce w lasach, ponieważ przyrodzenie przysposobiło tam materyały do ich urządzenia potrzebne; obierać zaś należy w lesie takie jego części, gdzie naystarsze mieszczą się drzewa, gdzie poziom ma skład naynieregularniejszy i gdzie znayduie się lub gdzie sprowadzona hydź może woda. — Obeznanii z podobnemi czynnościami przyświadczą mi, z iakim pośpiechem i z iakim skutkiem takowe odbywać się zwykły. Każda chwi-

ła zwiastuje odmianę, i każde cięcie zostawia po sobie ślady. Prace te wykonywane byź powinny w lesie gdy drzewa liściem okryte w zupełnym okazują się kształcie, ieżeliby zaś z względów ekonomicznych wstrzymane były do wiosny, należy zawsze skreślić plan ich w porze letniej. Można w prawdzie sadzić zwierzyńce tak iak sadzą się ogrody, lecz skutek tych czynności równie jest niepewny we względzie sztuki, iak jest zawodny we względzie ekonomicznym, z trudnością bowiem przyjmują się w znacznych massach sadzone drzewa leśne, mianowicie Dęby, Modrzewy, Swiery, Buki, Jodły; ieżeliby zaś posiane zostały, iakże długo eierpliwie czekać wypadnie pokąd nie dostarczą cieniu, i kto jest co tuszyć sobie może, że starych Dębów lub poważnych doczeka się Buków? Nie doradzam przeto nikomu aby obstawał przy zakładaniu zwierzyńca gdzie niema lasu, nierównie korzystniey przyozdobi swą siedzibę ogrodem rozległym, gdzie mniejszym kosztem, i z większym poświęchem, z materyałów do założenia zwierzyńca przeznaczonych wiele pięknych utworzyć potrafi stanowisk i zajmujących widoków. Zachodzi przecie niekiedy nieodzowna potrzeba sadzenia drzew w lasach w których urząda się zwierzyniec, a to w tym przypadku gdy ieden gatunek drzewa jest tak zagęszczony że zdaie się iż innegow lesie niema, co zdarzać się zwykło w Sosninach, w Brzezinach i w Grabinach; w tedy dobierać należy dla przerwania jednostayności i dla zapobieżenia wynikaiący z niey obojętności, takie drzewa które z kształtu z wymiarów i z koloru są najmniej po-

dobne do istniejącego w tém miejscu gatunku. Zachodzi téż niekiedy potrzeba zapefnienia drzewami sadzonymi miejsca zbyt obrzednio zarosłe w celu zamknięcia widoku lub utworzenia zasłony od wiatrów. W tym atoli przypadku zachować należy ściśle to prawidło, aby drzewa pomniejszych i krzaki któremi zapefnią się takie przerwy o tyle oddalone były od miejsc przeznaczonych do przechadzki, iżby dostrzeżone być nie mogły; nic bowiem nieprzyjemniejszego znajdować się nie może w zwierzyńcu, który obok okazałości lasu połączając powinien w sobie schludność i kształtność ogrodu, nad widok kniei gdzie suche gałęzie, opadłe liście, krzaki nieforemne, obrażają widok.

Zachodząca różnica między ogrodem i zwierzyńcem, opierać się powinna nadewszystko na zachowaniu odmienności w kształcie i w wymiarach plantacyów cząstkowych z których są złożone. Klomby ogrodowe być powinny w ogóle eliptyczne, stopniowo spadziste, przystrojone krzakami i roślinami kwitnącemi; massy drzew w zwierzyńcu, przedstawiać zaś powinny ściany wyniosłe i pionowe, złożone z drzew których cała postać rozpoznana być może. Zwroty ich być powinny wolne, rozwijanie się dalekie, linije mniej zakręglone, przerwy obrzednie i nie bez przyczyny widoczney utworzone. Wogrodach szczupłych, trawniki są iakby tłem na którym malarz umieszcza klomby, są przeto przedmiotem głównym; przeciwnie zaś w zwierzyńcach, smugi są przedmiotem drugiego rzędu,

ponieważ massy drzew stanowić powinny część ich nayznakomitszą, a przeto więcéy znajdować się ma gruntu zarosłego drzewami niżeli gruntu usłanego trawą.— Wysokie drzewa i buyna wegetacya są w ogrodzie przedmiotem przyjemnym ale nie koniecznym, w zwierzyńcu zaś są przedmiotem nieodzownym. Skład poziomym nieregularnym, przerwy nagłe, wklęsłości znaczne, sterzące skały, nie w każdym ogrodzie byłyby przyjemne, przynajmniey nie w każdym są potrzebne, w zwierzyńcu zaś dodają zaletę niepospolitą z której nayważniejsze skutki wynikają. Podobne zmiany w kształcie poziomym i nieregularności w jego uporządkowaniu gdy znajdują się w ogrodzie, ukryte i przytłumione być powinny, w zwierzyńcu zaś pozostać mają w stanie przyrodzonym aby przedstawiały się widzóm iak są, bez dodatków, mianowicie takich któreby charakter ich zmieniały. Prowadzenie drózek w zwierzyńcu łatwiejsze jest niżeli w ogrodzie, ponieważ być mogą więcéy proste, i nie tyle namnożone. Rodzay budynków architektury greckiey naywłaściwszy w ogrodach, ustępować powinien w zwierzyńcach budowlóm gotyckim, ruinóm, chatkóm, mniemam nawet iż chatki iako téż mostki z drzewa nieocięsanego jedynie tylko w zwierzyńcach miejsce mieć mogą.

Takie są główne zasady które przy urządzeniu zwierzyńców zachowywać należy, i takie celniejsze znamiona któremi różnią się od ogrodów.— Pozostaie mi do nadmienienia, że w miejscu styczniém ogrodu z zwierzyńcem przedział między niemi być powinien albo nieznaczny albo wyraźny.

Przedział staie się nieznacznym przez stopniowe zbliżanie rodzaju plantacyi w ogrodzie do charakteru właściwego zwierzyńców, przez umieszczenie kilku klombów w posadzie zwierzyńca i przez rozszerzenie widoków z ogrodu w głąb zwierzyńca w taki sposób, aby części jego stanowiły ich zamknięcie. Przedział wyraźny byź iedynie może skutkiem naturalnego lub przypadkowego usposobienia poziomu; tworzyć go może rzeka, potok, staw, głęboka przerwa najeżona skałami; w żadném zaś położeniu byź nie powinien dziełem sztuki; wszelkie oparkanienia mianowicie, użyte tym końcem byź nie powinny. Że iednak zdarzać się może potrzeba zamknięcia pewney części zwierzyńca przeznaczonéy do chodowania zwierzyny, życzę naśladować w tym przypadku anglików którzy ogradzają podobne stanowiska siecią uplecioną z drutu. Wnosić można z powiększaiący się liczby fabryk żelaznych w Polsce, że wydatek na ten przedmiot nie byłby zbyttecznym.

Mało widzieć mi się zdarzyło zwierzyńców w Polsce; żaden przecie kraj w Europie niema tak wielkiej liczby lasów czarnych ile znajduie się w oyczyźnie naszej, mianowicie w Gallicyi, na Podolu, na Wołyniu, w Bełskim, i na Podlasiu, a przeto żaden z nich nie posiada wtakiey obfitości materyałów przydatnych do urządzenia zwierzyńców. Ta okoliczność skłoniéby nas powinna do poświęcenia celniejszych zabiegów przyozdobieniu siedlisk wiejskich zwierzyńcami, które prócz wymienionych powyżey zalet mają tę

ważną dogodność, iż ich urządzenie ani takim trudnościom nie podlega ani takich wydatków nie wymaga, co urządzenie ogrodu. Do tego rodzaju plantacyi stosują się szczególniej, wiersze Delilla w których wyraża, że kto ogrody zakłada, nie usiłowań geniuszu ale wydatków szczędzić powinien. (*)

(*) Ce noble emploi demande un artiste qui pense,
Prodiges de génie et non pas de dépense.

ROZDZIAŁ VI.

1. O SADACH Z DRZEW OWOCOWYCH, IAKO O PRZEDMIOCIE, KTORY UŻYTY BYDŹ MOŻE DO PRZYODZOBIEŃIA SIEDLISKA WIEYSKIEGO.
2. O TRAWNIKACH, O DRÓZKACH, O ŚCIEŻKACH, I O WJAZDACH.

47. Uczyniłem wzmiankę w rozdziale poprzednim, że Sady z drzew owocowych są w Anglii szczególnym przyozdobieniem małych siedlisk wiejskich, pospolicie nazwanych *Cottage*, które z wielu względów podobne są do ponmiejszych siedzib Obywatelskich w kraju naszym. Nadmieniam przytem, że w takich sadach znajdują się plantacye dwojakiego rodzaju, iedne zewnętrzne złożone z drzew rodzajnych w gatunku poślednim, które służą do zasłonięcia środkowych części sadu od wiatru i od zimna, drugie wewnętrzne złożone z drzew celujących gatunkiem, które mieszczą się na trawnikach w takim porządku, że z ich uszykowania wynikają skutki zbliżone do tych, które są przedmiotem głównym w urządzeniu ogrodu spacerowego.

Rozwijając te wstępne podania, które są istotnie interessującymi dla ziemianina, ponieważ zapowiadają rodzaj plantacyi połączających pożyte-

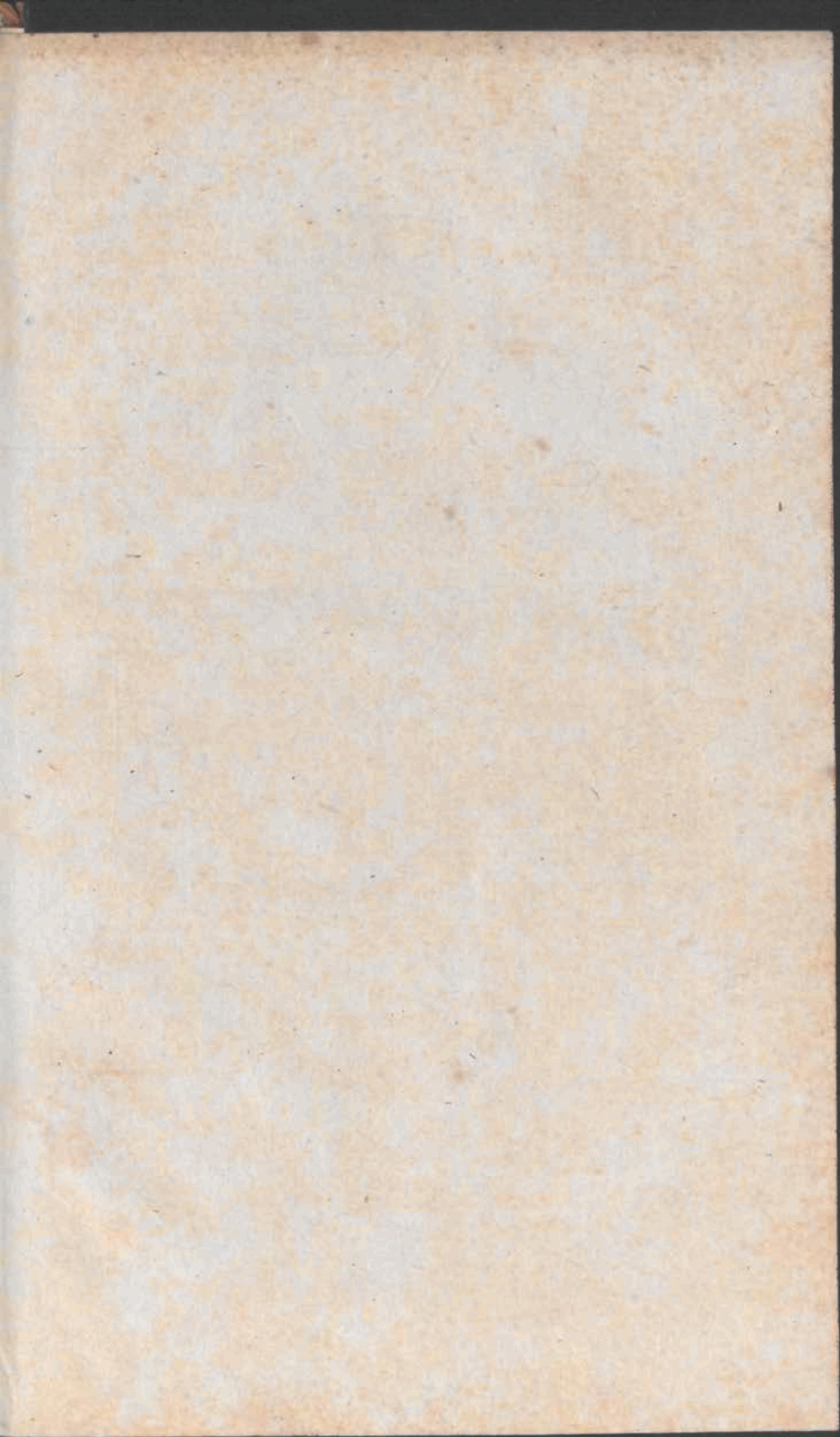
czność z przyjemnością, wyliczyć mi należy naprzód, dogodności i niedogodności wynikające z użycia drzew owocowych do założenia plantacyi ozdobnych i zdobiących.

Dogodność wynika: 1mo z szybkiego wzrostu drzew owocowych; 2do z właściwéy im piękności gdy kwitną i gdy okryte są owocami; 3tio z zmiany w kolorze ich liści w porze jesiennéy; niedogodność wynika z tąd: 1mo że rzadko kiedy i nie wszystkie gatunki drzew owocowych wznoszą się do znaczney wysokości; 2do że mało iest takich, któreby miały kształt ozdobny, i że wszystkie prawie, gdy zestarzeią się, rozkładają swe gałęzie horyzontalnie, co czyni widok nieprzyjemny; 3tio że są mało trwałe; 4to że rozwijają się późno, liść zaś tracą wcześniej. Sądzićby można z przyrównania dogodności do niedogodności, że plantacye złożone z drzew podlegających tylu wadom, nie mogą być użyte iako przedmiot zdobiący; doświadczenie wskazuje przecie, skutki w brew przeciwne temu mniemaniu.

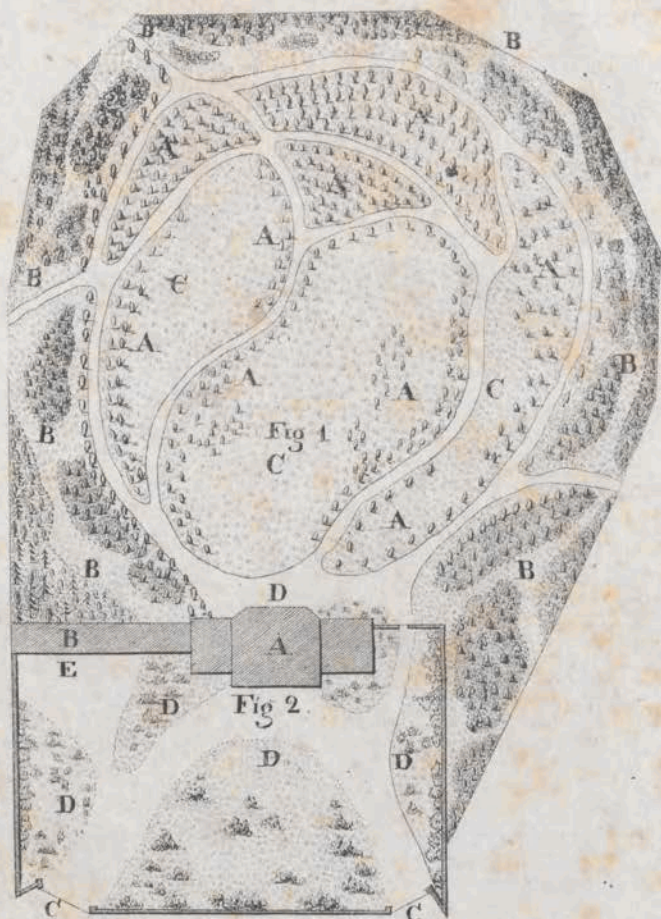
Skutki te wynikają z użycia w zakładaniu Sadów kombinacyów właściwych, które różnią się zupełnie od tych, iakich wskazałem zastosowanie do plantacyów złożonych z drzew leśnych, z dwójakiéy przyczyny: 1mo że kształt drzew owocowych wymaga aby te umieszczone były w sposobie odmiennym od tego, który zachowuje się przy sadzeniu drzew leśnych; 2do że chodowanie drzew owocowych, na którym polega ich rodzajność, wymaga także, aby wystawione były na działanie słońca i powietrza. Pierwsza iest powo-

dem do zachowania jednogatunkowości w masach złożonych z drzew owocowych, ponieważ każdy ich gatunek ma właściwą wysokość, zfeby więc wynikały skutki we względzie kształtu, gdyby gatunki mieszane zostały. Z drugiey wynika, że drzewa owocowe bydź powinny sadzone obrzednio, a przeto do urządzenia zwyczajnych klombów użyte bydź nie mogą. — Z tych dwóch przyczyn okazała się potrzeba kombinacyi odmiennych, które gruntuią się na téy zasadzie ogólneý, aby plantacye w Sadach zewnętrzne składały się z drzew wysoko rosnących mniej delikatnych, i długo trwałych, iako to: z Jabłoni i z Gruszek poślednieyszego gatunku, z Czereśni, z Orzechów Włoskich, z Śliwek pospolitych i gdzie klima sprzyia z Kasztanów słodkich, w kępach czyli klombach gęsto zasadzonych; tudzież aby plantacye wewnętrzne składały się z Jabłoni i Gruszek delikatnieyszych, z Wiśni białyeh; z Moreli, z Brzoskwiń, z Morwów, z Śliwek wybornieyszych, z Migdałów, Winogron, Pigwów, zasadzonych w taki sposób, iż oprócz zachowania należyteý odległości między drzewami, przedstawiać będą massy stopniowane w uszykowaniu swoim, iuż nie według zasad wskazanych w rozdziale poprzednim, gdzie iest mowa o rozpołożeniu klombów, lecz stosownie do potrzeby korzystania ile bydź tylko może, z promieni słonecznych i z krążenia powietrza, które iak wiadomo, tworzy przy każdym drzewie súp piramidalny, mający ruch wirowy.

Uważać można z powyższego wyfuszczenia zasad, na których gruntaie się urządzenie Sadu

TABLICA 3^{cia}

Miara 500, Łokci Polskich, wynosząca ~

stroynego, iż części jego zewnętrzne podobne będą do plantacyi złożonych z drzew leśnych; części zaś wewnętrzne, mieścić w sobie będą kępy złożone z drzew jednogatunkowych, uporządkowane w taki sposób, aby jedne drugim nie tamowały cyrkulacyi powietrza i działania promieni słonecznych; mające kształt podługowaty, i dyametr wąski, aby przeciągłą ścianę wystawiały, dla przyimowania w całej ich przestrzeni ogrzewającego światła; zasadzone drzewami umieszczonemi w szachownicę, tym końcem, aby drzewo znajdujące się na liniij pierwszy, nie zasłaniało drzewa znajdującego się w liniij drugiey i następnie.

Autorowie nowotni Francusey przekonani, iż staroświecki zwyczaj sadzenia drzew fruktowych w Cynek i w uliczki, nie dogadza bynajmniéy ich wygodnemu rozpołożeniu, i nie ma żadnego wpływu na ich rodzajność, zalecają najmocniéy urządzenie Sadów w sposobie powyżéy opisanym, które zowią *Vergers agrestes*; pomiędzy różnemi planami w pismach ich umieszczonemi nie zdarzyło mi się znaleźć żadnego, któryby bliżéy i trafniéy odpowiadał zamierzonemu celowi ozdobności i pożytku nad ten, który P. *Loudon* w Encyklopedyi ogrodniczéy przedstawił, i który tu na Tablicy 3ciey pod figurą piérwszą iest wyobrażony.

Plan ten stosuje się do położenia zupełnie równego, albo przynajmniéy do poziomego, którego spadzistość iest lekka i jedostayna. Plantacye w klomby oznaczone literą B. składają się z drzew owocowych poślednich i wysoko rosnących; są one tak umieszczone, że tworzą ścianę

zasłaniającą Sad wewnętrzny od pomiotu wiatrów. Plantacye oznaczone literą A, złożone są z drzew delikatnych tak uszykowanych, że słońce z każdej strony ogrzewać je może, nietylko pojedynczo, ale też w ogóle, ponieważ rozmaite massy, które tworzą, mają wygiętość taką, iż promienie słoneczne koncentrować się będą w kłęstościach, które z ich kształtu wynikają.— Są to plantacye nieregularne we względzie rysu ogólnego, według którego Sad założony został, a przeciw symetryczne we względzie pojedynczego umieszczenia drzew; iakoż są sadzone w ulice lub w szachownicę, zwykle w dwa rzędy, gdzie zaś przestrzeń pozwala sadzone są rzędem czworakim, a nawet sześciorakim w kierunku paralelnym; z czego wynika, że nie stykają się, a przeto nie tamują sobie nawzajem wpływu światła i powietrza. Z rozpołożenia nieregularnego wynika zaś kształt ozdobny, zbliżony do tego, który stanowi znamie ogrodów naturalnych, wynika oraz łatwość do prowadzenia drózek, których umiejętne rozłożenie plan bardzo widocznie wskazuje, iako też łatwość do rozpostarcia trawników oznaczonych literą C, których jest cztery główne, mających ograniczenie ozdobne, i przestrzeń dobrze umiarkowaną i zupełnie stosowną do rozległości całej plantacyi.— Massy w których znajdują się drzewa rzędem kilkorakim sadzone, złożone są z drzew jednogatunkowych, iako to: z Wiśni, z Jabłoni, z Gruszek, z Śliwek i z Morwów. Morele, Brzoskwinie, Pigwy, Migdały i Śliwki wyborniejsze, umieszczone są w uliczkach.— Że zaś utrzymanie

drzew w ochędóstwie i zamiar użyźnienia gruntu tak nawozami iako téż wystawiając go bezpośrednio na działanie powietrza i na wpływ deszczów wymagają, aby drzewa do koła obkopane były, wynika z tąd usposobienie gruntu do sadzenia brzegiem linii zewnętrzny téy posady, którą drzewa zajmują, krzaków kwitnących mniej wysokich, iako to: Róży, Spirei, Lonicery, Siringi, Jasminu dzikiego, Moszenek, Kaliny dubeltowéy (boule de neige) i t. p. tudzież kwiatów trwałych i letnich, z czego wyniknie ten skutek, że taka plantacya mieć będzie zupełne podobieństwo do ogrodu spacerowego, a tém samym stanie się przydatną do przyozdobienia siedliska wiejskiego, bez uszczerbku w wygodzie i w pożytkach.

W położeniach takich, gdzie poziom ma pochyłość większą i spadzistość nie iednostayną, znajdować się będzie z przyczyny naturalnego iego kształtu, znaczniejsza ieszcze rozmaiłość w uporządkowaniu ogólnego planu Sadu. — W takim przypadku obsadzać należy drzewami pośredniyszemi wierżch każdego pagórka, umieszczać drzewa delikatniejsze na iego stoku, a używać dolin do założenia trawników. Wyniknie z tąd dwojakie stopniowanie, naprzód w massach, podrugie w drzewach, które względem pierwszych przyczyni się do ich ozdoby, względem drugich pożytecznym się stanie z przyczyny dogodny expozycyi.

Zbyteczna wysokość posady, iako téż spadzistość zbyt nagła poziomemu, są obie położeniem

nayniedogodnieyszém do umieszczenia Sadu. Można w prawdzie sadzić drzewa w amfiteatr, z czego wyniknie widok dość przyjemny, lecz drzewa cierpieć na tém będą, ponieważ korzenie ich obnażone zostaną z ziemi w téy stronie, gdzie znajduje się spadek, z czego prędkie ich zniszczenie nastąpić niezawodnie musi. — Ktoby więc dogodniejszego nie miał położenia do założenia Sadu, powinien urządzić stok góry w krzyżujące się terrasy, na których wysadzi drzewa rzędami pojedynczemi lub podwoynemi. — Że zaś takie uporzędowanie plantacyi mieści w sobie symetryczność niezgodną z zasadami właściwemi do przyozdobienia siedliska wiejskiego, zapobieżyć należy wynikającym z tąd skutkóm niedogodnym, we względzie kształtu, przedzielając linije regularne, które terrasy przedstawiać będą, klombami złożonemi z drzew leśnych, i urządzonemi w taki sposób, że gdy teras tworzy linią horyzontalną, klomb tworzyć będzie linią pionową. Mieć potrzeba także na względzie, że szczyt góry iako posada wystawiona na pomiot wiatrów, i płyt doliny, iako posada mokra i zimna, są położeniem zgoła niezdatnym do sadzenia drzew owocowych; gdy więc w obwodzie Sadu znajdować się będą zbyt wysokie i zbyt niskie położenia, użyć ich tylko można do urządzenia plantacyów z drzew leśnych i do założenia trawników, użyć ich zaś można z naywiększym we względzie ozdoby pożytkiem, ponieważ wynikająca z tąd odmiana w rodzaju plantacyów w ich kształcie i w ich rozpołożeniu, nastarczy plantatorowi środki nay-

dogodniejsze do przyozdobienia Sadu, i w ogóle do utworzenia przyjemnego i zajmującego widoku. — Uważać nakoniec należy, że w położeniu dogodnym, stok pagórka schylający się ku zachodowi nie tyle jest przyjazny krzewieniu się drzew, ile poziom spadzisty wystawiony na wschód lub na południe. — Rodzaj gleby jest niemniéj ważną okolicznością. — Sądzę iż każdy, który uczynił sobie wyobrażenie dokładne o Sadach urządzonych w sposobie jaki powyżéj wskazałem, wyrozumie, iż obcinane drzewa owocowe w takich Sadach miejsca znaleźć nie mogą. — Ktoby więc obstawał przy tém mniemaniu, iż powiększenie rodzajności i ulepszenie owoców wymagaia, aby drzewa były obcinane i w figury nienaturalne ułożone, poprzestać musi na urządzeniu Sadów w guście staroświeckim, w kwadraty, w uliczki, w cynek, w szpalery, gdzie podług woli drzewa w wachlarze, w kądziel, w stolik, w żyrandole, i w inne misterne formy układać może; drzew zaś pięknych i kształtnego Sadu mieć nie będzie. Lecz zwyczaj ten, ulega w obecnym czasie zapomnieniu, które jest losem zwyczajnym wymuszonych wynalazków, i przedsięwzięć niezgodnych z prawami przyrodzenia, i tam tylko stosownym być może, gdzie znajdują się mury do rozpinania drzew pokaleczonych.

48. Uwagi umieszczone w Rozdziale poprzednim, wskazują dostatecznie, że z rozpołożenia i z kształtu klombów wynika kształt i rozległość trawników. Wzajemna stosunkowość tych dwóch przedmiotów nacyelniejszych w każdéj plantacyi,

iest okolicznością, na którą bezprzestannie względzić należy, ponieważ rozszerzanie klombów z upośledzeniem trawników, iako téż zbytczne rozprzestrzenienie trawników z ubliżeniem ozdobności właściwéy klombóm, byłyby działaniem zawsze szkodliwém. Położenie mieysca i kształt poziomu stanowią zasady, na których zachowanie tey wzajemnéy stosunkowości oparte bydź powinno; w takich bowiem mieyscach, gdzie zachodzi potrzeba plantacyi gęstych, inna proporcya znajdować się musi między objętością klombów i rozległością trawników, niżeli tam gdzie położenie wymaga plantacyi obrzednich i rozszerzenia widoku.

Wzmiankowałem iuż, iż rozszerzenie klombów w tym celu aby urządzone bydź mogły widoki wewnętrzne wymaga roztworów przeciągłych; gdzie zaś zamierzone iest urządzenie stanowisk tam przerwy między klombami bydź powinny więcéy zaokrąglone, i w kształcie swym zbliżone do kwadratu, do parollelogramu, do koła, lub inney figury regularney. Z zachowania tego prawidła wyniknie kształt trawników, które w tych dwóch przypadkach stosują się ściśle do uszykowania klombów. W tym zaś przypadku gdy korzystanie z widoku zewnętrznego miane iest na względzie bezpośrednim, lub téż gdy zachodzi potrzeba rozpostarcia znaczney massy zieloności jednostayney i gładkiéy, w tedy kształt klombów zastosowany bydź powinien do wymiarów i do formy trawników najwięcéy odpowiadającéy zamierzonemu celowi. — Jakikolwiek będzie rodzaj plantacyi urządzać zawsze należy trawniki w taki sposób, aby składały

masę niepodzielną. Jakkolwiek bowiem wynikiem z uszykowania klombów, iż te nieraz w kierunku diagonalnym lub poprzecznym przecinać będą trawniki, takie przecięcie nie powinno być przecie zupełne, lecz zostawiać należy część darniny między klombami, z czego wyniknie wielka wprawdzie różnorodność w formie trawników ale oraz ten skutek że te nieprzestaną składać ogółu i całości. Najlepsze w tym względzie wyobrażenie uczynić sobie można przyrównywając trawniki do drózek które od końca do końca plantacyi bez przerwy rozpościerać się powinny, tak iż na planie przedstawiają linią w tysiączne zwroty wijącą się ale zawsze ciągłą i nieprzerwaną.

Nieodzownym do zachowania prawidłem jest także, aby trawniki rozpościerały się gładko, i jakkolwiek będzie ukształcenie poziomu. Gdzie więc poziom jest zbyt często przerywany, żłobiaty, chropowaty, zrównać go należy koniecznie; położenia równe są zwykle najprzydatniejsze do zakładania trawników, gdyż mogą jednak użyte z korzyścią lekkie pochyłości gruntu. Spadki gwałtowne gdzie zachodzi przecięcie prostopadłe jak w terassach nie powinny zgoła znajdować się w plantacyach, przeto też gdzie przypadkowo lub z umysłu urządzone zdarzają się, nigdy pod trawniki użyte być nie mogą.

Jednostajność koloru przyczynia się znacznie do piękności trawników; z tej przyczyny zasiewać je należy jednakowym gatunkiem roślin pastewnych. Raygrass Angielskim nazwany, wydający trawę krótką, pięknego koloru, i długo trwałą,

iest nayprzydatniejszy do zasiewania trawników; że zaś między wszystkimi roślinami pastewnymi ta jest naymniéj pożyteczną, nie można więc użyć iey w plantacyach bardzo rozległych gdzie względ mieć należy na pożytek i na wygodę gospodarską, niekaždy wreszcie grunt przyjmuie wszystkie rodzaje roślin pastewnych, są takie które przyrodzenie wyłączenie przeznaczyło aby przyodziewały piaszczyste zasy, inne do ubarwienia bagnistey i torfowatey ziemi i t. p. wybór rośliny nie jest preto zupełnie zawisłym od woli, lecz zastosowany bydz powinien do rodzaju gleby. Takie przeszkody nie stanowią przecie wyłączenia od zasady ogólney, aby kolor trawników był jednakowy w całej téy części plantacyi która z stanowiska pojedynczego dostrzeżoną bydz może. Wypada téz niekiedy uczynić stopniową zmianę w kolorze trawników, w miarę potrzeby rozszerzenia lub uszczuplenia na pozor ich przestrzeni, może więc w niektórych zdarzeniach następować kolor ciemniejszy po jaśniejszym, co wynika z doboru rośliny zasianej, alié w użyciu tego sposobu potrzebna jest ostrożność nie mniéj wielka iak w wyborze drzew z których klomby iednorodzajowe urządzone bywaią. W rozległych zwierzyńcach gdzie grunt wydaie trawę buyną i obfitą, nie należy poświęcać przyrodzonych płodów ziemi dla zastąpienia ich roślinami obcemi których zaprowadzenie i utrzymanie kosztowne bywa; lecz oczyszczać należy starownie takie trawniki naturalne z wszelkich chwastów i ziół wznoszących się nad inne, szczególniey zaś z mchu który niszczy fąki, i w kra-

ju naszym skutkiem niskiego położenia mnoży się bardzo szybko. Wynaleziono w krajach obcych gdzie uprawa łąk jest odnogą gospodarstwa tyle ważną prawie ile uprawa roli, narzędzia rozmaite do pielienia trawników, i różne środki do oczyszczenia łąk z mchu i z szkodliwych roślin. Obmyślono téż sposoby do utrzymania trawy gładko i nisko. Przedstawię w dodatkach sposoby za pomocą których dwojaki ten cel być może osiągnięty iako téż niektóre reguły co do zakładania trawników.

Trawnik szeroki rozpościerać się powinien w każdéj prawie plantacyi przed budynkiem mieszkalnym; jest to wstęp do niej najpiękniejszy i bardzo zachęcający do dalszego iéy zwiedzenia. Taki trawnik nie inną rośliną iak tylko Raygrassem angielskim zasiany i utrzymywany w każdéj porze roku ochędożnie i starownie być powinien. Gdy ogrody naturalne w miejsce symetrycznych weszły w używanie, lecz te skutkiem nawyknienia nie zupełnie wykorzenionego ieszcze zachowywać choćby w części starano się, umieszczano zazwyczaj parter czyli ogródek z rozmaitych jeometrycznych figur złożony, Bukszpanem i kwiatami zasadzony, kolorowym piaskiem wysypywany, między budynkiem mieszkalnym i trawnikiem; taka sprzeczność bynajmniéy nie usprawiedliwiona żadnemi zaletami wyszła iuż z mody. Że zaś są kwiaty szczególniéy piękne a oraz nisko rosnące któremi brzegi klombów obsadzać nie byłoby wfaściwie, iako to Tulipany, Anemony, niektóre gatunki Lilij, Konwaliij, Hyacynty, Tacety, Narcyssy,

Goździki, Iris, Fritillarie, Lewkonie, Amarillis, i t. p. umieszczają je zwykle na rabacie pod oknami domu lub też w koszach kwiatowych urządzonych w gruncie, co iak z jednego względu znacznie ułatwia uprawę tych roślin wymagających peryodycznego przesadzania, tak też bardzo zdobi brzegi trawników. Róże wznacniejszych kupach, Syringa Perska, Wiciokrzew pachnący, niektóre gatunki Spirei, i inne kwitnące krzaki umieszczone byź mogą w kształcie klombów brzegiem trawnika głównego tam nawet gdzie plantacye są urządzone w taki sposób, iż zwierzyniec przytyka bezpośrednio do domu. Piwonije rozsiane pojedynczo na świeżym murawie, Rieynus, Rubarbarum, i inne rośliny mające kwiat wielki i wydatny lub też liść szeroki zdobią niepospolicie trawniki. Wijące się rośliny, których kwiat iest piękny rozpięte na kształtnych podporach są także przyjemnem ukraśnieniem trawników.

49. Jak z rozpołożenia i z kształtu klombów wynikaia wymiary i forma trawników, tak podobnie z rozpołożenia klombów wynika kierunek który ścieżkóm i drózkóm nadany byź powinien, a nadto ieszcze wynika z formy klombów przypadkowe zwracanie ścieżek i oddalenie się na chwilę od głównego przedmiotu do którego zmierzaią, tym końcem, aby zbliżyć przechodnia do iakiey piękney części plantacyi, do szczególniejszych roślin lub innego przedmiotu pośredniego zasługującego na bliższe rozpoznanie.

Prowadzenie drózek iest czynnością trudną, wymagającą nietylko zastanowienia, ale też doświad-

czenia i wytrawnego smaku. Są w prawdzie niektóre prawidła stałe co do prowadzenia drózek, lecz te ochronić tylko mogą mniéj doświadczonego plantatora od popełnienia błędów ważniejszych, lecz byż nie mogą dostateczną rękocymsią pomyślnego skutku jego czynności, jeżeli zbywać mu będzie na kombinacjach mających w celu wykazanie widzowi każdego przedmiotu z właściwego stanowiska i w sposobie naybardziej dogadzającym przedstawianiu się widoków i rozwijaniu się ogólnego planu siedliska.

Uważać można z tego wstępu, że przeznaczeniem drózek jest doprowadzenie widza do tych części plantacyi które celują ozdobnością, w taki sposób, aby iedne z bliska i w naydrobniejszych szczegółach rozpoznawane, inne zaś w oddaleniu i w ogóle dostrzeżone byż mogły, a to stosownie do ich urządzenia z którego wynika potrzeba przybliżania się lub oddalania się od niektórych przedmiotów. Bywają iednak dróżki urządzone z potrzeby i dla wygody, iako to, te które prowadzą bezpośrednio od wjazdu do zabudowań mieszkalnych i ekonomicznych, lub téż ułatwiają komunikacyą między niemi. Wielenie takich drózek do ogólnego rysu plantacyi jest obowiązkiem dla plantatora, ponieważ odłączenie drózek przeznaczonych iedynie do przechadzki od tych które mają przeznaczenie wynikające z potrzeby stałoby się przyczyną nayszkodliwszego nieporządku. Uniknąć można takich skutków nieprzyjemnych, obmyślając przy skreśleniu planu założyć się mającego siedliska pomieszczenie budynków takie, iżby prowadzące do nich dróżki rozprzestrzeniały się w częściach

plantacyi nayozdobniejszych, i zachowując w rozpołożeniu plantacyów i w regulowaniu widoków i stanowisk kombinacye takie, któreby ułatwiały rozwijanie się drózek, w miarę uporządkowania plantacyi.

Z tego podobno względu doradzią niektórzy autorowie, skreślenie drózek w przód niżeli oznaczy się posada klombów i budynków; zdaie się iednak że takie rady są dowodem chwiejącego się smaku i niepewnego działania; ponieważ ten który powątpiewa o swęj zdolności do prowadzenia drózek, nie wskazuje żadney rękoyini, że uszykować potrafi przyzwoicie klomby, zwłaszcza że czynność ta większém nierównie trudnościam podlega niżeli pierwsza. W zwyczajnym porządku rzeczy oznacza się naprzód posada budynków i plantacyów a następnie kierunek który ma bydź nadany dróżkom. Wszakże mnięj biegli plantatorowie ułatwią sobie nieco prowadzenie drózek kombinując ich rozwijanie się razem z uszykowaniem klombów i z wyborem posady którą zajmą budynki.

Dróżki różnią się od ścieżek w tém, iż pierwsze są przeznaczone do ułatwiania wstępu do plantacyów i do utworzenia komunikacyi główniejszych, że drugie doprowadzać powinny przechodnia w miejsca mnięj wydatne i mnięj uczęszczane iako to do stanowisk samotnych, do monumentów, do ławek na ustroniu zamieszczonych i t. p. Pierwsze przeto bydź powinny dość szerokie i prawie proste, gdy drugie bywaią węższe i bydź mogą w miarę potrzeby i okoliczności skrzywione, albo raczëj kręte. Prawidła które zachow-

wać należy nieodzownie przy prowadzeniu i urządzeniu drózek i ścieżek, zebrać można w jeden ogół w porządku następującym:

1. Aby dróżki miały użytek i cel widoczny, to jest aby zmierzały do punktu pewnego, czyli ten będzie płodem sztuki czyli téż przedmiotem naturalnym; iak bowiem każda czynność przedsięwzięta bez celu staie się wnet nieprzyjemną, tak téż chodzenie bez rzeczywistego widoku sprzykrzy się niebawem.

2. Aby kierowane były tak, iżby nigdy do granic ogrodu (wjazd tylko wyjąwszy) nie doprowadzały. Krążyć mogą do koła plantacyi przecinać ją w rozmaitym kierunku, lecz zawsze w taki sposób, aby przechadzający się nie odgadywał, że zbliża się ku końcowi przechadzki, i nieznacznie wracał w miejsce z którego wyszedł. Nigdy przeto ścieżka dotykać nie powinna do tych przerw w plantacyach które zachowują się w celu okazania widoku zewnętrznego, ale owszem prowadzić ma przechodnia w miejsca z których widoki te w nay większey odległości okazywać się będą, co nietylko że posłuży do ugruntowania w nim mniemania że widok ten mieści się w objętości plantacyi, ale nadto doda mu większey świetności przywłaszczając mu te ozdoby które z urządzenia plantacyi wynikają.

3. Aby przedmiot do którego dróżka prowadzi, był ile możności ukryty przed widzem, ponieważ dostrzeżenie tego przedmiotu z daleka, znacznie osłabia illuzją wynikającą z niespodzianego napotkania rzeczy którę byt w tém miejscu nie

był przewidziany.— Jeżeli więc przedmiot ten znajdzie się w położeniu równym lub niskim, kierować należy ścieżkę pomiędzy plantacjami tak, aby nieznacznie zmierzała do miejsca w którym znajdzie się cel rzeczywisty przechadzki. Jeżeli zaś przedmiot umieszczony jest na posadzie tak dalece wywyższonej, iż zaraz przy wstępie do ogrodu widzieć się daie, i takiego jest rodzaju że przechadzający się spodziewać się może iż niezawodnie z bliska widzieć go będzie, należy kierować dróżkę w taki sposób, aby po dość długim pochodzie doprowadziła do przedmiotu, w takim właśnie czasie i w takim miejscu, gdzie najmniej nastrożać się będzie podobieństwa aby był dojrzany.

4. W miejscach górzystych dróżki prowadzone być powinny dolinami; a jeżeli dla okazania jakiego zewnętrznego widoku, zachodzi potrzeba poprowadzenia ich na wierzchołek góry, krążyć koło niej powinny tak, iżby przystęp nie tylko był wygodny, ale nadto zupełnie nieznaczny. Nader piękny widok przedstawia dróżka gdy w linii horyzontalnej przecina poziom spadzisty, lub gdy wiążąc się w koło góry, raz znika, daley zaś okazuje się w zwrotach rozmaitych.

5. Dróżki w zwierzyńcach a nawet w ogrodach obszerniejszych, nie powinny nigdy zajmować środek trawników, lecz zmierzać brzegiem plantacji aby z każdego punktu cała rozległość trawników widziana być mogła.— Jeżeli zapuszczają się między skały, lub prowadzą brzegiem strumyka, dotykać prawie powinny tych przedmiotów. Najpiękniejszy bowiem wydaia się skały i największe

czynią wrażenie na umyśle, gdy zwieszają się nad drogą, którą widz postępuje. — Najprzyjemniéj téż iest towarzyszyć strumieniowi zwijającemu się kształtnie na świeżéj murawie.

6.) Krzyżowanie się czyli przecinanie się drózek, szczególniéj przecinanie się ich częste, iest niedogodnością którój unikać należy; w małych zaś ogrodach byłoby wadą rzeczywistą. W tych więc najłepiéj będzie poprowadzić jedną drózkę, która w zaokrąglonym swym kierunku całą przestrzeń ogrodu obeymie i w miarę postępowania na niéj widza, doprowadzi go z kolei do wszystkich części plantacyi. — Takie urządzenie drózek zalecają autorowie Angielscy, mianowicie w siedliskach, które są zwykłym pobytém osób zajętych pracą umysłową, aby w pochodzie swym nie doznawały przerwania biegu myśli, wynikającego z zwrotów nagłych téj drogi, którą postępują. —

7.) Pomijając przecie takie urządzenie drózek, które oddala się od prawideł powszechnych sztuki, skoro ma szczególny zamiar w celu, iest zasadą stałą, aby dróżki ani były proste, ani téż tworzyły trójkątów w miejscach tych, gdzie się załamują. — Lekkie ustępowanie z linii prostéj tam, gdzie nie zachodzi potrzeba nadania dróźce kierunku wstecznego, a nieznaczne i obszerne kołowanie, gdzie zwrot taki ma nastąpić, są najwłaściwszym środkiem do prowadzenia drózek w sposobie przyjemnym, a oraz naturalnym. — Strzedz się więc należy wszelkiego skręcania drózek w miejscach takich, gdzie żadne przyczyny

nie usprawiedliwiają zбочenia od linii prostéj, albo raczéj gdzie uczucie naturalne wskazuje potrzebę dążenia drogą naykrótszą do iakiego celu, iak naprzykład: gdy zbliżamy się do budynku lub monumentu; w takich przypadkach dróżka powinna bydź zupełnie prostą, ponieważ linije proste są oraz naykrótsze. W wszelkich innych zdarzeniach dróżki pod sznur prowadzone, miałyby piętno regularności i symetryczności w brew przeciwne zasadóm, na których opiera się urządzenie plantacyów w guscie naturalnym.— Gdzie więc postać poziomu nie usprawiedliwia bez warunkowo, oddalenie się dróżki od kierunku prostego, utworzone bydź powinny przeszkody, które uznać można za słuszną przyczynę zбочenia, czyli przez dosadzenie drzew, czyli téż przez umieszczenie skały, czyli przez urządzenie znaczniejszego wywyższenia lub przerwy nieco głębokiéj w powierzchni poziomu.

8.) Wygodne urządzenie ściózek, iest téż warunkiem ściśle obowiązującym, nie tylko dla tego, że ściózki wygodne odpowiadają ich przeznaczeniu w okoliczności nayważniejszy, którą iest ułatwienie przechadzki, ale dla tego także, że dobre ich urządzenie i ochędożne utrzymanie, iest rękojmią ich piękności, i staie się główną ozdobą siedliska. Jakoż Anglicy wysławie dostatecznie nie mogą drózek wysypanych zwirem drobnym, który w Anglij tylko znajdować się ma, i iest w rzeczy saméj tak wyborny, że sprowadzono go wielkim kosztem do ogrodów Królewskich w *Caserta* pod Neapolem.

g.) Szerokość drózek i ścieżek, jest rzeczą stosunkową, nie do rozległości plantacyi, lecz do iéy rodzaju. Mogą bowiem bydź dróżki wąskie w ogrodach obszérnych i nawzajem dróżki szerokie w ogrodach szczuplejszych, bez sprzeciwienia się prawidłóm rozsądku i smaku, byleby wymiary ich stosowały się do kształtu klombów, i do wysokości drzew z których te urządzone zostały. Przyjąć można za prawidło ogólne, iż w zwierzyńcach taka bydź powinna szerokość drózek, iaką mają zwykle drogi wieyskie, to jest: że powóz wygodnie pomieścić się na nich może; w ogrodach zaś szerokość ta nie w każdym miejscu bydź ma jednakowa; dróżki głównejsze, które prowadzą do budynków, szersze bydź, powinny od tych, których cel jest mniéy widoczny, i które mniéy uczęszczane bywają; dróżkę przytykającą bezpośrednio do domu więcéy niżeli wszystkie inne rozprzestrzeniać należy, i tam dopiero zwięzić można, gdzie podziela się czyli krzyżuje się z inną dróżką. Nadmienić téż wypada w tém miejscu, że dróżka przytykająca do domu mieszkalnego nie powinna zmierzać wprost ku drzwióm takiego budynku, lecz ciągnąć się w linii prawie równoległej wzdłuż facyaty, aby mniemać można, że dom przy drodze zbudowany został, nie zaś, że drogę dla domu urządzono. — Wiem z doświadczenia, że dróżki znajdujące się w ogrodach złożonych z plantacyi zamożnych w drzewa rozłożyste i wysokie, dość będą szerokie, gdy w miejscach głównejszych zajmą przestrzeń 3ch łokci, w miejscach mniéy uczęszczanych prze-

strzeń 60 calową, w bliskości budynków mianowicie większych od 4ch do 6ciu łokci.— Wszelkie wymiary mniejsze już nie do drózek, lecz do ścieżek stosują się, które jednak nigdy mniej 18 cali szerokości mieć nie powinny. W ogródkach małych, gdzie wegetacya składa się z przedmiotów mniej wzniosłych, bywa zwykle jedna tylko dróżka przed domem, inne komunikacje są tylko ścieżkami. Jest także zasadą opierającą się na prawach optyki, aby ulice proste szersze były od drózek krętych, ponieważ wydają się zawsze węższe, mimo jednakowości w wymiarach. Ulica prosta, któraby czterech łokci dyamentru nie zajmowała, piękną byź nie może, i to jest *minimum* iéy przestrzeni, która w wielu przypadkach wynosić powinna łokci sześć do ośmiu, maximum zaś szerokości bywa łokci dwanaście; lecz tak obszerne wymiary, są iedynie stosowne do ogrodów publicznych, i do zwierzyńców bardzo rozległych, w prywatnych zaś ani są potrzebne, ani téż posłużyć mogą do ich przyozdobienia, i zbyt znacznych kosztów stałyby się przyczyną.

10.) W urządzaniu drózek zachować należy także to prawidło, aby powierzchnia ich nie tylko była gładka, ale téż równa, ponieważ iedno i drugie jest koniecznie potrzebnym dla wygody przechadzających się. Wywyższenie części środkowéy i zniżenie części pobocznych, które zachowuje się przy budowaniu dróg, nie może więc mieć miejsca przy urządzeniu drózek w ogrodach, nie należy téż używać do ich utwierdzenia materiałów zbyt twardych, ostrych i ruchomych; aby

zaś dróżka dostreżona bydź mogła w niejakim oddaleniu, co powiększa illuzyją, i staie się pobudką do wnioscowania o znaczney rozległości ogrodu, urządzić ją należy w taki sposób, aby była o kilka cali wyższa nad poziom. Potrzeba także aby dróżki miały kolor dość wydatny, lecz oraz zastosowany do koloru trawników. — Kolory blade-żółtawe są nayprzydatniejsze do osiągnięcia tego dwojakiego celu. W niektórych ogródach Angielskich, gdzie dbałość o ich przyozdobienie do zbytku posuniętą niekiedy bywa, polewają dróżki kompozycyą płynną, złożoną z ugru i wapna, lub téż z osadu żelaznego i z wapna. Jest to wynalazek narażający na wydatki, a tém samym mniéy używany. — Kolor biały, popielaty i brunatny, są zupełnie niestosowne w dróżkach, ponieważ pierwszy iest zbyt iaskrawy, drugie dwa są za mało wydatne.

II.) Ponieważ dróżki są łącznikami między rozmaitemi częściami siedliska wiejskiego, doprowadzone więc bydź powinny, do każdego miejsca, gdzie otwiera się widok, gdzie znajduje się stanowisko ozdobne, lub przedmiot zasługujący na uwagę. Zbyteczne uszczuplenie liczby drózek, iest przeto błędem, którego się dopuszczają zwykle ci, co mniéy są pewni skutku swoich zamiarów, i skreśliwszy plan bez uwagi i iakby trafunkowo, troszczą się nie bez przyczyny, że wady iego dostreżone zostaną, ieżeli dozwolą zwiedzić wszystkie części plantacyi. Alić nawzajem, namnożenie drózek do zbytku, bardziéy ieszcze iest naganne, dla dwóch przyczyn: naprzód, że

trudno jest aby siedlisko wiejskie tak zamożne było w przedmioty zasługujące na uwagę, iżby przy wielkiej liczbie drózek, każda między nimi miała cel rzeczywiście interessujący; powtóre: że z zbyt dużego ich namnożenia wyniknąć może osłabienie, a niekiedy nawet zniszczenie illuzyi, mianowicie gdy one zaprowadzą widza do przedmiotów, które z daleka i w ogóle dostrzeżone, przedstawiają widok zajmujący, z bliska zaś rozpoznane, stają się obojętnymi. — Zachowanie ścisłej stosowności między wielością drózek i ich potrzebą, jest więc obowiązkiem nieodzownym dla plantatora, lecz oznaczenie tej proporcji w teoryi wszelką możność przechodzi, ponieważ prawidła byłyby najszybciej niepożytecznymi w tym przedmiocie, który należy zupełnie od szczęśliwego wykonania pomysłów, na których plan ugruntowany został. Przyjąć jedynie można za zasadę obowiązującą, że dróżki nie powinny być namnożone stosownie do przedmiotów, które w sobie mieści siedlisko wiejskie, ponieważ zbliżyć się można do tych przedmiotów idąc jedną drogą biorącą początek u głównego budynku lub też u wjazdu, i doprowadzającą do rozmaitych części plantacyi. Dróżka ta może być w niektórych miejscach szerszą, w niektórych węższą, może też w zwrotach swych krzyżować się czyli przecinać, a w tym przypadku zdawać się będzie widzowi, iż postrzega dwie drogi prowadzone w kierunku zupełnie odmiennym; może na koniec mieć zwrot wsteczny, lecz w obudwu tych przypadkach urządzić należy zwroty ię w taki

sposób, aby ostrych nie tworzyła kątów; jest to środek nie zawodny do ukrycia przed widzem, że dróżka bierze obrot wsteczny; gdzie zaś wynika z miejscowych przyczyn potrzeba konieczna prowadzenia dwóch drózek, które w pewnym punkcie stykać się będą, iak naprzykład: gdy dróżka prowadzona brzegiem plantacyi mającý kształt przeciągły, przytykać ma do dróżki, która przecina tę plantacyą w kierunku poprzecznym, należy nadać iednéy lub drugiéy załamanie czyli zaokrąglenie takie, aby dwa trójkąty tworzące się w punkcie stycznym: na podobieństwo litery T, koniecznie znikły, bo inaczéy dróżka dłuższa przerwanąby została. Uważać można z tąd w jak zupełnéy sprzeczności co do prowadzenia drózek zostaje system ogródów angielskich względem ogrodów symetrycznych, w których bezprzestanne krzyżowanie się drózek czyli raczéy ulic, nie tylko że było zasadą, ale nawet bezpośrednim skutkiem regularnych figur, z których są złożone. W ogrodach tych posunięta była nawet bezwzględność w tym przedmiocie do tego stopnia, iż znajdowały się ulice takie, które przytykały do parkanu lub innéy nieprzebytéy tamy, a przeto nie miały żadnego celu.— Powszechną zaś jest rzeczą widzieć w nich ulice prowadzone w kierunku paralelnym, które wązki trawnik przedziela i które sięgają obu końców ogrodu, bez żadnéy pomiędzy sobą komunikacyi. Są to sprzeczności, których sobie zgoła wytłómaczyć nie można i które nie mało zapewne przyczyniły się do zbliżenia upadku ogrodów symetrycznych.

12.) Jakikolwiek będzie kierunek drózek, mieć się one powinny między dwiema linijami równoległymi, które tworzą klomby, drzewa pojedyncze, woda i inne przedmioty składające plantacyą, przy zastosowaniu ich zwrotów do kształtu, iaki linijom tém nadany został, bez niewolniczego w prawdzie zachowania podobieństwa do nich, ale oraz bez samowolnego oddalenia się od téj stosunkowości. Wynika z tąd w praktyce zasada, że dróżki rozpościerać się powinny w tych częściach ogrodu, które mają kształt najbardziej przeciągły, i nigdy albo nader rzadko przecinać mają w poprzek plantacye składające ieden ogół. Pod żadnym zaś względem przecinać nie powinny trawników. Małe ścieżki jedynie użyte być mogą do połączenia oddalonych drózek, snując się nieznacznie po murawie, lub między zagęszczeniami plantacyami.

Nie małą téż trudność do pokonania przedstawiają miejsca te, gdzie krzyżują się dróżki. Trudność ta bywa dwojaka, raz z przyczyny tworzący się figury naksztalt krzyża, gdy przecięcie będzie zupełne, to jest: że w miejscu jedney dróżki pokaże się ich niespodzianie cztery, powtóre, z przyczyny nagłego rozszerzenia się drogi w punkcie stycznym. Obadwa wypadki mniéj częste będą, gdy zachowa się prawidło względem iedności drózek; gdzie jednak niedogodności téj uniknąć nie będzie można, gdyż wynika niekiedy z konieczney potrzeby, starać się należy zagubić iedną dróżkę, aby w miejscu styczném, zamiast czterech drózek, pozostało ich tylko trzy,

a nadto zwięzić wypada iedną z trzech pozostaiących tak dalece, iżby iedna tylko rzeczywiście pozostała dróżka główna. Takie urządzenie nie tylko że uwolni plantatora z położenia krytycznego, ale nadto stanie się nader dogodnym dla przechodnia który doświadczyłby drażliwey niepewności znajdując się niespodziewanie na rozstayney drodze.

50. Wzmiankowałem w rozdziale 2gim i w innych częściach niniejszego pisma, o urządzeniu wjazdów i dziedzińców. Przedmiot ten tyle iest ważny, iż należy obeznać się bliżey z prawidłami, od zachowania których zawisła piękność wjazdów a tém samém ich przydatność do przyozdobienia siedliska wiejskiego. Przytaczam przeto w tém mieyscu, prawidła które Repton znakomity plantator angielski podaie w swych pismach, iako zasady do urządzenia wjazdów.

1. Droga stanowiąca wjazd bydź powinna kierowana w taki sposób, aby postępujący nią podróżny, dostrzegać mógł z kolei, piękniejsze części budynku i otaczających go plantacyi. Droga ta bywa nayprzyjemniejszą gdy zmierza pod górę, lub prowadzona iest brzegiem doliny, mniéy zaś przyjemną gdy spuszcza się z góry, lub rozprzestrzenia się na poziomie nierównym; rozwijać się powinna w zwroty lekko nagięte, których zboczenie od kierunku prostego wynikać ma zawsze z przeszkody mieyscowéy, iako to z przyczyny umieszczenia drzew, albo téż z przyczyny inflexyi poziomu, w tych mieyscach gdzie znajdują się iéy zwroty.

2. Z każdego stanowiska które tworzą ię zakręty, widziana bydź powinna część domu w kierunku ukośnym; u ostatniego zaś zwrotu najbliży domu znajdującego się, przedstawiać się powinien budynek frontem i w cały swy obiętości.

3. Wjazd jest iakby przedsiönkiem budynku, który usposabia widza do przyięcia wrażenia mnię więcej dzielnego, który przeto w kształcie i w wymiarach swoich mieć powinien stosowność do rodzaju i do wydatności budowli do którego ułatwia przystęp. Jeżeli więc budynek jest wielki i okazały, nie powinno zbywać wjazdóm na przymiotach które wielkość i okazałość stanowią. Jeżeli zaś budynek jest szczupły i mnię ozdobny, wjazd bydź powinien nieco zwężony, i w kierunku swym nieregularny.

3. Wjazd bydź powinien drogą doprowadzającą wyłącznie do siedliska, nie zaś drogą publiczną. Przymiotem drogi jest aby była prosta, że zaś wjazdy bydź niepowinny prostymi z przyczyn które wyży wymieniłem, pogodzie więc wypada tak sprzeczne zasady, tworząc przeszkody któreby zniewały do nadania drodze kierunku ukośnego i zwrotów dość licznych; lecz przeszkody te urządzone bydź powinny w sposobie tak naturalnym, aby cel ich odgadnięty bydź nie mógł.

4. Jeżeli znajduje się w bliskości siedliska droga publiczna mająca kierunek paralelny z domem, należy obrać miejsce do zwrócenia wjazdu z téj drogi w takiem położeniu, aby zdawało się że droga jest częścią wjazdu. Każdy ię skręt podaje

do tego sposobność, gdzie zaś droga zachowuje wszędzie kierunek prosty, należy przytknąć do niej wjazd w takim miejscu, aby wynikający z tego roztwór miał postać węgła bardzo roztwartego, tak iż kierunek wjazdu będzie mocno ukośny względem domu, iako téż względem drogi.

5. Jeżeli siedlisko mieści się pośród plantacyi rozleglejszych, wcielić należy do nich wjazd, i poprowadzić go w taki sposób, aby stykał się z główną dróżką która między plantacyami rozpościera się. Gdzie zaś plantacye umieszczone są za siedliskiem, przyozdobić należy wjazd plantacyami pomniejszych i obrzedniami, ponieważ wjazd ogołocony z drzew i z innych upiększeń, byłby drogą pospolitą, która żadney przydać nie może ozdobości siedlisku do którego zmierza.

6. Jeżeli siedlisko do którego urządzi się wjazd, jest małe, należy prowadzić ku niemu drogę w taki sposób, aby budynki po raz pierwszy w niewielkim oddaleniu postrzeżone były. Jeżeli téż siedlisko nie mieści w sobie budowli regularney, lub znajdują się w niem takie zabudowania których powierzebowność jest mniéj kształtna, urządzić należy wjazd w taki sposób, aby nieregularności ukryte, a budynki nie kształtne zupełnie zasłonięte zostały; taki skutek zawisł od uszykowania plantacyi któremi wjazd przyozdobiony być powinien.

7. Każdy nakoniec wjazd, z téy iuż przyczyny że jest drogą, a bardziéj ieszcze dla tego że być powinien utrzymany porządnie i ochędożnie, wy-

brukować należy lub téż wysypać, kamieniem tłuczonym, zwirem albo innym materyałem twardym. Metoda wynaleziona przez Anglika M'Adam według której niektóre części dróg publicznych w kraju naszym urządzone zostały, jest bardzo właściwą do urządzenia wjazdów, ponieważ drogi takie bywają gładkie i nie częstéy wymagają naprawy. Metoda wspomniona, gruntuie się na prawidłach których wykonanie jest łatwe.

Po splantowaniu drogi i nadaniu iéy spadku stosownego do szerokości, (na 6 łokciach, cali 8.) rozpościéra się warstwa kamieni tłuczonych tak drobno, aby każdy ważył około 14. łutów, czyli miał iéżeli to będzie granit około 2 cali dyametry. Warstwa ta usypana bydz powinna w grubości 3 cali poczem zlaną wodą, walcowaną i do gładkości ujeżdżoną bydz ma. Zdarzaiące się w niéy wytłoczenia i koleje zasypywać należy pokąd nie nabędzie dostatecznéy twardości. Gdy droga tak urządzona z czasem ujeździ się i osiadzie, posypuie się na nowo warstwą kamieni tłuczonych, co powtarzane być powinno do trzech razy w miejscach gdzie jazda bywa ciągła, a z czego wyniknie iż taka droga mając 9 cali dosypu twardego, staie się nadzwyczajnie trwałą i zamienia się z czasem w massę tak ściśle spojoną, że zdaie się iż z iednéy sztuki głazu zrobiona została. Niedoczekaliśmy się w prawdzie dotąd podobnych skutków w Polsce, lecz w Anglii widzié się daia istotnie. Drogi bite z zwiéru, urządzaia się w sposobie podobnym, są mniéy] trwałe i bywają niekiedy błotniste.

Urządzenie ścieżek w ogrodach odbywa się w sposobie następującym:

Ponieważ te nie powinny mieć spadków pobocznych, i wznosić się mają cokolwiek nad przyległy im poziom, z przyczyn wyjaśnionych powyżej (ad 10,) szczególniej zaś w takich miejscach gdzie przytykają do trawnika który podnosi się o kilka cali skutkiem wegetacyi roślin którými jest zasiany, tyle tylko należy zebrać ziemi ile potrzeba będzie do umieszczenia warstwy materiału twardego, dość grubego, aby utwierdzony i osuszony został grunt tak dostatecznie, iżby w każdój porze roku przechadzać się można bez przeszkody. W tedy dowozi się materiał który mieć powinien nieodzownie dwie własności, 1mo. własność osuszającą czyli absorbującą, z czego wynika utrzymanie dróżki w ochędóstwie; 2do. własność tamującą wegetacyą, dla czego składać się ma z rzeczy takich, które z natury swój lub wskutek przyrządzenia nie mają żadnej sposobności do żywienia roślin, z czego wyniknie że dróżki trawą zarastać nie będą.— Te dwie własności połączają w sobie, cegła mocno wypalona pospolicie zwana zendrówką, osad węgli znajdujący się w miejscach gdzie te wypalone bywają w znacznej ilości, ruda żelazna, i kamień wapienny nie zupełnie skalcynowany. Usypawszy temi materiałami powierzchnię ścieżek do grubości 8 cali spodziewać się można że w gruncie nawet błotnistym założone, w suchości utrzymać się będą i nie prędko zarosną. Materiały te, ubite byź powinny szlagą i uwalcowane, poczym posypują się piaskiem grubym który pospoli-

cie zowią ziarnistym, lub téż gdzie zdarza się do tego sposobność, piaskiem złożonym z szczątków małżów i muszli, który w niektórych rzekach mianowicie w Wiśle znajduje się dość obficie.

Zastąpić można nawóz z gruzu nawozem z zwiru lub z kamieni drobno tłuczonych, lecz w takim przypadku warstwa dosypu bydź powinna na 12 przynajmniej cali gruba, iak najgładziéy uwalcowana, iak najmocniéy ubita i pokryta albo warstwą gruzu wapiennego, albo warstwą rudy żelaznéy, a przynajmniej do grubości iednego cala posypana piaskiem ziarnistym tak mocno wtłoczonym aby ostrość kamieni i ruchomość zwiru zupełnie znikły. Skutecznym sposobem do utrzymania ścieżek w ocbędóstwie i do większego ich utwierdzenia iest częste walcowanie, i częste po nich chodzenie. Gracowanie ścieżek iest czynnością tak mozolną, tak uciążliwą i w rozległych plantacyach tak kosztowną, iż zgadza się z oszczędnością i z porządkiem, aby ścieżki urządzone były w sposobie iak powyżéy opisałem. W położeniach górzystych gdzie woda ma spadek raptowny i psuie ścieżki bardzo często, założone bydź powinny pod niemi kanały brukowane, i mostki czyli raczéy kładki pokryte zwirem, pod któremi woda spływać będzie. Obadwa brzegi ścieżki okładają się zwykle darniną którą kilka razy do roku spatlą lub gracą obcinać potrzeba aby trawa nie rozpościerała się na ścieżkę.

Podział przedmiotów w niniejszym tomie zawartych.

WSTĘP.

- Rozdział 1 Uwagi ogólne nad przyozdobieniem siedliska wiejskiego . . . pag. 1.
- Rozdział 2 Zbiór zasad które przy urządzeniu siedliska wiejskiego zachowane być powinny pag. 14.
- Rozdział 3 O materyałach używanych do przyozdobienia siedliska wiejskiego. pag. 49.
- Rozdział 4 O rozmaitych rodzajach siedlisk wiejskich, i o zachodzący różnicy w rodzajach i w gatunkach plantacyów. pag. 101.
- Rozdział 5 O plantacyach cząstkowych z których składają się plantacye ogólne, przeznaczone do przyozdobienia siedliska wiejskiego. pag. 177.
- Rozdział 6 O sadach z drzew owocowych, iako o przedmiocie który użyty być może do przyozdobienia siedliska wiejskiego
O trawnikach, o drózkach, o ścieżkach
i o wjazdach pag. 224.
-

